

Dejiny Slovenska

Ladislav Tajták, Marián Lukáč

F BERG, TU Košice

Obsah

- I. Slovensko v praveku 3
- II. Veľká Morava 8
- III. Slovensko v Uhorskom štáte 12
- IV. Nástup Habsburgovcov – Habsburská monarchia 24
- V. Slovenské národné obrozenie 32
- VI. Slovensko v 2. pol. 19. storočia 37
- VII. Slovensko počas 1. svetovej vojny 45
- VIII. Československo v medzivojnovom období 49
- IX. Prvá Slovenská republika a Slovenské národné povstanie 57
- X. Slovensko po druhej svetovej vojne 61
- XI. Dodatky ku kapitolám 66

I. Slovensko v praveku

Pravek

Začiatky pravekých dejín Slovenska sa začali písať pred státisícami rokov, v dobách ľadových a medziľadových. Naše územie sa nachádzalo v tzv. periglaciálnom pásme. Oblasti Karpát sa pre štvrt miliónom rokov stali jedným z mnohých regiónov európskeho kontinentu, kde prebiehal proces sapientizácie človeka. S týmto obdobím sa spájajú začiatky najstarších dejín Slovenska.

Staršia doba kamenná (1 000 000 – 250 000 p. n. l.)

Vďaka archeologickým a antropologickým nálezom máme možnosť vedecky podchytiť proces antropogenézy. Odohrával sa v staršej dobe kamennej, v dobe, keď rozhodujúcimi spôsobmi obživy boli lov a zber a keď predchodcovia človeka predvážne z prírody koristili a užívali dary prírody. Spoločnou črtou všetkých paleolitických spoločenstiev bolo neproduktívne hospodárstvo, založené na love divých zvier a zbere plodov a rastlinstva. K tomu používali jednoduché pracovné nástroje.

Dôkaz o existencii človeka vzpriameného (*Homo erectus*) sa získali z terás Dunaja a z Myjavskej pahorkatiny. Najstarší obyvatelia Slovenska využívali teplé uhličité vody (Vyšné Ružbachy). Do tohto obdobia patrí náhodne objavený antropologický nález z kameňolomu v Spišskom Podhradí. Nálezy pästných klinov neumožňujú jednoznačne rozhodnúť, či ich výrobcovia patrili k *Homo erectus* alebo až do obdobia stredného paleolitu. Najstaršie paleolitické osídlenie na Slovensku sa nachádza v okolí Nového mesta nad Váhom a Bratislavy. Nálezy kamenných nástrojov sú zo Sene a Poľova, nálezy ohnisk zo Spišského Podhradia a Vyšných Ružbách. Kostrové nálezy sa nenašli.

Stredný paleolit (250 000 – 40 000 p. n. l.)

O tomto období existuje viac správ vďaka početnejším archeologickým nálezom. Vzpriameného človeka nahradil nový vývojový stupeň vo vývoji človeka – *Homo sapiens*, človek rozumný. Máme aj antropologické nálezy, ktoré potvrdzujú existenciu začiatkových foriem *Homo sapiens neandertalensis* z Gánoviec a vyvinutejší typ neandertálskeho človeka zo Šale. Tento človek používal ruku na zhotovovanie nástrojov, dorozumieval sa a poznal oheň. Žil v malých skupinách. Osídlené boli jaskyne – Prepošská (Bojnice), Čertova pec (Radošina). Tento človek žil v blízkosti teplých prameňov (Spiš – Hôrka, časť Ondrej, Gánovce, Beharovce). Európsky význam má nález travertínového odliatku lebečnej dutiny neandertálcov z Gánoviec pri Poprade a dve neúplné lebky neandertálcov zo Šale.

Mladší paleolit (40 000 – 13 000 p. n. l.)

V tejto poslednej etape doby kamennej sa v stredoeurópskom prostredí výrazne zmenili klimatické podmienky. Pod vplyvom postupu kontinentálneho ľadovca na juh sa značne ochladilo. V tomto prostredí žil človek dnešného typu *Homo sapiens sapiens*. Tento človek žil aj na južných územiach stredného Slovenska, na Záhorí, Východoslovenskej nížine a výnimočne v oblasti Šariša a Oravy. Z tohoto obdobia pochádzajú aj najstaršie umelecké pamiatky v Cejkove a Venuša z Moravian, ktorá patrí k vrcholným výtvorom mladopaleolitického umenia a jej vek sa odhaduje na 22 800 rokov.

Neskorý paleolit (13 000 – 9 000 p. n. l.)

Na celom kontinente sa zmenilo podnebie. Okolo roku 10 000 p. n. l. zanikli rody paleolitických lovcov.

Mezolit (8 200 – 6 000 p. n. l.)

V strednej dobe kamennej sa oteplilo. Fauna bola zhruba zhodná s dnešnou. Nastali zmeny v hospodárení a vo výrobe pracovných nástrojov. Osady sa budovali v blízkosti vodných zdrojov, na vyvýšených miestach (pieskových dunách). Sídlišká z doby mezolitu poznáme z okolia Serede, Dolnej Stredy, Tomášikova, Šoporne, Čiernej Vody. Na východnom Slovensku sú náleziská z povodia Hornádu (Košice – Barca, Medvedia jaskyňa v Ružine pri Košiciach). Práve z tejto jaskyne sa získali dôkazy o lovcoch medveďov, ktoré majú európsky význam. V tomto období končí vývoj pravekých rodov zviazaný z neproduktívnym hospodárstvom. Na obzore boli rozsiahle civilizačné zmeny.

Neolit (6 000 – 3 200 p. n. l.)

Mladšiu dobu kamennú charakterizuje prechod k produktívnemu hospodáreniu. V stredoeurópskom prostredí sa stabilizuje roľníctvo ako jeho najvýznamnejšia zložka. Ľudia začínajú pestovať kultúrne plodiny, chovať domáce zvieratá, vyrábať efektívnejšie nástroje a objavuje sa keramika. Vyvinuli sa trvalejšie formy osídlenia, osady s vyspelejšou architektúrou (povodie Tisy a Dunaja, pod horským oblúkom Karpát), formujú sa praveké roľnícke komunity, ktoré mali vlastnú materiálnu kultúru, podobné duchovné prejavy – zaužíval sa pomocný termín – archeologická kultúra.

Prví roľníci sa objavujú v povodí Dunaja a Tisy, územie východného Slovenska dosídľovali malé skupinky z potiskej oblasti (Košice, Kuzmice, Kopčany, Barca). Kolonizácia pokračovala do povodia Torysy, rieky Slanej, Gemeru, Slovenského krasu. Ďalší pohyb pravekých roľníkov smeroval do oblasti stredného Dunaja a do priľahlých naddunajských oblastí.

Neolitickí ľudia pochovávali svojich mŕtvych v skrčenej podobe. V spoločnosti prevládal matriarchát, významným kultom bol kult plodnosti, ktorý k nám prenikol z Predného východu. Najstaršie keramické výrobky sa zachovali iba ako fragmenty (Biňa, Hurbanovo, Michalovce, Nitra, Veľký Grob).

Na východe Slovenska chýbala hnedozem. Prevažná časť územia sa takmer vyľudnila. Trvalejšie osídlená zostala iba Východoslovenská nížina s dostatkom vodných tokov (Kečovo - Domic, Jasov, Ardo, Močidl'any, Slanec, Veľký Šariš). Obydliá mali kolovú konštrukciu. Najnovšie výskumy priniesli dôkazy o sezónnej výrobnjej špecializácii jednotlivcov, o špecializovaných dielňach na výrobu štiepanej industrie (rydlá, čepele, škrabadlá). Spracovávala sa koža i textilie. Existoval výtvarný i hudobný prejav.

Eneolit (3 200 – 1 900 p. n. l.)

Neskorú dobu kamennú charakterizujú zmeny v živote obyvateľstva. V poľnohospodárstve to bolo obrábanie pôdy dreveným radlom ťahaným dobytkom. Objavujú sa prvky patriarchátu. Objavuje sa žiarové pochovávanie, prípadne hroby pod mohylami ako aj spracovanie medi a zlata.

Staršia doba bronzová (1 900 – 1 500 p. n. l.)

Charakterizuje ju silnejúci prúd vplyvov z vyspelých oblastí na juhovýchode, z východného Stredomoria, Anatólie a Prikaukazska. Základom poľnohospodárstva bolo obrábanie pôdy dreveným radlom. Nástroje sa vyrábali z bronzu (zliatina medi a cínu), ako aj z kameňa a dreva. Rozvinulo sa dobytkárstvo a kôň sa používal ako ťažné zviera. Spoločnosť sa diferencuje, významnú úlohu hrajú skupiny bojovníkov, ktorí ochraňovali ostatných. Sídlišká sa začínajú stavať na strategicky výhodných vyvýšeninách, ktoré boli opevnené. Niektoré centrá už fungujú ako hospodárske a politické centrá. Spracovaniu bronzu sa venovali skupiny špecialistov, ktorí z neho vyrábali hlavne zbrane a šperky. Mŕtvi sa pochovávali v skrčenej polohe, ale pre niektoré kultúry sú typické žiarové hroby s milodarmi. Územie Slovenska plnilo dôležitú úlohu ako križovatka obchodných a kultúrnych ciest a tiež ako

producent medi, ktorá sa dolovala v stredoslovenských rudných oblastiach. Významné kultúry z tejto doby z územia Slovenska: nitrianska skupina na juhozápadnom Slovensku, ľud únětickej kultúry sem prišiel z Moravy a Rakúska (tzv. hurbanovský typ). Na dolné Pohronie a Poiplie zasahovala hatvanská kultúra. Na juhozápadnom Slovensku vznikla maďarovská kultúra. Na východnom Slovensku sa rozvinula otomanská kultúra. Z tohto obdobia pochádza železná rukoväť dýky z Gánoviec, ktorá je najstarším dokladom výskytu železa v strednej Európe a svedectvom kontaktov s Chetitskou ríšou.

Stredná doba bronzová (1 500 – 1 250 p. n. l.)

Vyznačuje sa rozšírením mohylových kultúr. Pri výrobe nástrojov sa takmer prestal používať kameň, spracovávala sa rohovina, kosť a bronz. V poľnohospodárstve sa využívali zvláštne typy kosákov, rozvinulo sa dobytkárstvo a obchod s domácimi bronzovými výrobkami. Hoci v Európe už bolo pochovávanie mohylové (kostrové) na ústupe, na našom území pretrvávalo. V oblasti slovensko – maďarského pohraničia existovala pilinská kultúra, jej charakteristickým znakom bolo žiarové pochovávanie.

Mladšia a stredná doba bronzová (1 250 – 700 p. n. l.)

Nastali významné spoločenské a ekonomické zmeny. Budovali sa silné opevnené hradiská vojenského, správneho a výrobného charakteru. Vrcholila výroba bronzovej industrie. V horských oblastiach sa rozširoval chov dobytky, oviec na vlnu a chov koní. Pokročilo obrábanie dreva. Používal sa voz s kolesami z ohýbaného dreva. Rozvinulo sa spracovávanie kostí a parohov a tkanie textílií. Najväčším technologickým pokrokom bolo spracovanie kovov. Okrem kovolejárstva sa rozvíjali aj ďalšie techniky, napr. tepanie, nitovanie a výroba drôtu. Nálezy zbraní a šperkov v hroboch potvrdzujú existenciu sociálne diferencovanej spoločnosti.

Staršia doba železná (700 – 400 p. n. l.)

Nový kov železo sa do Európy dostával z čiernomorskej a talianskej oblasti okolo roku 700 p. n. l. Rozvíjala sa ťažba železa, d'alej olova, zlata a soli. Prostredníctvom tráckych kmeňov prenikajú na naše územie výdobytky gréckej civilizácie, hlavne keramika vyrobená na hrnciarskom kruhu. Na východnom Slovensku, ktoré súviselo so Zakarpatskom, bola kuštanovická kultúra, na juhozápadnom kalendenberská. V hornatých oblastiach Slovenska žil ľud lužickej kultúry. Halštatskú dobu charakterizuje pokračujúca sociálna diferenciácia, čo sa prejavuje vo výbave hrobov (pancier, zbrane, šperky, štvorkolesové vozy v hroboch náčelníkov, luxusné predmety z vyspelejších južných civilizácií, keramika).

Mladšia doba železná (400 – 200 p. n. l.)

V tejto dobe (dobe laténskej) už poznáme mená etníc, ktoré žili na našom území. Do Karpatskej kotliny prenikli okolo roku 400 p. n. l. a potom v druhej vlne koncom 4.stor. p. n. l. Kelti. Keltské osady sa koncentrovali v ohybe Dunaja pri maďarskom Vacove, v dolnom povodí Ipľa, Hronu, Žitavy a Nitry. Pôvodné obyvateľstvo sa dostalo do závislosti na Keltoch. Zvyšky obyvateľstva, ktoré žilo izolovane v údoliach a horských oblastiach severného Slovenska (ľud pôvodnej lužickej kultúry) vytvorilo samostatnú púchovskú kultúru, ktorá pretrvala až do zmeny letopočtu. Budovali si opevnené osady na vyvýšených miestach (Liptovská Mara).

200 – 60 p. n. l.

Na územie Slovenska prenikol ďalší keltský kolonizačný prúd. Keltské osídlenie Slovenska dosiahlo v polovici 2.stor. p. n. l. najväčšiu intenzitu. Vznikli veľké správne a obchodno – výrobné strediská – oppidá. Najvýznamnejšie bolo na území Bratislavy, kde Kelti razili biateky a nonnomy (mince). Podobné opevnené keltské centrá existovali aj v Plaveckom Podhradí a Devíne. Kelti na území

juhozápadného Slovenska patrili pravdepodobne ku kmeňu Bojov, ktorých vytlačili z Čiech Germáni prenikajúci zo severu.

60 – 0 p. n. l.

V povodí Tisy sa koncentrovali dácke kmene, ktoré prenikli na územie stredného Slovenska pod vedením kráľa Burebistu a podmanili si keltské obyvateľstvo. Dokladom sú keltsko-dácke osady v povodí Nítry a Hrona. Centrom tohto územia bola Nitra. Dákovia porazili keltské kmene Bojov a Tauriskov. Vtedy bolo asi zničené aj bratislavské oppidum. Zvyšky keltských Kotínov zostali v horách stredného Slovenska, kde sa zaoberali dolovaním a spracovaním kovov. Spolu s pôvodným obyvateľstvom vytvorili púchovskú kultúru rozšírenú na strednom a severnom Slovensku vrátane Spiša. Zasahovala aj severovýchodnú Moravu a južné Poľsko. V Zemplíne na rieke Bodrogu vzniklo keltsko-dácke osídlenie známe výrobou maľovanej keramiky. Kelti prispeli k rozvoju a spracovaniu železa, k výrobe železných zbraní a nástrojov, k výrobe keramiky vyrábanej na kruhu a k zdokonaleniu tkáčskeho stavu. Ich vynálezom bol rotačný žarnov na mletie múky. Prevládalo žiarové pochovávanie.

9 – 6 p. n. l.

Germánski Markomani a Kvádi pod vedením náčelníka Marobuda zničili keltskú ríšu s centrom v Čechách. Od juhu postupovali rímske vojská, ktoré zriadili pod Dunajom provinciu Noricum (dnešné Rakúsko) a Panóniu (dnešné západné Maďarsko – Zadunajsko). V roku 6 p. n. l. prekročili rímske légie pod vedením cisára Tibéria Dunaj a prvýkrát vstúpili na územie Slovenska, aby zaútočili proti Marobudovi.

Kontakt Slovenska s Rímskou ríšou

V roku 19 padla moc Marobuda a v roku 21 jeho nástupcu Katvalda. Rimania presídlili na ľavý breh Dunaja medzi Moravu a Váh svoje posádky. Utvorili vazalské Vanniovo kráľovstvo na juhozápadnom Slovensku. Vannius v roku 51 ušiel na územie Rímskej ríše. V rokoch 69 až 79 za cisára Vespasiána sa rímske posádky začínajú usádzať v celej Panónii a pokračujú vo výstavbe opevnenej dunajskej hranice (Limes Romanus). V rámci tejto hranice sa budujú rímske tábory ako sídla štyroch légii – Vindobona (Viedeň), Carnuntum (Petronell), Brigetio (Szony juhovýchodne od Komárna), Aquincum (Starý Budín). Pomocným táborom bola Gerulata (Rusovce). Na ľavom brehu vybudovali Rimania predsunuté oporné body – Devín, bratislavský hradný kopec, Iža pri Komárne. Predpokladá sa aj existencia rímskej stanice pri Štúrove. Rimania na tomto území budovali cesty. V tej dobe bolo v Panónii asi 50 000 mužov. V rokoch 99 – 106 sa aktivizuje stavebná a opevňovacia činnosť Rimanov na Dunaji. V 2.storočí pokračovali v budovaní predsunutých táborov (Stupava). V rokoch 166 – 167 prichádzajú zo severu spolu s ďalšími germánskymi kmeňmi Langobardi. Germáni sa zmocnili Panónie. V rokoch 169 – 171 vyhнали Rimania Germánov z Norica a západnej Raetie (dnes južné Nemecko). V roku 172 rímske vojská vedené Marcom Auréliom obsadili južné Slovensko. Prenikali na sever a likvidovali odpor Germánov. Rímsky cisár v tábore na dolnom Hrone napísal knihu Hovory k sebe samému. V roku 173 zvíťazili Rimania nad Markomanmi a Kvádmi (Markomanské vojny). V rokoch 179 – 180 855 vojakov druhej pomocnej légie, vedených Valeriom Maximianom, táborilo v Laugariciu (Trenčín), kde zanechali svedectvo – nápis na trenčianskej skale. Je to jediná písomná zmienka o prenikaní rímskych vojsk na najsevernejšie miesta v strednej Európe. V roku 188 podnikol syn Marca Aurélia Commodus výpravu proti Germánom na sever od Dunaja. Po roku 375, keď v Brigetiu pri dnešnom Komárne zomrel cisár Valentinián, uzavreli Rimania mier s Kvádmi a Sarmatmi. Rímske vojská viac na územie Slovenska nevkročili.

Slovensko v dobe sťahovania národov (5.stor. – 833)

Od polovice 4.storočia klesal na území Slovenska vplyv Ríma a rímskych provincií, hlavne Panónie. Nastávajú výrazné etnické zmeny. Rímske posádky z Panónie ustúpili. Začiatkom 5.storočia ustúpili

Kvádi na západ. Archeologické nálezy sú zriedkavejšie, pretože germánske kmene (Góti, Rugiovia, Herulovia) sa tu zdržali pomerne krátko. Koncom 4.storočia sa v Karpatskej kotline objavujú skupiny nomádskych Húnov, ktorí si v Potisi založili svoju ríšu, ktorá zasahovala aj na dnešné územie Slovenska, ale podstatnejšie na jeho územie nezasiahla. Húni sa stali do polovice 5.storočia (454) dominantným etnikom v Podunajsku. O vývoji na území Slovenska historické pramene mlčia. V roku 467 sa na základe dohody so Západorímskou ríšou usadili v Panónii Ostrogóti. V roku 469 prenikli aj na Slovensko a spustošili úrodné nížiny nad Dunajom a dolné toky prítokov Dunaja. Koncom 5.storočia sa Góti presunuli na západ. V Karpatskej kotline sa objavili východogermánske kmene Gepidov. V roku 568 opustili tento priestor Langobardi. V tom istom čase začínajú do Karpatskej kotliny prenikať Avari a Slovania.

Karpatská kotlina sa po odchode Langobardov stala dejiskom nového osídľovania. Na území Slovenska sa postupne dominantným etnikom stali Slovania.

Slovania v Karpatskej kotline

Na východné Slovensko, ktoré bezprostredne súviselo s pravlast'ou Slovanov. Zakarpatskom prichádzajú prví Slovania na prelome 4. a 5.storočia. Títo Slovania nie sú rozhodujúcou slovanskou vlnou pri osídľovaní Slovenska. Do Karpatskej kotliny prichádzajú Slovania dvoma hlavnými smermi – zo severu cez karpatské hrebene a z juhu pozdĺž toku Dunaja. Osídlenie Slovenska bolo v tej dobe riedke, čo súvisí so sťahovaním Germánov na západ. V priebehu 6. storočia sa Slovania stali dominantným etnikom na dnešnom slovenskom území. Začala tak éra slovanského osídlenia, ktorá trvá kontinuálne do súčasnosti. Archeologické nálezy svedčia o postupne kvitnúcom slovanskom osídlení. Nálezy slovanských osád z Považia a Ponitria svedčia o tom, že sa Slovania osádzali v opustených miestach a obydliach po Germánoch (skončila éra 5 storočí trvajúceho germánskeho osídlenia Slovenska). Pre Slovanov bolo typické extenzívne poľnohospodárstvo, ktoré potrebovalo veľké oševné plochy. Pre osady využívali Slovania údolia riek s úrodnou pôdou. Mŕtvych spaľovali, ukladali do urien a pochovávali do plytkých jám. V porovnaní s Germánmi a rímskou civilizáciou bola ich kultúrna úroveň nižšia a aj na nich sa ako všade v Európe prejavili retardačné vplyvy sťahovania. V priebehu 7. storočia došlo u Slovanov k rýchlemu rozvoju poľnohospodárskej techniky a remesiel a k čulej výmene tovarov so vzdialenými krajinami – Byzanciou, Franskou ríšou a severom Európy. Od polovice 6. storočia boli Slovania v Karpatskej kotline v neustálom kontakte s Avarmi, ktorí do tohto priestoru prenikli po roku 568. V prvej fáze sa nápor Avarov dotkol iba okrajovo oblastí na sever nad Dunajom, potom, keď si Avari medzi Dunajom a Tisou vytvorili centrum, ich vplyv na slovenské oblasti zosilnel

Samova ríša (623 – 658). Nadkmeňový zväz na obranu proti Avarom, bol prvý slovanský kmeňový zväz, ktorý vznikol v tejto exponovanej oblasti a zasahoval aj na územie dnešného Slovenska (juhozápad), ďalej na územie južnej Moravy, Dolného Rakúska a severozápadného Maďarska. Presná lokalizácia nie je na základe doteraz dostupných písomných prameňov možná. Po smrti zjednotiteľa – franského kupca Sama – sa Samova ríša rozpadla.

II. Veľká Morava

Z 2. polovice 7. storočia a z 8. storočia sa nezachovali žiadne správy o kmeňovom a štátnom živote Slovanov na území Slovenska. Podľa archeologických výskumov ich vývoj pokračoval, vytvárali sa pomerne vyspelé opevnené sídelné centrá. Spoločenský vývoj pokračoval hlavne na juhozápade Slovenska.

Západní kronikári a analisti si opäť začínajú všímať vývoj v strednej Európe v súvislosti s expanziou Franskej ríše na východ za vlády Karola Veľkého. Rozvrátenie Avarskeho kaganátu v rokoch 791 – 796 umožnilo poddunajským Slovanom vytvoriť väčšie celky na obranu proti vonkajším nepriateľom, hlavne proti Franskej ríši. V tomto priestore vznikli dve kniežatstvá, Mojmirovo na Morave a Pribinovo v Nitre, pričom o Pribinovom sa zachovalo viac historických správ. V roku 828 bol salzburským arcibiskupom Adalrámom vysvätený kostol v Nitre. Bol to prvý písomne doložený kresťanský kostol v strednej a východnej Európe. Konflikty medzi Mojmirom a Pribinom a násilné pripojenie Nitrianskeho kniežatstva k Moravskému v roku 833 viedlo k vytvoreniu prvého ranofeudálneho štátu západných Slovanov – Veľkomoravskej ríše. Názov jej dal v 10. storočí byzantský cisár Konštantín VII. Porfyrogenetos.

Nitrianske kniežatstvo sa rozprestieralo na dnešnom juhozápadnom Slovensku, zasahovalo až do Turca, na dolnú Oravu, Považie, Spiš, Gemer a Zemplín. Na jeho území vznikli hospodársko – správne celky s centrami v Nitre, Vyšnom Kubíne, Spišských Tomašovciach a Brekove. Nitra bola sídlom kniežaťa Pribinu. Pokiaľ ide o jeho mocenské postavenie, bol vládncim kniežaťom. Aj keď nepoznáme mená jeho predkov, vládol v Nitrianskom kniežatstve prinajmenšom v druhej generácii a Nitra bola zrejme v minulosti sídlom kmeňového náčelníka. V čase vysvätenia kostola v Nitre mal Pribina asi 30 rokov. Územie Nitrianskeho kniežatstva vzniklo z viacerých kmeňových území, predpokladá sa, že dvoch alebo troch. Bol prvým vládcom našich predkov. Jeho manželkou bola Bavorka z rodu Wilhelmovcov. Po vyhnaní z Nitrianska sa Pribina uchýlil k Ratbodovi, potom k Bulharom, odtiaľ odišiel k chorvátskemu kniežaťu Ratimírovi. Zmieril sa s Ratbodom, od ktorého dostal pridelené územie v južnej časti Zadunajska. Sídlil v Blatnohrade a aktívne sa venoval kristianizácii. Pribinovo kniežatstvo siahalo na územie Rakúska a Slovinska a z hľadiska Franskej ríše predstavovalo hrádzu pred útokmi z východu a juhovýchodu. K Pribinovmu pádu prispela vzbura Karolmana proti otcovi Ľudovítovi Nemcovi. Knieža Rastislav sa stal jeho spojencom a pomohol mu obsadiť územie až po rieku Inn. Pribina zostal verný Ľudovítovi Nemcovi. V bojoch s Rastislavovým vojskom Pribina v roku 861 padol. Severovýchodné Zadunajsko vrátane Ostrihomu a Pilišskej vrchoviny obsadil Rastislav. Po Pribinovi vládol v kniežatstve jeho syn Kocel. Jeho postavenie voči Franskej ríši bolo na úrovni markgrófa. Kocel padol vo vojne proti Chorvátom pravdepodobne v roku 867. Pribinovi ani jeho synovi sa nepodarilo znovu získať Nitrianske kniežatstvo.

Mojmír I. sa tak stal jediným vládcom a pravdepodobne aj vazalom Franskej ríše a to až do podpísania Verdunskej zmluvy, kedy sa Franská ríša rozpadla a Veľká Morava sa dostala do sféry záujmu Východofranskej ríše a jej panovníka Ľudovíta Nemca. Po roku 843 pravdepodobne Mojmír odmietol byť naďalej vazalom franského panovníka, čo vyvolalo celý rad problémov. V roku 846 vtrhol na Veľkú Moravu Ľudovít Nemec, zosadil z trónu Mojmíra a dosadil na trón jeho synovca Rastislava (ďalší osud Mojmíra nie je známy). Údelným kniežaťom v Nitriansku sa stal synovec Rastislava Svätopluk.

Rastislav ako vynikajúci a sebavedomý panovník chcel vymaniť ríšu spod mocenského vplyvu Frankov a pochopil, že získať slobodu môže len vtedy ak získa cirkevnú samostatnosť (to znamená, že bude mať vlastné arcibiskupstvo, vlastných kňazov, ktorí budú šíriť novú vieru v reči pre ľud zrozumiteľnej). V roku 861 sa obracia na pápeža Mikuláša I. s prosbou o vyslanie kňazov, ktorí by ovládali slovanský jazyk. Pápež im nevyhovел, pretože si nechcel rozhnevať Franskú ríšu, s ktorou mal Rím od začiatku jej vzniku dobré vzťahy a okrem toho ani takých kňazov nemal. V roku 862 sa obracia Rastislav spolu so Svätoplukom a Kocelom s podobnou prosbou na byzantského cisára

Michala III. Ten ich prosbe vyhovel nielen z náboženských dôvodov, ale aj z politických (oslabiť vplyv a moc svojho veľkého súpera Východofranskej ríše).

Činnosť solúnskych bratov na Veľkej Morave

V roku 863 prichádzajú na Veľkú Moravu solúnski bratia Konštantín a Metod, ktorí síce neboli biskupmi, ale ovládali reč macedónskych Slovanov, boli mimoriadne vzdelaní a dosiahli výrazné úspechy najmä v diplomatickej činnosti a mali skúsenosti so šírením kresťanstva. Konštantín – Cyril – nazývaný tiež Filozof, starší z bratov, sa narodil v roku 827 v gréckom Solúne. Vyštudoval teológiu, bol misionárom, profesorom na dvorskej škole v Konštantínopole. Spolu s bratom vykonal dôležitú misiu do Chazarskej ríše, kde na Kryme našli pozostatky tretieho pápeža Klimenta, ktorý bol cisárom Trajánom poslaný do vyhnanstva a umučený. Konštantín ešte pred príchodom na Veľkú Moravu zostavil s bratom novú abecedu Slovanov – hlaholiku a do reči slovienskej (stará sloviencina) preložil niektoré liturgické texty. V kláštore v Ríme prijal rehoľné meno Cyril, kde aj v roku 869 zomrel. Je pochovaný v bazilike sv. Klimenta. Metod (pokrstený ako Michal, narodený v 813-815) vyštudoval právo, bol náčelnikom pohraničnej župy, opäť v kláštore, spolu s bratom podnikol výpravu ku Chazarom. Za kňaza bol vysvätený až po príchode na V. Moravu. V roku 869 sa stáva moravsko-panónskym arcibiskupom. Zomiera v roku 885. Miesto uloženia jeho pozostatkov je neznáme.

V sprievode solúnskych bratov boli okrem družiníkov, služobníkov aj kňazi – najnadanejší z nich boli Naum, Kliment, Angelár, Sáva, z domácich to bol predovšetkým Gorazd. Po príchode na Veľkú Moravu bratia, spolu so svojimi pomocníkmi založili školu, v ktorej vyučovali gramatiku, rétoriku, aritmetiku, astronómiu, geometriu a hudbu. Okrem toho prekladali do slovienciny bohoslužobné knihy, súdnoprávne predpisy, písali vlastné diela, organizovali cirkevnú správu, zakladali nové fary. Najdôležitejšia ale bola príprava nových kňazov. Činnosť bratov od začiatku ich príchodu na Veľkú Moravu bola zdrojom konfliktov. Rastislav vyhnal franských kňazov, ktorých nahnevalo nielen to, že stratili svoj zdroj príjmov, ale najmä to, že sa zavádzal nový liturgický jazyk – sloviencina. Východofranský kráľ Ľudovít Nemeč sa rozhodol potrestať Rastislava za jeho neposlušnosť a v roku 864 vtrhol na Veľkú Moravu a obliehal Rastislava na hrade Dowina (asi Devín). Ten mu nakoniec sľúbil poslušnosť, ktorú ale nemienil dodržať.

Keďže Konštantín a Metod neboli biskupmi, nemohli vysvätiť nových slovanských kňazov. Preto v roku 867 odchádzajú do Ríma aj so skupinou učeníkov. Najprv sa zastavili u Kocel'a, ktorý s nimi poslal skupinu asi 50 žiakov. Neskôr sa zastavili v Benátkach, kde vo Verejných dišputách obhajovali sloviensku bohoslužbu pred trojjazyčníkmi (tí uznávali ako bohoslužobnú reč iba latinčinu, gréčtinu a hebrejčinu). Pred koncom roka dostali od nového pápeža Hadriána II. pozvanie do Ríma (niesli so sebou pozostatky sv. Klimenta). Na Vianoce pápež schválil preklady bohoslužobných kníh do slovienského jazyka tým, že ich položil na oltár baziliky sv. Petra. Konštantín a Metod počas ročného pobytu v Ríme dali vysvätiť niekoľko svojich učeníkov za kňazov, prekladali biblické texty. Koncom roku 868 Konštantín ochorel, vstúpil do gréckeho kláštora a prijal rehoľné meno Cyril. Zomrel 14. februára 869. Po jeho smrti sa Metod vracia ku Kocel'ovi s poverením cirkevného učiteľa, ale Kocel' na neho naliehal, aby sa opäť vrátil do Ríma a aby získal vyššie cirkevné svätenie, bez ktorého nemohol pokračovať vo svojej činnosti na Morave. Preto sa Metod opäť vracia do Ríma. Na začiatku roku 870 ho pápež Hadrián II. vysvätil a udelil mu hodnosť panónskeho arcibiskupa a pápežského legáta pre oblasť Panónie a Moravy. Pri spiatočnej ceste na Moravu Metoda zajali bavorskí biskupi, postavili ho pred súd a uvrhli do väzenia v južnom Nemecku.

Udalosti na Morave v rokoch 869 až 871

V roku 869 Východofranská ríša opäť podnikla neúspešný útok na Veľkú Moravu a s veľkými stratami musela odťahnúť. V roku 870 knieža Svätopluk bez vedomia veľkokniežaťa Rastislava uznal franskú zvrchovanosť. Rastislav sa o tom dozvedel a chcel Svätopluka potrestať. Svätopluk ho predišiel, pripravil mu pascu a na poľovačke Rastislava zajal, vydal ho Karolmanovi (synovi Ľ.

Nemca a správcovi Východnej marky), ktorý ho dal odvieť do Regensburgu, kde bol oslepený. Rastislav zomrel v tom istom roku za neznámych okolností v bavorskom väzení.

V roku 871 obvinili Frankovia Svätopluka z porušenia vernosti a uvrhli ho do väzenia. Veľká Morava bola obsadená franským vojskom a krajina bola zverená do správy franským grófom. V lete 871 povstali Moravania proti Frankom a za panovníka si zvolili príbuzného z mojmírovskej dynastie kňaza Slavomíra. Proti povstaniu Východofranská ríša zorganizovala výpravu na čele so Svätoplukom, ktorého medzi tým omilostili. Svätopluk sa tajne dohodol s povstalcami, prešiel na ich stranu a porazil nemecké vojsko. Svätopluk sa stal nezávislým panovníkom.

Svätopluk. Za jeho vlády sa Veľká Morava stala silným stredoeurópskym štátom. Svätopluk uzavrel mier s Východofranskou ríšou (874), rozšíril územie Moravy o Čechy (oženil sa so sestrou českého kniežat'a Bořivoja – Svätožičnou), Lužicko, Srbsko, Krakovsko, Panóniu. Po uzavretí mieru s Franskou ríšou sa franskí kňazi opäť vracajú na Veľkú Moravu, získavajú naspäť bývalé majetky. V roku 873 bol na príkaz pápeža Jána VIII. prepustený z bavorského zajatia Metod, ale musel sľúbiť, že nebude používať slovienčinu ako bohoslužobnú reč. V roku 880 Metod opäť ocestoval do Ríma, aby obhájl slovienčinu a aj seba pred útokmi franských kňazov, najmä Wichinga, ktorý bol povýšený na nitrianskeho biskupa. Pápež nakoniec povolil používanie slovienčiny, (popri nej sa mohla používať aj latinčina) prijal Svätopluka a jeho ľud pod ochranu Svätej stolice, a tým ho uznal za rovnocenného európskeho panovníka. Zároveň pápež zriadil moravskú cirkevnú provinciu na čele s Metodom. Tým mu boli podriadení aj nemeckí kňazi. Tak Veľká Morava dosiahla cirkevnú a štátnu samostatnosť, o ktorú sa usiloval už Rastislav. Aj po týchto udalostiach franskí kňazi odmietajú rešpektovať Metoda a slovienčinu, vyvolávajú konflikty, ktoré trvajú až do jeho smrti v roku 885. Po jeho smrti je novým pápežom Štefanom V., zrušená slovienčina ako bohoslužobný jazyk, Gorazd je zavraždený a Metodovi žiaci boli vyhnaní z Moravy. Uchylujú sa v Čechách, Poľsku, Chorvátsku, Kyjevskej Rusi. Najviac ich odišlo do Bulharska, kde ich prijal cár Boris. Najvýznamnejším pokračovateľom diela solúnskych bratov bol Kliment, ktorý otvoril v Ochride kláštornú školu, bol vysvätený za biskupa a je známy ako Kliment Ochridský.

Zánik Veľkej Moravy

Mojmír II. V roku 894 zomiera Svätopluk. Novým vládcom a kráľom Veľkej Moravy sa stáva Svätoplukov syn Mojmír II. Jeho druhý syn Svätopluk II. dostáva do správy (údelu) Nitrianske kniežactvo. Medzi oboma bratmi dochádza k nezhodám, čo využívajú podmanené kmene, aby sa odtrhli od Veľkej Moravy. Situáciu v krajine komplikujú staromaďarské kmene, s ktorými bojoval ešte Svätopluk.

V roku 896 vpadli maďarské kmene do Podunajskej nížiny a odtiaľ podnikali nájazdy aj na územie Veľkej Moravy. Vojská Moravanov sa s nimi stretli v niekoľkých bitkách. Knieža Svätopluk II. a Mojmír II. zahynuli pravdepodobne pri výprave proti Maďarom v bitke pri Dunaji v roku 906. V roku 907 dochádza k bitke pri Bratislave, kde sa stretli Moravania, Frankovia a Maďari. Maďari tu zvíťazili a rok 907 je zároveň posledným rokom kedy sa spomína Veľká Morava ako štát. Od prvej polovice 10. storočia Maďari postupne prenikajú na územie Slovenska, ktoré sa v budúcnosti stane súčasťou Uhorského štátu. Maďari boli porazení v bitke pri rieke Lech v roku 955 (cisár Oto I.).

Veľká Morava sa začala rozpadáť po Svätoplukovej smrti v roku 894, kedy vznikol odboj v západnej časti ríše proti nadvláde Mojmírovcov. Českým kniežatám sa podarilo zbaviť moravských posádok. V roku 895 zložili české kniežatá Spytihněv a Vratislav v Rezne sľub vazalskej vernosti Arnulfovi, v roku 897 tak urobili Lužickí Srbi. V roku 896 obsadili Potisie starí Maďari, v roku 896 stratil Mojmír Panóniu, ktorú cisár pridelený ako léno kniežat'u Braslavovi a nie je úplne jasné, či Veľkej Morave zostalo Visliansko. Veľká Morava stratila charakter ríše. Za hlavné príčiny jej rozpadu a potom zániku sú považované útoky Bavorov a Maďarov (vonkajšie príčiny) a vojenská vyčerpanosť štátu za výbojov Svätopluka, čiže dôsledky jeho expanzívnej politiky a rozpory medzi Mojmírom II. a Svätoplukom II. (vnútorné príčiny). Došlo tak k dezintegrácii, postupnému rozpadu a

k diferencovanému vývoju jednotlivých častí ríše po roku 907, ktorým sa datuje jej zánik. Čo sa týka datovania, názory sa rôznia, maďarská historiografia udáva rok 902, naši historici 907, M. Ďurica rok 924, Havlík 925. Súdobý prameň spomína v roku 942 ešte existujúcu Veľkú Moravu. Potvrďuje to jej zánik ako výsledok dezintegračného procesu. Ríša sa organizačne rozdrobila, od územného jadra (Morava a Slovensko) odpadli oblasti pripojené expanziou. V roku 907 zanikla moc Mojmirovskej dynastie, ale to ešte neznamená jej definitívny zánik. Slovenského územia sa postupne zmocnili Maďari. Západná časť ríše ešte istý čas existovala a neskôr bola pripojená k tvoriacemu sa českému štátu.

Kultúra Veľkej Moravy a spôsob života jej obyvateľov

Najväčší význam kultúry tohto obdobia spočíva v práci a diele solúnskych bratov Konštantína a Metoda. Tým, že vytvorili prvú slovanskú abecedu hlaholiku (neskôr ich žiaci vytvorili cyriliku) a prvú slovanskú reč – slovienčinu, položili základ pre rozvoj slovanskej a slovenskej kultúry, písomníctva. Slovienčina bola ich zásluhou povýšená na liturgický jazyk a Slovania sa stali rovnocenným európskym národom.

Moravania sa zaoberali poľnohospodárstvom, lovom, rybolovom, pastierstvom, remeslami: tkáčstvom, hrnčiarstvom, sklárstvom, kamenárstvom, hutníctvom, kovotepectvom, zlatníctvom. Medzi originálne predmety moravských remeselníkov patria gombíky – duté guľičky s uškom zo skla, zlata, striebra, bronzu, železa, ktoré boli znakom spoločenského postavenia a bohatstva. Mimoriadne krásne sú rôzne ozdoby: náušnice, náhrdelníky, prstene, opasky. Moravania vynikali aj vo výrobe zbroje – prilby, bronzové kovania, železné meče, ostrohy. Obchod bol prevažne výmenný, pretože Moravania vlastné mince nemali. Žili v sídliskách (osadách), opevnených alebo neopevnených. Osady sa delili podľa toho, kto v nich prevažne žil na: pastierske, roľnícke, remeselnícko-obchodné, vojenské a strážne. Pri osadách boli hradiská, ktoré boli vojenskými, obchodnými, správnymi a cirkevnými strediskami. Okrem obytných budov sa v nich nachádzali aj sakrálne (cirkevné) kostoly. (Kostol v Nitre, rotunda pri Ducovom, kostol na Devíne). Hlavné mesto V. Morava nemala, písomné pamiatky svetského charakteru nie sú alebo sa nezachovali.

III. Slovensko v Uhorskom štáte

Koncom 9.storočia sa v priestore Karpatskej kotliny objavujú noví ugrofínski kočovníci, Maďari. Z pôvodných sídel medzi Volgou a Dneprom sa dostali do uhorskej nížiny. Usadili sa v poriečí Tisy a stredného Dunaja, zničili Veľkú Moravu a robili nájazdy do Nemecka. Ich ďalší postup zastavil nemecký cisár Oto I. roku 955 v bitke na rieke Lech. Po tejto porážke prešli k usadlému spôsobu života. Z pôvodného kmeňového zväzu vznikol za stálych bojov medzi kmeňovými kniežatami ranofeudálny štát Uhorské kráľovstvo. Bol to mnohonárodnostný štát. Vládnucim rodom boli Arpádovci. Územie uhorského štátu tvorilo dnešné Maďarsko, Slovensko, Sedmohradsko a od 12.storočia aj kniežatstvo chorvátsko-dalmátske.

Začleňovanie Slovenska do Uhorska

Spôsob, akým Veľká Morava zanikla bol jednou z príčin, prečo útoky nomádskych kmeňov Uhrov nenarazili na razantnejší odpor. Niektoré kniežatá nitrianskych Slovanov sa pridali na ich stranu. Domáci veľmoži sa rýchlo prispôbobi novým pomerom a zúčastňovali sa spolu s Maďarmi ich koristníckych výprav.

Po zániku Veľkej Moravy sa jej územie rozpadlo na menšie územné celky, v čele ktorých stala politická elita – potomkovia veľkomoravských veľmožov. V rokoch 950 – 960 bol zničený veľmožský dvorec v Ducovom, ktorý administratívno-právne riadil stredné Považie. (Šlo o územie mimo dosahu maďarských kmeňov, ktorí spočiatku ovládali iba oblasti okolo Dunaja – na línii Trnava, Nitra, Levice, Krupina, Lučenec).

Maďari postupne preberali veľkomoravskú správnu organizáciu a využili aj hospodársky potenciál domácich Slovanov (Nitranov). Vývoj bývalého Nitrianskeho kniežatstva nebol ich útokmi ochromený. Postupne dochádzalo k symbióze nitrianskych Slovienov s nomádskym a pastierskym spoločenstvom. Došlo k syntéze oboch kultúr – slovanskej a staromaďarskej. V Nitre sa usadila časť potomkov náčelnického rodu Arpádovcov. Ovládali husto osídlené územie juhozápadného Slovenska a Zadunajsko a získali prevahu nad ostatnými maďarskými kmeňovými náčelníkmi. V 10.storočí pokračoval dosídľovací proces nitrianskych Slovienov na severe a východe Nitrianska. Výskum sídlisk potvrdil, že dochádzalo k postupnej symbióze domácich slovanských obyvateľov s nomádskym maďarským obyvateľstvom.

Arpádovci usadení v Nitre kontinuálne pokračovali v tradícii Nitrianskeho kniežatstva a postupne vytvárali podmienky pre formovanie budúceho ranostredovekého štátneho útvaru.

Poveľkomoravské obdobie predstavuje kľúčovú etapu našich najstarších národných dejín, lebo pre etnogenézu slovenského národa ako vyčleňovanie sa zo širšieho slovanského spoločenstva (Slovienov) je rozhodujúca kontinuita karpatského osídlenia nitrianskych Slovienov – Slovienov ešte v dobe preduhorskej. Slovania – naši predkovia – tu žijú nepretržite dodnes. Od prelomu 10. a 11. storočia je primerané označovať týchto Slovanov pojmom Slováci. Čiže, ide o slovanských Slovienov, ktorí žili nad stredným Dunajom a v priestore horského oblúka Karpát (na Slovensku). Postupne sa z nich sformovala stredoveká slovenská národnosť a v novoveku sa sformoval moderný slovenský národ. Rovnaký proces prebiehal u Maďarov, Moravanov, Čechov, Poliakov ap. Z bývalých Slovienov žijúcich na Morave (Moravské kniežatstvo) vykryštalizovali dnešní Moravania a z tých, ktorí žili na území Nitrianska, Slováci. Každá z týchto stredovekých národností však už žila v inom štáte – Moravania v Českom kráľovstve a Slováci v Uhorskom kráľovstve

Slovensko sa stalo súčasťou Uhorska postupne. Najprv bolo súčasťou pohraničného Nitrianskeho údelného vojvodstva, ktoré slúžilo Arpádovcom podobne ako marky Franskej ríše. Vojvodstvo sa rozprestieralo od rieky Moravy po rieku Köröš. Pod správou ho mali príslušníci arpádovského rodu, ktorí sídlili v Nitre. Vojvodstvo prestalo samostatne existovať za vlády Kolomana v roku 1105, keď odňal bratovi Álmošovi správu Nitrianskeho údelného vojvodstva, čím vojvodstvo fakticky zaniklo.

Uhorsko pod vládou Arpádovcov

Arpádovci boli najsilnejším panovníckym rodom v maďarskom kmeňovom zväze. Kočovní maďarskí bojovníci začali prenikať na územie južného a čiastočne aj východného Slovenska na línii Nitra – Lučenec – Rimavská Sobota – Zemplín. Až v druhej polovici 10.storočia sa staromaďarské obyvateľstvo usádza aj severnejšie. V Nitriansku vládol po porážke slovanských veľmožov Arpádov syn Űllö, po ňom Tevel a Takšon. Takšonov syn *Gejza* (970 – 998) nezjednotil pod svojou vládou ostatných maďarských náčelníkov a stal sa vládcom zadunajského kniežatstva. Vládu v Nitre zveril bratovi Michalovi, ktorého dal v roku 978 odstrániť. Sobášom získal Sedmohradsko. Povolal bavorských misionárov. V roku 995 sa dal spolu so synom Vajkom (neskorší Štefan I.) pokrstiť.

Gejza porušil starešinový princíp nástupníctva a vyhlásil svojho syna za legitímneho nástupcu. Zaviedol tak princíp primogenitury – nástupníctvo prvorodeného syna, ktorý bol bežný na západe. Oženil syna s bavorskou princeznou Gizelou a urovnal spory s Bavormi. Centralizačné snahy presadzoval krvavo. Synovi zanechal neskonsolidovaný štát.

Vláda Štefana I. (1000 – 1038). Po Gejzovej smrti si Kopán ako najstarší muž v rode podľa starého zvyku nárokoval právo na moc. Štefan zas svoj nárok opieral o spojenie kresťanstva so štátom. Štefan bol kresťanom z presvedčenia. V roku 998 svojho príbuzného Kopána porazil. Podobne neskôr postupoval proti nezávislým kniežatám, strýkovi Ďulovi v Sedmohradsku a Ajošovi na juhu. Súbežne s porázaním odbojných kniežat likvidoval aj odpor Sikulov, Kavarov a Pečenehov, ktorých obracal na vieru. Upevnil svoju moc a začal vytvárať centralizovanú monarchiu. Sídľil v Ostrihome a korunovačným mestom urobil Stoličný Belehrad.

Dňa 25. 12. 1000 bol so súhlasom pápeža Silvestra II. a nemeckého cisára Ota III. korunovaný za kráľa. V dejinách Karpatskej kotliny začína nová etapa. V roku 1000 bolo v Ostrihome tiež založené arcibiskupstvo, jeho prvým arcibiskupom sa stal Dominik.

Uhorský štát sa včlenil medzi kresťanské štáty Európy. Uhorsko nebolo v lénnom vzťahu k rímsko – nemeckému cisárstvu. Uhorská cirkev podliehala výhradne autorite Ríma.

Štefanove reformy:

- upevnil autoritu kráľa na úkor náčelníkov
- svoje vlastnícke právo rozšíril na celú oblasť obývanú Maďarmi
- vytvoril zhruba 40 hradských komitátov, ktoré boli správno – administratívnymi jednotkami
- zakladal kráľovské hradné panstvá
- dal raziť prvé mince
- vydal dve knihy zákonov, ktorými vymedzil postavenie cirkvi a kňazstva a zaviedol trestné právo
- upravil platenie desiatku
- nariadil výstavbu kostolov
- zriadil ďalšie diecézy a biskupstvá

Štefan ako zakladateľ štátu vytvoril podľa karolínskeho vzoru silne centralizovanú a autokratickú kráľovskú moc, ktorá aj vo vzťahu k cisárovi dokázala uhájiť svoju suverenitu. Boli položené základy uhorského štátu a feudálnej spoločnosti.

Po jeho smrti prežíval uhorský štát krízu. Jediný syn Štefana I. Imrich zahynul. V období oslabenia kráľovskej moci a bojov o trón vládli *Peter Orselo* (1038 – 1041), *Aba Samuel* (1041 – 1044) a opäť *Peter* (1044 – 1046). Za pomoci poľských a ruských vojsk bol na uhorský trón dosadený *Ondrej I.* (1046 – 1060), po ňom *Belo I.* (1061 – 1063) a nemeckou intervenciou *Šalamún* (1063 – 1074). Uhorský štát prežíval krízu politickú i hospodársku. *Ondrej I.* sa pokúšal zlepšiť situáciu cudzou kolonizáciou, pozval do Uhorska Valónov. V roku 1067 začali vpády Pečenehov, ktorí sa usadili hlavne na kráľovských majetkoch v západnom pohraničí. Koncom 11.storočia bola kríza prekonaná, bola obnovená autorita ústrednej moci a zlepšil sa stav hospodárstva. Tento pozitívny trend súvisí

s vládou dvoch panovníkov – Ladislava Svätého (1077 – 1095) a Kolomana Múdreho (1095 – 1114). Za ich vlády sa Uhorsko rozšírilo aj územne. Sedmohradsko a Chorvátsko boli k Uhorsku pripojené voľne a mali iné postavenie ako ostatné podmanené oblasti. V roku 1102 dvanásť popredných chorvátskych rodov prijalo uhorského kráľa (Koloman sa stal kráľom Uhorska a Chorvátska), pričom chorvátska šľachta si zachovala plné právo rozhodovať o svojich vnútorných záležitostiach. Vznikla personálna únia Uhorska s Chorvátskom a cez Dalmáciu získalo Uhorsko prístup k Jadranskému moru. O Dalmáciu, ktorá bola súčasťou Chorvátska muselo Uhorsko bojovať s Benátkami – zatiaľ úspešne.

Stabilitu Uhorska v strednej Európe umožnila jeho obnovená vnútorná stabilita. Feudalizácia bola ukončená. Utvorila sa trieda poddaných, pôdu plne ovládala šľachta a cirkev. Do hospodárskeho života vstúpil nový faktor – mestá. Tento pozitívny trend podporila nemecká kolonizácia. Uhorsko vstúpilo do obdobia rozvinutého feudalizmu.

Ďalší panovníci (Štefan II. (1114 – 1131), Belo II. (1131 – 1141), Gejza II. (1141 – 1161), Štefan III. (1162 – 1172)) tento trend vývoja Uhorska rozvíjali. Uhorsko sa stalo oblasťou čulej kolonizácie, ktorú panovníci podporovali, pretože ju pokladali za hospodársky veľmi prospešnú.

Vytvorením uhorského štátu boli Slovania od Dunaja oddelení od Slovanov na juhu. Trojica uhorských kráľov – Štefan I., Ladislav Svätý a Koloman Múdry tvoria podivuhodnú trojicu panovníkov. Štefan bol energický a výbojný panovník, Ladislav bol schopný vojvodca a Koloman vynikajúci diplomat a zákonodarca. Urobili Uhorsko veľmocou.

Uhorsko sa otvorilo západu. S nemeckou kolonizáciou neprichádzali iba šľachtici, rytieri a mnísi, ale aj početní sedliaci. V čase osídľovacej politiky Arpádovcov v prvej fáze smerovali Nemci do severných častí Uhorska (na Slovensko) a do Sedmohradska a neskôr, v čase Habsburgovcov zase na juh. Kolonizácia bola spojená so vznikom banských miest, na Spiš prišli Zipseri, do okolia Budína a Pešti Švábi, Sasi do Sedmohradska. Kým Maďari v Uhorsku vytvárali štát, Nemci budovali mestá a s tým bola spojená ekonomická prosperita (remeslá, obchod). Uhorsko poskytlo útočisko aj bývalým nepriateľom Pečenehom a Jazygom, ktorých usádzalo ako ochrancov hraníc. Uhorsko sa stávalo kotlom národov.

Zlatá bula Ondreja II. V 13. storočí vládol na začiatku Imrich (1196 – 1204) a po ňom Ondrej II. (1205 – 1235), ktorý viedol expanzívnu politiku. Uskutočnil sedemnášť výprav do Haliče, odrážal útoky Plavcov i Kumánov. Chcel získať byzantskú korunu, preto sa zúčastnil krížovej výpravy. Kráľovskú moc oslabil Zlatou bulou (1222), ktorá obsahovala základné práva uhorskej šľachty, zakazovala dávať úrady Židom a Izmaelitom a uzákoňovala právo odporu uhorskej šľachty proti kráľovi. Berežskou zmluvou z roku 1233 sa kráľ zaviazal rešpektovať privilégia cirkvi. V Sedmohradsku usadil Ondrej II. Po návrate z Palestíny nemeckých rytierov, ale keď sa pokúsili o vytvorenie krížackého štátu, vypovedal ich z krajiny.

Vláda Belu IV. Revíziou otcových donácií začal vládnuť Belo IV. (1235 – 1270). Tým stratil podporu šľachty. Podporoval mestá. V roku 1238 udelil výsady Trnave, Banskej Štiavnici, Krupine a Zvolenu. V roku 1239 prijal kočovných Kumánov, ktorí utekali pred Tatármi a urobil ich oporou svojej moci. Svätá stolica považovala Uhorsko za východnú baštu kresťanstva. Podporovala uhorských panovníkov ako šíriteľov kresťanstva a tolerovala ich expanziu na juh a juhovýchod v nádeji, že oslabia vplyv východnej cirkvi. Idylický vzťah medzi pápežstvom a uhorským panovníkom naštrbil tatársky vpád. Prijatím Kumánov sledoval Belo viac cieľov – posilniť sa pred hroziacim nebezpečenstvom a potlačiť odbojnú šľachtu. Syna Štefana oženil s kumánskou princeznou. Usídľovanie Kumánov po celej krajine (aj na Slovensku) vyvolalo katastrofu. Kumáni devastovali kráľovské dvorce, páchali škody kresťanskému obyvateľstvu a vyvolávali odpor domácej šľachty. Práve, keď sa blížili Tatári, napadli uhorskí šľachtici Kuthana a zavraždili ho. Kumánski bojovníci odtiahli do Bulharska. Belo IV. zostal bez vojenskej pomoci. Uhorská šľachta sa pre rozpory s ním chovala ľahostajne. Kumánov stratil, pomoc zvonku, o ktorú prosil, nedostal.

Tatársky vpád v rokoch 1241 a 1242 Uhorsko hlboko poznamenal. Belo IV. sa vrátil na trón a vládol ešte 28 rokov. Vládol inteligentne a vyslúžil si titul „Druhý zakladateľ štátu“. Musel znovu vybudovať krajinu, ktorá bola v oblasti Veľkej nížiny vyľudnená. Viedol otvorenú a veľkorysú osídľovaciu politiku. Pomohli mu pritom západné časti Uhorska, ktoré najmenej utrpeli tatárskym vpádom. Vybuďoval nový systém obrany krajiny – hrady. Aj mestá boli obohatené múrmi. Vybuďoval nové a údernejšie vojsko, v ktorom lukostrelcov nahradil ťažkým jazdectvom. Obnovil tiež kumánske osídlenie vo Veľkej nížine a Kumánov spolu s Jazygmi poveril v zreorganizovanom vojsku obranou pohraničia. V roku 1267 vydal známu kráľovskú výzvu, ktorou povolal do Uhorska vojakov a sedliakov z celého sveta osídliť Uhorsko. Na Slovensko prišli Nemci, Slováci, Poliaci, Rusíni, do Sedmohradska Nemci, Rumuni a Maďari, do miest Francúzi, Valóni, Taliani, Gréci a po roku 1250 aj početní Židia z Rakúska. Za rýchlu obnovu štátu, za podporu budovania miest a zostavenie nového vojska zaplatil Belo IV. vysokú politickú cenu. Musel rešpektovať moc, ktorú vo svojich rukách sústredili oligarchovia a ponechať im staré výsady. Nemuseli vrátiť zabraté kráľovské majetky a Belo bol nútený ich obdarovať novými darmi. Konflikt so synom Štefanom, ktorý bol príliš chtivý po moci, viedol nakoniec k rozdeleniu Uhorska. Štefan si vynútil účasť na vláde ako mladší kráľ a dostal údel vo východnej časti Uhorska, vrátane východného Slovenska a Spiša. Stále napätie vyvolávala kumánska otázka. Boli to výborní vojaci, ale ich asimilácia bola pomalá. Manželstvom Štefana s kumánskou princeznou Alžbetou, dcérou zavraždeného Kuthana, chcel Belo zmierniť napätie a postaviť Kumánov na úroveň uhorskej šľachte. Ale Štefanova smrť tieto snahy zmarila.

Poslední Arpádovci. V roku 1272 nastúpil na uhorský trón Ladislav IV. Kumánsky (1272 – 1290). Mladý panovník získal kumánsku výchovu. Mal predstavy o vláde v nomádskom duchu. Pápež vyslal v roku 1278 do Uhorska biskupa Filipa, ktorý zvolal najvyšší uhorský klérus a chcel s ním nájsť riešenie kritického stavu v cirkvi a spoločnosti. Filip obvinil kráľa z ťažkých zločinov, z neporiadkov a z podpory heretikov (Kumánov). Zlatou bulou (1279) sa Ladislav zaviazal, že bude opäť poslušný voči cirkvi, že nechá Kumánov pokrstiť a donúti ich žiť v domoch a skončí prenasledovanie kresťanov v Uhorsku. Sľúbil, že Kumáni vrátia cirkvi zabraný majetok. Ladislav sľub nedodrжал a nepodriadil sa. Pápež Ladislava exkomunikoval. V lete 1290 zavraždili Kumáni Ladislava IV. a opäť prepukli boje o uhorský trón. Víťazne z nich vyšiel Ondrej III., posledný príslušník Arpádovskej dynastie. Jeho protikandidát Rudolf Habsburský, ktorý sa snažil získať korunu pre syna Albrechta, bol pre uhorskú šľachtu neprijateľný. Postavila sa za Ondreja III.

Ondrej III. (1290 – 1301) nemal priazeň pápeža. Pápežská kúria potrebovala obnoviť v Uhorsku poriadok a vyvieť uhorskú cirkev z nežiaduceho ohrozenia. Poslední Arpádovci neboli zárukou poriadku. Už počas vlády Ondreja III. uvažoval pápež o novej dynastii, ktorá by bola schopná vyvieť Uhorsko z krízy. Podarilo sa to pápežovi Bonifácovi VIII., keď začiatkom 14. storočia presadil na uhorský trón Karola Róberta z Anjou.

Hospodárske, sociálne a kultúrne pomery v 10. – 12. storočí

V priebehu 10. storočia nedošlo v osídlení územia Slovenska k výraznejším zmenám. Tradične najhustejšie osídlenie bolo na juhozápadnom Slovensku. V regiónoch dolného Pohronia, Požitavia, stredného a dolného Ponitria a na Považí žila takmer polovica vtedajšieho obyvateľstva. Hustejšie osídlené bolo aj južné stredné Slovensko a Východoslovenská nížina. V hornatých oblastiach bolo osídlenie redšie, koncentrovalo sa v kotlinách a na riečnych nivách významnejších vodných tokov. Po ustálení pomerov v 11. a 12. storočí (skončili etnické presuny, kmene sa usádzajú, vznikajú štáty, stúpa počet obyvateľstva – 12. storočie je je storočím demografického nárastu) nastal ďalší rozvoj osídlenia. Nové osady vznikali na zvykovom práve a z prirodzených populačných prebytkov domáceho obyvateľstva (tzv. vnútorná kolonizácia). Slováci boli najpočetnejším etnikom. Na juhu Slovenska sa nachádzali súvislé enklávy maďarského obyvateľstva. Vytvára sa stabilná slovensko- maďarská jazyková hranica. V niektorých regiónoch sa sporadicky uvádzajú Nemci a hostia z iných etník (Flámi, Valóni). Počet obyvateľstva sa odhaduje na 200 – 250 tisíc.

Spojenie medzi regiónmí zabezpečovala sieť ciest. Najvýznamnejšou medzinárodnou obchodnou spojnicou bol Dunaj a príľahlé cesty. Z diaľkových ciest bola najvýznamnejšia cesta z Moravy na

Považie, na juhovýchod k Nitre, odtiaľ pokračovala k Ostrihomu a do Budína. Mala významnú odbočku zo Záhoria cez Senicu a Trstín k Trnave a ďalej na Šintavu, čo vyradilo Nitru z diaľkového obchodu. Dôležité boli tiež cesty vedúce Považím a Ponitím, ktoré spájali južné regióny s Turcom a cez Oravu mali spojenie s Poľskom. Na východe Slovenska bola najfrekventovanejšia diaľková cesta vedúca do Malopoľska. Na strednom Slovensku zas cesta vedúca Poiplím na východ.

Základnou zložkou ekonomiky naturálneho hospodárstva (uzavretá ekonomika, autarkia, sebestačnosť) bolo poľnohospodárstvo. Na území Slovenska nadväzovalo na vývoj v predchádzajúcom veľkomoravskom období. Tento fungujúci model poľnohospodárstva prevzali postupne aj starí Maďari. Ich hlavným zamestnaním pred usadením v Karpatskej kotline bolo pastierstvo, ale to v nových podmienkach nemohli praktizovať. Aj početné slová súvisiace s poľnohospodárskou výrobou dokazujú, že sa Maďari obrábianiu pôdy učili od tunajších Slovanov.

Služobnícka a dvornícka organizácia. Mnohostranné potreby rodiacej sa štátnej moci Uhorska a jej vedúcich vrstiev zabezpečovala široko rozvetvená služobnícka organizácia. Jej začiatky sa datujú ešte do vrcholnej fázy Veľkej Moravy. Už vtedy existovali služobnícke osady, ktoré pre vládnucu vrstvu vyrábali potraviny, odevy, obuv, zbrane, šperky, zabezpečovali bývanie a prepravu. Arpádovská dynastia prevzala od Slovanov tento model a zdokonalila ho. Obyvateľstvo služobníckych osád pochádzalo zo znevôľneného domáceho obyvateľstva. Venovalo sa okrem poľnohospodárstva aj špecializovaným remeslám, produktmi ktorých nahradzovalo naturálne dávky vrchnosti. Členilo sa na – dedinských remeselníkov (kováči, štítari, tesári, hrnčiari, žarnoseci, zlatníci, železiari) a – na služobníkov vládnucej zložky (vinári, medovarci, žemliari, povozníci, sieťari, hájníci, rybári, sokolníci, psiari, dravci, lovci). Osobitnú skupinu kráľových poddaných tvorili dvorníci – usadení na kráľovských dvorcoch, ktoré zabezpečovali potreby kráľovského dvora.

Baníctvo. V ranom stredoveku sa veľká pozornosť venovala dobývaniu drahých kovov a železa. Slovensko malo dostatok týchto surovín. Mnohé ložiská sa nachádzali v tzv. oxidačnom pásme, blízko pod povrchom. Na túto ťažbu nebolo potrebné vynaložiť veľkú námahu a nebola náročná ani technologicky. Neplatí to o banskom podnikaní vo vrcholnom stredoveku, kedy nastúpilo hlbinné dobývanie, ktoré vyžadovalo veľké skúsenosti a poznatky, nové technológie a vždy bolo ohrozené spodnou vodou. V tejto dobe sa zlato ryžovalo z vodných tokov (svedčia o tom miestne názvy Zlatníky, Zlatno, Zlatná). Po vyčerpaní povrchových ložísk sa už koncom 12.storočia prechádza postupne k hlbinej ťažbe. Najbohatší revír na striebro sa nachádzal v Banskej Štiavnici a v jej okolí. Najbohatšie povrchové zásoby železnej rudy sa nachádzali v Slovenskom rudohorí. Pri zhutňovaní železa v tzv. slovenských peciach používali tie isté postupy ako v 9.storočí.

Obchod. V 11. a 12.storočí napriek prevažujúcemu naturálnemu hospodárstvu sa stretávame s výmenou tovaru a obchodovaním tak v rámci Uhorska, ako aj v medzinárodnom meradle (svedčia o tom trhové a mýtné predpisy Štefana I.). Hustá sieť trhov existovala v ranom stredoveku na juhozápadnom Slovensku. Pravidelné trhy sa konali v podhradiach hradov, na riečnych brodoch, na križovatkách obchodných ciest. Spočiatku sa trhy konali aj v nedeľu, ale Belo I. nariadil na nátlak cirkvi konanie trhov v sobotu. Konali sa však aj v iné dni, svedčia o tom názvy obcí (Rimavská Sobota, Dunajská Streda, Spišský Štvrtok) S obchodom súvisí mena. Prvé mince začal v Uhorsku raziť Štefan I. od roku 1020 (tzv. poldenáre). Mince sa razili v Ostrihome a v Bratislave. V Nitre sa od druhej polovice 11.storočia razili mince údelných kniežat. Mince sa vymieňali viackrát ročne.

Vlastníctvo pôdy. Ranostredoveká spoločnosť bola diferencovaná. Postavenie jednotlivých sociálnych vrstiev bolo priamo závislé od ich pozemkového vlastníctva. Plnoprávnymi vlastníckymi pôdy mohli byť: štát, príslušníci panovníckej dynastie, predstavitelia starých rodov, kráľovskí servienti a cirkevné inštitúcie. Štátnu pôdu spravovali kráľovskí župani (hradské španstvá – hrad s okolím, územnosprávne jednotky) a obrábali ju slobodní hradčania. Za právo na jej užívanie odvádzali dávky a mali vojenskú povinnosť. Pôdu panovníka obhospodarovali kráľovské dvorce. Obrábali ju pôvodne neslobodní dvorníci, ktorých výrobné nástroje a zaopatrenie poskytoval kráľ. V období raného stredoveku prevažovala kráľovská držba pôdy.

Menšie výmery pôdy patrili príslušníkom starých rodov, ktorí vstúpili do služieb Arpádovcov a zachovali si tak časť rodových domén (Hunt – Poznanovci, Bogat – Radvanovci, Miškovci). Počet týchto ľudí sa zväčšoval ďalšími donáciami (dar pôdy od kráľa). Za službu kráľovi mohli získať pôdu aj kráľovskí servienti, hradní rytieri (jobagióni) a cudzí rytieri. Majetky rodiacej sa šľachty obrábali neslobodní nevoľníci, ktorí úplne podliehali zemepánovi (tzv. nevoľníci). Pán ich mohol predať, darovať, ale aj prepustiť na slobodu. Aj cirkev vlastnila pôdu – v Uhorsku na rozdiel od iných krajín rozsah cirkevnej pôdy neprekročil hranicu 10 – 12 %. Králi obdarovávali pôdou biskupstvá, kapituly, kláštory – v snahe zabezpečiť si po smrti spádu duše (ľudia darovaní takto s pôdou sa nazývali dušníci). Menšími výmerami pôdy disponoval aj kostol (farské). Základnou črtou vývoja pozemkového vlastníctva v Uhorsku (aj na Slovensku) na prelome 12. a 13. storočia bolo ubúdanie kráľovského majetku a rast šľachtických a svetských majetkov. Súčasne s týmto procesom sa znižoval aj počet nevoľníkov a rástol počet poddaných, ktorí mali k pôde iba užívacie právo.

Administratívne členenie. Čo sa týka územno-správnej organizácie Uhorska, od vlády Štefana I. sa územie štátu delilo na menšie jednotky – hradske španstvá a komitáty – kráľovské župy. Táto územná organizácia nadviazovala na staršiu hradsckú sústavu, ktorá fungovala na Slovensku už v časoch Veľkej Moravy. Na čele komitátu stál kráľovský župan. Centrom komitátu bol hrad. Župan velil komitátnemu vojsku, súdil spory obyvateľov župy, vykonával správne funkcie, vyberal pre kráľa naturálne poplatky a mýto.

Kresťanstvo a cirkevná organizácia. Tak ako existovala neprerušená kontinuita Slovákov v 9. až 11. storočí v naddunajskom priestore, nadviazalo aj ranostredoveké kresťanstvo na dobu preduhorskú. Starí Maďari po zaujatí Karpatskej kotliny našli už christianizované domáce obyvateľstvo predovšetkým v Zadunajsku a na juhozápadnom Slovensku. Rozklad štátnej moci spôsobil aj zánik vyššej cirkevnej organizácie (predtým veľkomoravsko-panónske arcibiskupstvo, zriadené v roku 870). V hradsckých centrách došlo k deštrukcii sakrálnych stavieb. Decimácia obyvateľstva neznamenała zánik kresťanstva, najmä nie na najnižšej organizačnej báze. O kontinuite kresťanstva v priebehu 10. storočia svedčí staromaďarská cirkevná terminológia, ktorá vychádzala zo slovanského základu. Pretrval pohrebný rítus – kostrové pochovávanie. Predpokladá sa, že kresťanstvo pretrvávalo aj v oblastiach, ktoré Maďari nezaujali. Kresťanstvo sa prejavovalo v krstení detí, znalosťou základných modlitieb a pri kresťanskom pohrebe. Christianizácia uhorského štátu bola rýchla. Začala v 70. rokoch 10. storočia a mala pripravenú priaznivú pôdu všade tam, kde žili potomkovia christianizovaného slovanského obyvateľstva z obdobia Veľkej Moravy.

Zo Slovenska sa nezachovali správy o tzv. pohanskej reakcii (napr. u iných slovanských, ale aj neslovanských národov sa po násilnej christianizácii prejavil návrat k starému náboženstvu a k pohanským kultom). Niet správy o pohanských povstaniach. O tom, že pretrvávala kresťanská tradícia, svedčí aj obnova benediktínskeho kláštora v Zobore pri Nitre. V čase pred korunováciou Štefana I. bola zriadená uhorská cirkevná provincia so sídlom v Ostrihome. Patrila k nej väčšina územia Slovenska okrem Abovského a Zemplínskeho komitátu – čiže šlo o územie, ktoré predtým patrilo Nitrianskemu biskupstvu, ktoré bolo zriadené v roku 880.

V 11. a 12. storočí vznikli ďalšie kláštory – v roku 1075 benediktínsky v Hronskom Beňadiku, benediktínske opátstvo v Bzovíku, kláštory v Klíži, Ludaniciach a v Krásnej nad Hornádom. V 12. storočí vznikli premonštrátske kláštory v Jasove a Lelesi. Sakrálnych pamiatok z ranofeudálneho obdobia sa zachovalo málo (Kostoľany pod Trábečom, Drážovce, Klíž, Pominovec pri Ilave). Najstaršie knižnice, ktoré vlastnila cirkev, existovali pri významnejších cirkevných inštitúciách napr. kapitulách v Nitre, Bratislave a na Spiši. V nitrianskej kapitule existovala už na prelome 11. a 12. storočia škola a špitál (nemocnica s chudobincom).

Hospodárske a etnické pomery na Slovensku koncom 13. storočia

Čo sa týka osídlenia, od konca 13. storočia sa osídľovali aj podhorské a horské oblasti. V čase tatárskeho vpádu existovalo na území Slovenska asi 1500 dedín a osád. Koncom tohto storočia žilo na našom území približne 300 tis. obyvateľov. Dominantným etnikom boli Slováci. Na juhu Slovenska

existovali maďarské enklávy, dochádzalo tu k prirodzenej asimilácii v prospech prevažujúceho obyvateľstva. V 13.storočí v súvislosti s kolonizáciou osídlili Spiš, banskoštiavnickú oblasť, okolie Bratislavy a západnú časť Žitného ostrova Nemci. Po tatárskom vpáde ich počet stúpil, pretože panovník dosídľoval vyľudnené oblasti. Vtedy sa Nemci usadili v malokarpatskej oblasti, v stredoslovenskej oblasti a na strednom a dolnom Spiši. Nemci – hostia sa stali vedúcou spoločenskou vrstvou vo všetkých významných stredovekých mestách. Ich počet však nikdy neprekročil 1/5 celkového počtu obyvateľstva.

Poľnohospodárstvo zostávalo hlavným zdrojom obživy absolútnej väčšiny obyvateľstva. V priebehu 13.storočia zanikla služobnícka a dvornícka organizácia. Prevládajúcim spôsobom obrábania pôdy bol dvojpoľný systém. Ten však neuživil stúpajúci počet obyvateľstva, preto bol nahradený systémom trojpoľným. Významnou oblasťou výroby sa v 13.storočí stalo banské podnikanie. Najstarším centrom banskej činnosti bola Banská Štiavnica, kde sa rozvíjalo hlbinné dolovanie. Od polovice 13.storočia sa začala rozvíjať banská výroba aj v okolí Banskej Bystrice, na dolnom Spiši a hlavne v Gelnici. Na staré tradície nadviazalo baníctvo v Gemersko – turnianskej oblasti.

Hospodársky rozvoj si vyžiadala aj lepšie cestné spojenia jednotlivých regiónov. Aktívne sa využívali diaľkové cesty idúce Považím (na Krakov) a Ponitím, zabezpečujúce spojenie severného Slovenska so Sliezsikom a Malopoľskom. Zintenzívnili aj kontakty východného Slovenska so severnými a severovýchodnými susedmi prostredníctvom cesty idúcej popri Dunajci a Toryse. Na tejto ceste vyrástli Košice, Prešov i ďalšie významné východoslovenské mestá.

Vláda Anjouovcov

Obdobie vlády francúzsko-talianskej dynastie Anjouovcov (1308 – 1382) patrí k dobám politického a hospodárskeho vzostupu Uhorska. Začiatok ich vlády bol poznačený feudálnou anarchiou a krvavými rozbrojmi, ale výsledkom bol pevne riadený, centralizovaný štát, ktorého hospodárska a peňažná politika vytvorila základy pre vzostup Uhorska, z ktorého sa stala veľmoc strednej Európy.

Karol Róbert (1308 – 1342). Po smrti posledného Arpádovca Ondreja III. sa rozpútal boj o uhorský trón. Uchádzal sa oň český kráľ Václav II. pre syna Václava III. (vládol ako Ladislav V. v rokoch 1301 – 1305), ďalej Oto Bavorský a Karol Róbert z rodu neapolských Anjouovcov, ktorý svoje nároky opieral o príbuzenstvo s Arpádovcami, pretože jeho stará matka bola dcérou Štefana V. Zo zápasu vyšiel víťazne Karol Róbert, ktorého podporoval pápež, ale naplno začal vládnuť až po potlačení odbojných oligarchov, hlavne Matúša Čáka Trenčianskeho v roku 1321.

Matúš Čák Trenčiansky. Bol to potomok šľachtického rodu Čákovcov. Bol to odbojný maďarský feudál, ktorý v roku 1299 začal organizovať na svojom hrade v Trenčíne vlastný dvor s hodnostármi a vlastným vojskom. Spočiatku podporoval českého Václava, v roku 1303 spolu s východoslovenskými feudálmi Abovcami prešiel na stranu Karola Róberta. Karol Róbert ho urobil palatínom a poveril ho úlohou vrátiť korunu majetky nelegálne zabraté šľachtou. Pretože ich pripájal k svojej doméne, zbavil ho v roku 1310 Karol Róbert funkcie palatína. Kardinál Gentilis ho v roku 1311 exkomunikoval. Až po jeho smrti mohli kráľovské vojská obsadiť celé územie, ktoré Matúš okupoval. Skončilo tak obdobie feudálnej anarchie. Postava Matúša Čáka bola v slovenskej literatúre i v historiografii 19.storočia zidealizovaná a tento odbojný maďarský feudál bol prezentovaný ako „pán Váhu a Tatier“, ako nezávislý panovník Slovenska.

Reformy Karola Róberta. Po potlačení anarchie sa venoval Karol Róbert riadeniu štátu. S pomocou nižšej šľachty a miest uskutočnil viaceré reformy. Preniesol sídlo panovníka z Temešváru do centrálne situovaného Visegrádu (doteraz patril Matúšovi Čákovi). V rokoch 1323 – 1338 mincovú a banskú reformu, ktorá prebehla v troch etapách. V roku 1325 zaviedol popri striebornej aj zlatú menu (dukáty) – tzv. bimetalizmus. Na zlepšenie striebornej meny zaviedol v roku 1329 podľa vzoru českých grošov uhorské groše a odstránil každoročnú výmenu mincí. Aby nahradil zisk z tejto výmeny, zaviedol v roku 1323 novú portálnu daň. Zriadil dve nové mincové komory v Kremnici a Smolníku. Banskú reformu uskutočnil v roku 1327. Vydal dekrét upravujúci banské podnikanie, podľa

ktorého vlastníci pozemkov už neboli nútení vymeniť pozemky, keď sa na nich našli ložiska drahých kovov. Kráľovi platili banskú daň tzv. urburu vo výške 1/12 alebo 1/15 vyťaženého kovu. Vyťažený kov odovzdávali banským komorám za peňažnú náhradu.

V roku 1327 uzavrel Karol Róbert v Trnave spojenectvo s českým kráľom Jánom Luxemburským proti Habsburgovcom. Charakteristické pre jeho vládu bolo potlačenie feudálnej anarchie, ktorá sprevádzala vymretie Arpádovcov a niekoľkoročné zápasy o nástupníctvo uhorského trónu. Porazil silných oligarchov a upevnil ústrednú moc panovníka. Hospodárskymi reformami podporil rozvoj baníctva, zakladanie miest, ekonomiku krajiny, stav financií a visegrádskou politikou chcel spolu s ostatnými panovníkmi strednej Európy prispieť k rozvoju domáceho a európskeho obchodu. Podarilo sa mu posilniť medzinárodné postavenie Uhorska v stredo európskom priestore. Zabezpečil na istý čas mierové ovzdušie v strednej Európe.

Ludovít I. Veľký (1342 – 1386). Vďaka skonsolidovaným pomerom, ktoré zaistil jeho otec, mohol viesť ambicióznú zahraničnú politiku. V rokoch 1347 – 1350 sa zaplietol do neúspešného zápasu o neapolské dedičstvo. Po smrti svojho švagra Kazimíra III. Veľkého v roku 1370 sa stal poľským kráľom, čím vznikla poľsko – uhorská personálna únia. Podarilo sa mu zabezpečiť uznanie anjouovskej dynastie aj v ženskej línii – v Poľsku sa po jeho smrti stala kráľovnou jeho dcéra Hedviga, svadbou ktorej s veľkokniežaťom Litvy Jagellom zanikla poľsko – uhorská únia (1386).

Vláda Žigmunda Luxemburského. Žigmund sa v Uhorsku presadil po ťažkých zápasoch. Kráľovná matka Alžbeta nechcela zaňho vydať svoju dcéru Máriu a rokovala s francúzskym dvorom o sobáši s Ludovítom Orleánskym. Žigmund vtrhol do Uhorska s vojskom a vynútil si sobáš s Máriou. Ani tým však nedosiahol uznanie v Uhorsku. Z juhu sa do Uhorska blížil ďalší uchádzač o uhorský trón, Karol II. Malý z rodu Anjou. Žigmund kvôli bojom s ním dal do zálohu Trenčiansku, Nitriansku a Bratislavskú župu bratrancom Joštovi a Prokopovi za 200 tis. flórenov. Neapolský kráľ Karol II. vládol v Uhorsku iba 39 dní. V roku 1386 bol naňho spáchaný atentát so súhlasom kráľovnej Márie i Alžbety. Alžbeta a Mária boli zajaté a internované. Žigmund bol v marci 1387 korunovaný za uhorského kráľa. Vzťah uhorských stavov bol k nemu chladný napriek tomu, že ich najvplyvnejších predstaviteľov zahŕňal darmi, v dôsledku čoho zmenšil rozsah kráľovských majetkov o celé dve tretiny. Žigmund nebol úspešný ani v boji proti Osmanskej ríši. Po porážke Srbska v roku 1389 na Kosovom poli sa Turci stali bezprostredným susedom Uhorska. V roku 1396 zorganizoval Žigmund križiacku výpravu proti Turkom, ktorej sa zúčastnili rytieri z celej Európy, ale bol pri Nikopole porazený.

Jeho neisté postavenie využili špičky uhorskej aristokracie a v apríli 1401 Žigmunda zajali a uväznili. Uhorskú korunu ponúkli jeho švagrovi Vladislavovi Jagellonskému. Jeho nový stúpenec Stibor zo Stiboric dosiahol jeho prepustenie. Nový odboj proti Žigmundovi zorganizoval syn Karola II., Ladislav Neapolský. Mnohých miest a hradov na Slovensku sa zmocnili kráľovi protivníci. Podporoval ich aj jágerský biskup Tomáš Ludanický a pápež Bonifác IX. Žigmund prešiel do razantnej protiofenzívy a v roku 1405 zakázal odovzdávať z Uhorska pápežovi poplatky a cirkevnej hierarchii prijímať pápežské buly bez kráľovho súhlasu. Na uprázdnené cirkevné obročia vymenoval svetských správcov. Po uspokojení situácie sa zmieril s uhorskou aristokraciou. Zosobášil sa s dcérou vodcu jednej z klík – Barbarou Cejlskou. Potom sa pustil do boja s Benátkami o mocenské pozície na dalmátskom pobreží. Kvôli tomu dal do zálohu trinásť spišských miest a hradné panstvo Stará Lubovňa poľskému kráľovi, pretože mal finančné problémy. Mestá zostali pod poľskou správou až do roku 1772.

Husiti. V roku 1419 zomrel jeho brat, český kráľ Václav IV. Husiti, ktorí ho obviňovali zo smrti Jána Husa, ho na českom tróne neuznali, lebo nebol ochotný akceptovať požiadavky husitskej viery. V ďalšom období sa Žigmund neúspešne pokúšal zlomiť vojensky husitov. Od roku 1428 podnikali husiti vojenské výpravy aj na Slovensko, cieľom ktorých bola demonštrácia sily a koristiť. V roku 1428 ohrozovali Bratislavu. Tiahli Považím a vracali sa na Moravu. V roku 1430 vtrhli husiti opäť na Slovensko, dostali sa po Trnavu. Mimoriadne aktívni boli v roku 1431, kedy vtrhli z Poľska na Spiš, vyplienili kartuziánsky kláštor, vyplienili kartuziánsky kláštor v Lechnici, vypálili predmestia Levoče.

V septembri vtrhli zo Sliezska a od Uhorského Brodu, postupovali Považím na Liptov, dobyli Likavu, odtiaľ smerovali cez Turiec na Prievidzu a Topoľčany k Nitre. Husiti zanechali na Slovensku stále posádky na hradoch Likava a Lechnica a v mestách Topoľčany a Žilina. V roku 1432 sa zmocnili Skalice a Trnavy. Nepodarilo sa im dobyť Bratislavu. V roku 1433 opäť plienili Spiš a podarilo sa im dobyť Kežmarok. Zmocnili sa Kremnice. Husiti organizovali výpravy do širokého okolia a od miest a dedín vyberali poplatky a nivočili majetky svojich odporcov. Po porážke husitov pri Lipanoch v máji 1434 a po vyjednávaniach so Žigmundom opustili husiti Slovensko.

V minulosti sa značne preceňoval vplyv husitstva na slovenský ľud. Husiti sa snažili čo najviac zničiť majetky svojho úhlavného nepriateľa Žigmunda. Lúpili a plienili. Niet najmenších dôkazov pre to, že by husitstvo bolo ľuďom prijímané pozitívne. Naopak, ľud sa husitov bál. Jeho postavenie sa odvádzaním dávok husitom zhoršilo a nebola tu pôda pre prijatie husitskej ideológie. Jednou z jej črt bol extrémny protinemecký nacionalizmus. Pred husitmi z miest utekal nemecký patriciát a často sa do slovenských miest nevrátil. Tak došlo k poslovenčeniu mnohých miest dovtedy ovládaných Nemcami.

Žigmund vládol v Uhorsku plných 50 rokov. Bol to ctižiadostivý človek, schopný politik, majster úskokov. Hovoril mnohými jazykmi. Uhorsko chcel Žigmund použiť ako odrazový mostík k uskutočneniu svojich plánov na získanie českej koruny a cisárskeho titulu. Preto potreboval mať z Uhorska centralizovaný štát. Napriek tomu, že koncom života vlastnil päť kráľovských korún, zostávala jeho vláda v Uhorsku formálna. Už za jeho vlády vznikli šľachtické mocenské zoskupenia – kliky, ktoré medzi sebou súperili a vytvárali politickú nestabilitu.

Interregnum a Ján Jiskra z Brandýsa. Po jeho smrti v roku 1437 sa jeho nástupcom stal Albrecht Habsburský (1437 – 1439), ktorý predčasne zomrel. Po jeho smrti opäť prepukli zápasy o nástupníctvo. Väčšina uhorskej šľachty dala prednosť kandidatúre poľského kráľa Vladislava III. Albrechtova vdova Alžbeta sa snažila udržať korunu pre syna Ladislava Pohrobka a na ochranu svojich záujmov si najala žoldnierskeho kapitána Jana Jiskru. Po Alžbetinej smrti pôsobil Jiskra s poverením Fridricha III., ktorý bol tátorom maloletého Ladislava. V roku 1443 uzavrel Jiskra s Vladislavom prímerie.

V roku 1444 zahynul Vladislav Jagelovský v bitke proti Turkom pri Varne. V máji 1445 uznali uhorské stavy nároky Ladislava Pohrobka na uhorský trón. Kvôli jeho nedospelosti poverili správou krajiny sedem kapitánov. V roku 1446 jeden z nich, Ján Huňády, najbohatší uhorský magnát, sa stal gubernátorom Uhorska. Snažil sa ovládnuť celé jeho územie. V roku 1446 a 1447 zorganizoval veľkú výpravu proti Turkom, alebo bol na Kosovom poli porazený. V roku 1453 nastúpil na uhorský trón Ladislav Pohrobok (1453 – 1457). Za mladého Ladislava Pohrobka sa dostalo k moci niekoľko šľachtických rodov, ktoré presadzovali záujmy Habsburgovcov. Hlavným reprezentantom protihabsburgskej strany bol Ján Huňády.

Hospodársky, sociálny a kultúrny vývoj v 14. – 15.storočí

14.storočie bolo priaznivým obdobím v rozvoji Slovenska. Došlo ku všestrannému rozvoju stredovekej spoločnosti. Dokončilo sa stredoveké osídľovanie. Mnoho nových osád vzniklo na zákupnom alebo nemeckom práve. V rámci zemianskej kolonizácie vznikli nové osady v Liptove, Turci, na Orave, v Trenčianskej župe, na Spiši, Šariši a Zemplíne. Od polovice 14.storočia na severovýchode Slovenska vznikajú prvé osady na valašskom práve. Vzostupný trend počtu sídlisk pokračoval intenzívne aj v 15.storočí. Príliv cudzieho obyvateľstva sa zastavil. Za feudálnej anarchie boli prírastky obyvateľstva minimálne. Až po ustálení pomerov za vlády Mateja Korvína opäť došlo k pozvoľnému rastu počtu obyvateľov. Odhaduje sa, že začiatkom 16.storočia žilo na Slovensku 550 až 600 tisíc obyvateľov. Ani etnické zloženie obyvateľstva sa oproti predchádzajúcemu obdobiu zásadne nezmenilo. Najpočetnejším etnikom zostávali Slováci, na druhom mieste boli Maďari a na treťom Nemci.

Polnohospodárstvo. V 14. a 15.storočí prešlo významnými zmenami. Polnohospodári obrábali aj menej hodnotnú pôdu vo vyššej nadmorskej výške v riedko osídlených oblastiach. Definitívne

prevládol trojpoľný systém. Druhy pestovaných obilnín a dobytky sa výraznejšie nezmenili. Na juhu sa rozširovalo pestovanie vinnej révy. Vďaka valašskej kolonizácii sa rozširoval chov oviec v horských oblastiach. Koncom 15. storočia sa objavujú prvé majere, na ktorých začínajú hospodáriť zemepáni vo vlastnej rěži.

Baníctvo. Obdobie veľkého rozmachu prežívalo baníctvo. V 14. storočí sa na Slovensku ťažilo zlato a striebro. Prevalu nadobudla hlbinná ťažba. Zdokonalila sa technológia úpravy vyťaženej rudy pomocou stúp, ktoré pohánali vodné kolesá. Najintenzívnejšie sa ťažilo v banskoštiavnickej oblasti. Mimoriadny význam nadobudlo zlatonosné baníctvo v Kremnici a v okolí Nemeckého Pravna. V okolí Banskej Štiavnice sa ťažila meď s bohatými prímiesami striebra. Zlato a striebro sa ťažilo aj v Pukanci a Novej bani. Ďalším významným revírom bol Spiš, kde sa strediskami banskej ťažby stali Gelnica, Smolník a Spišská Nová Ves. Mimoriadny význam pre rozvoj banskej ťažby mala tzv. zemepanská banská sloboda zavedená Karolom Róbertom. V druhej a tretej štvrtine 14. storočia sa v Uhorsku vyprodukovalo 2000 – 2500 kg zlata ročne. Koncom storočia sa intenzívne dolovalo, pribudli nové centrá napr. Lubietová, Smolník, Spišská Nová Ves. Výdatné železnorudné ložiská sa nachádzali v Spišsko – gemerskom rudohorí. V priebehu 15. storočia sa už prakticky vyťažili povrchové zdroje a začala hlbinná ťažba. Bola spojená s problémom odčerpávania spodnej vody. Razenie dedičných (odvodňovacích) štôlní bolo náročné a nákladné. Banskí podnikatelia sa snažili skonštruovať banské čerpacie zariadenia. Priekopníkom tejto činnosti bol Ján Thurzo. Aj zhutňovanie rúd bolo náročné, najmä rúd medených s prímiesou striebra (tzv. scedzovanie). O zavedenie tejto technológie sa zaslúžil Ján Thurzo, ktorý skúpil väčšinu baní v bansko-bystrickom revíre. Kvôli kapitálovo nákladnému podnikaniu sa spojil s bankárskou rodinou Fuggerovcov a spoločne založili v roku 1495 založili Turzovsko-fuggerovskú spoločnosť (Uhorský obchod). Tento najväčší mediarsky podnik predstavoval prvý protokapitalistický podnik svojho druhu. Spoločnosť modernizovala banskú výrobu, skoncentrovala ťažbu i dopravu a vybudovala dve veľké hutnícke centrá – Staré Hory a Harmanec. Na čistenie medi postavila huty v Tajove a Moštenici. V Banskej Bystrici vybudovala veľký medený hámor. Thurzo získal do prenájmu aj kremnickú minciareň. V rokoch 1495 – 1504 vyvážal tento podnik slovenskú meď do celej Európy.

Rozvoj miest. Mestotvorný proces dosiahol v priebehu 14. storočia značnú intenzitu. Mestá svojim hospodárskym významom, kultúrou a vzdelanostným potenciálom zásadne zmenili celkový obraz a charakter Slovenska. K starším 30 mestám z predchádzajúceho obdobia pribudlo 60 nových miest. Len niektoré – Kremnica, Skalica a Bardejov sa zaradili medzi významné hospodárske a obchodné centrá, ostatné, hlavne zemepanské mestá a mestečká zostali iba centrami miestneho významu. v 14. storočí sa najvýznamnejšie mestá opevnili hradbami. Podľa dekrétu Ľudovíta I. z roku 1351 iba opevnené mestá patrili do prvej kategórie slobodných kráľovských miest. Osobitnú skupinu tvorili sedem tavernikálnych miest, z ktorých päť ležalo na území Slovenska – Bratislava, Trnava, Košice, Prešov a Bardejov. Významné boli slobodné kráľovské mestá Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Kremnica a spišské mestá Levoča a Kežmarok. Z celoeurópskeho hľadiska však mestá na Slovensku však možno zaradiť iba k menším mestám, pretože sa počet ich obyvateľov pohyboval okolo 3000 – 3500. V 15. storočí mestotvorný proces slabol. Vznikali už len mestečká ako hospodárske strediská feudálnych hradných panstiev. Na konci stredoveku bolo na Slovensku okolo 200 miest a mestečiek, čím sa naše územie zaradilo k najurbanizovanejším častiam Uhorska. V tomto období dochádza k zreteľnej diferenciacii medzi mestami. Žigmund Luxemburský sa v roku 1405 svojim dekrétom rozhodol vytvoriť „kráľovský mestský stav“, ktorý mal byť protiváhou šľachty. Po zmiernení s ňou od svojich úmyslov odstúpil a mestá využíval iba ako zdroj príjmov. V dôsledku donácií prešlo mnoho kráľovských miest do rúk šľachty, čím sa stali zemepanskými mestami a často upadli.

Remeselná výroba a obchod. V 14. a 15. storočí došlo v mestách k rozmachu a špecializácii remeselnej výroby. Rozvíjalo sa súkenníctvo, tkáčstvo, kožušníctvo, obuvníctvo, kolárstvo, sedlárstvo, zlatníctvo, kamenárstvo a.i. Vznikajú cechy. Najstarší údaj pochádza z roku 1307 z Košíc. V mestách sa vyskytovali aj ich predchodcovia – bratstvá, ktoré mali náboženský a sociálno-podporný charakter. Najvýznamnejšími centrami remeselnej výroby sa stali Košice, Bratislava, Trnava, Levoča, Prešov, Bardejov, Kežmarok, Kremnica, Banská Bystrica a Hlohovec.

Používanie slovenčiny. V druhej polovici 15.storočia sa v administratívnej praxi začal bežne používať domáci jazyk – slovenčina s početnými bohemizmami. Za Mateja Korvína sa tento jazyk začal používať v kráľovskej kancelárii. Vydávali sa v ňom listiny, ktorými sa kráľ obracal na mestá, kde malo prevahu slovenské obyvateľstvo. Slovenčina sa začala používať pri vedení mestskej administratívy. Výrečným dokladom toho je Žilinská kniha s prekladom nemeckého magdeburského práva do slovakizovanej češtiny z roku 1473. Preklad vznikol preto, že členovia žilinského magistrátu nemecky nerozumeli. Koncom stredoveku sa dovŕšil stredoveký vývin slovenčiny. Tento jazyk sa napriek prevahy latinčiny kultivoval pri vykonávaní verejnoprávnych a náboženských úkonov a postupne sa začal presadzovať aj v úradnom styku. Medzi najvýznamnejšie literárne a jazykové pamiatky z tohto obdobia patria Spišské modlitby z roku 1480.

Gotická architektúra. V 14.storočí sa v architektúre a umení naplno uplatnila gotika. V sakrálnnej oblasti sa prejavil vplyv dvoch centier. Juhozápadné Slovensko bolo pod vplyvom juhonemeckej a rakúskej gotiky a na východnom Slovensku sa uplatnili vplyvy zo Saska, Sliezska a Malopoľska. Gotické staviteľstvo sa uplatňovalo pri budovaní mestských jadier, v hradnom staviteľstve a pri stavbe honosných meštianskych domov. Mestská gotika sa významne prejavila v banských mestách a na severnom Slovensku, kde boli vplyvy juhonemeckej (švábskej) oblasti. V období neskej gotiky prenikajú do stvárnenia postáv a prírody realistické prvky, čo predznamenalo nástup renesancie. Najvýznamnejším predstaviteľom neskorogotickej plastiky je majster Pavol z Levoče (1460 – 1542), tvorca najvyššieho oltára svojho druhu na svete, v levočskom kostole sv. Jakuba.

Vláda Mateja Korvína

Na trón nastúpil v zložitej situácii. O moc v Uhorsku zápasili dve zoskupenia – prohabsburská a huňadyovská. Napriek tomu, že jeho otec Ján Huňády v roku 1453 konečne skoncoval s Jánom Jiskrom a jeho vládou, na Slovensku sa začalo rozmáhať bratrické hnutie. Uhorská šľachta nepredpokladala, že mladý kráľ bude vládnuť energicky. Už od začiatku budoval Matej Korvín centralizovanú monarchiu so silnou kráľovskou mocou. Podarilo sa mu realizovať mnohé reformy, ktoré posilnili jeho moc.

V roku 1462 sa dohodol so starým protivníkom Fridrichom III. Súčasťou urovnania bol aj Jiskra, ktorý bol v roku 1453 zbavený majetkov a vykázaný z Uhorska. Prohabsburská strana obetovala svojho najvernejšieho spojenca, ktorý od smrti kráľovnej Alžbety dôsledne hájil záujmy Ladislava Pohrobka. Matej Korvín prijal tohto Fridrichovho stúpenca aj s časťou vojska do svojich služieb. Jiskra odovzdal ovládané hrady a pevnosti, za to bol povýšený na baróna a dostal panstvo v Sedmohradsku. Zvyšky bratříkov porazil Matej Korvín v roku 1467 pri Veľkých Kostolňanoch. Zničil ich tábor, z ktorého ohrozovali široké okolie.

V boji proti Turkom nedosiahol nijaké výrazné úspechy, hoci pri nástupe na trón proklamoval boj proti Turkom ako hlavný cieľ svojej vlády. V zahraničnej politike sledoval vlastné ciele – túžil získať cisársky titul. Prijal ponuku pápežskej kúrie a zasiahol v Čechách proti kališníkemu kráľovi Jurajovi z Poděbrad. V roku 1469 ho katolícka moravská šľachta zvolila za kráľa. Až do jeho smrti v roku 1490 bolo územie Čiech rozdelené – na Morave a v Sliezske vládol Matej Korvín, v Čechách Juraj z Poděbrad do roku 1471 a po ňom ním určený nástupca Vladislav Jagelovský (1471 – 1516). Matej tento krok neuznal a začal s expanziou proti Poľsku. Expanzívna politika vyvolala odpor uhorskej šľachty. Sprisahanie proti kráľovi osnovali ostrihomský arcibiskup Ján Vitéz zo Sredny a Ján Pannonius z Čazmy. Sprisahanci povolali na uhorský trón Kazimíra, syna poľského kráľa. Jeho vojská na jeseň 1471 prenikli na východné Slovensko, na Poľanie a do Nitry. Matej Korvín znemožnil spojenie poľského princa so sprisahancami a poľské vojská boli zo Slovenska vytlačené v roku 1472.

V 70. rokoch 15. storočia sa Matej Korvín usiloval ovládnuť Rakúsko. V roku 1485 dobyl Viedeň, ktorá sa stala jeho sídlom.

Jagelovské obdobie

Uhorské stavy neuznali po smrti Mateja Korvína nástupníctvo jeho nemanželského syna Jána Korvína. Väčšina šľachty dala prednosť českému kráľovi Vladislavovi Jagelovskému a ďalšia povolala na trón jeho mladšieho brata Jána Albrechta. Jánovo vojsko obsadilo východné Slovensko, dostalo sa až k Jágru, potom ustúpilo na územie Abovskej župy a obliehalo Košice. Z východoslovenských miest Jána Albrechta podporili len Prešov a Bardejov. Vo februári 1491 bolo uzavreté prímerie a poľské vojská opustili v roku 1492 Slovensko. Na tieto boje najviac doplatilo obyvateľstvo Šariša, kde na mnohých miestach došlo k pustošeniu.

Dóžovo povstanie. Počas vlády Vladislava II. (1490 – 1516) upadla v Uhorsku centrálna moc, v krajine sa prehlbovala anarchia a hospodársky úpadok. Veľmi silné postavenie získali stavy a v ich rámci sa prehlbili zápasy medzi magnátmi a početnou strednou a nižšou šľachtou. Sociálne napätie po vyhlásení križiackej výpravy proti Turkom v roku 1514 prerástlo do sedliackeho povstania vedeného sedmohradským zemanom Jurajom Dóžom. Šľachta sa v čase nebezpečenstva zjednotila a povstalcov pri Temešvári porazila. Aj keď sa Dóžovo povstanie priamo Slovenska nedotýkalo, jeho negatívny dôsledok – druhé nevoľníctvo (trvalé pripútanie poddaných k pôde) sa slovenského ľudu týkalo.

V čase vlády Ľudovíta II. (1516 – 1526) vyvrcholila absolútna prevaha stavov v Uhorsku. Slabá ústredná moc nedokázala zabezpečiť obranu krajiny pred rastúcou hrozbou Osmanskej ríše. V lete 1521 dobyl turecký sultán Sulejman dôležité pevnosti na juhu Uhorska (Belehrad, Šabac). Na vydržiavanie silných posádok v ohrozenej oblasti neboli peniaze. Došlo k devalvácii meny a nakoniec k razbe medených mincí. Vyplácanie miezd v nehodnotnej mene vyvolalo vzburu námezdnych robotníkov, ku ktorým patrili hlavne baníci. V júni 1525 vypukla vzburá banskobystričských baníkov a koncom februára 1526 banícke povstanie v Banskej Štiavnici. Jeho vodcovia boli ovplyvnení radikálnymi reformačnými kazateľmi z Nemecka. Povstanie potlačil palatín Štefan Verböczi.

Bitka pri Moháči. Kráľ nemal nijaké prostriedky na účinnú obranu proti Turkom. Magnáti sa starali hlavne o svoje majetky a obranu krajiny ponechali na slabého kráľa. Sultán Sulejman, ktorý dobre poznal vnútorné pomery v Uhorsku, sa rozhodol v lete 1526 udrieť plnou silou. Dobyť pevnosť Petrovaradín a mať otvorenú cestu do vnútra Uhorska. V rozhodujúcej bitke pri Moháči (29. august 1526) bolo kráľovské vojsko porazené, zahynul tu aj Ľudovít II. Centrálné oblasti krajiny obsadili Turci.

IV. Nástup Habsburgovcov – Habsburská monarchia

V roku 1526 zvolením Ferdinanda I. za českého a uhorského kráľa sa spojili tri štáty do jedného celku a tak vznikla habsburská monarchia, ktorá trvala až do roku 1918 a ktorú tvorili: krajiny českej koruny, krajiny uhorskej koruny a dedičné rakúske zeme.

Jeho cieľom bolo:

- Utvoriť silnú centralizovanú ríšu, absolutistickú.
- Upevniť postavenie Rakúska a ríše v strednej Európe.
- Upevniť postavenie rímskokatolíckej cirkvi oslabenej reformáciou.

Habsburský centralizačný program. V roku 1527 vypracoval Ferdinand centralizačný program, ktorý on, ako aj jeho nástupcovia dôsledne uplatňovali:

- Všetky štátne a zemské úrady boli podriadené priamo kráľovskému dvoru – centralizmus.
- Právomoci stavov a zemských snemov boli obmedzené na minimum, do rúk panovníka prechádza aj zákonodarná moc – absolutizmus.
- Pre riadenie štátu boli zriadené pri kráľovskom dvore centrálné úrady a inštitúcie – dvorské rady, komory a kancelárie, plnili funkciu ministerstiev. Úradníkov vyberal panovník a tí boli aj jemu podriadení.
- V štáte bola presadzovaná silná germanizácia (úradný jazyk – nemecký) a rekatolizácia. Štátnym náboženstvom bolo rímskokatolícke, protestanti boli prenasledovaní.

Rekatolizácia. Habsburgovcom pri rekatolizácii pomáhajú najmä jezuiti, ktorí prichádzajú do ríše v r.1556. Za vlády Ferdinanda I. a jeho nástupcov prenikajú do Uhorska myšlienky reformácie z Nemecka a Švajčiarska. Slovenské etnikum prijalo reformáciu luteránskeho typu a maďarské kalvínsku. Prvé prejavy reformácie máme u nás doložené v stredoslovenských mestách, kde sa dostali zásluhou študentov, navštevujúcich Wittemberskú univerzitu (kde bol profesorom Luther). Najprv boli jej vyznávači prenasledovaní, ale keď v bitke pri Moháči zomreli obaja uhorskí arcibiskupi i päť biskupov, katolícka cirkev stratila prakticky svoje vedenie, šírila sa reformácia rýchlejšie. Po banských mestách získala prívržencov v Levoči, Bardejove, k reformácii sa pripojili aj popredné šľachtické rody – Révaiovci, Turzovci, Kostkovci, Perényiovci, Balašovci a iné, vrátane nitrianskeho biskupa Františka Thurzu. Pre feudálnych pánov bola reformácia prítiažlivá najmä preto, lebo hlásala ideu sekularizácie cirkevných majetkov. Od polovice 16. storočia, keď sa na čelo ostrihomského arcibiskupstva dostal Mikuláš Oláh, začala sa aktivizovať katolícka cirkev, ktorá sa orientuje na výchovu kňazského dorastu. Centrom rekatolizácie sa stala Trnava, kde v r.1560 vznikol kňazský seminár a kde sa nakrátko usadili aj jezuiti. Presadzovanie absolutistickej a centralizačnej politiky Habsburgovcov narážalo v Uhorsku na mnoho problémov a tak Habsburgovci pristúpili na niektoré ústupky – slobodná voľba palatína, voj. pevnosti mali obsadené Uhri vlastnými veliteľmi, náboženská sloboda a pod. Keďže Habsburgovcov nemali dedičné právo na uhorský trón, ako napr. v Českom kráľovstve, musel každý z panovníkov, prv než bol korunovaný, podpísať prehlásenie, že bude rešpektovať uhorskú ústavu a zložiť na to prísahu. To sa zapisovalo do zbierky uhorských zákonov Corpus Iuris Hungarici.

V tomto období dejín Slovenska sa odohrali aj známe zmeny v hospodárskom živote. Medzi rokmi 1550 – 1560 stratili staré slobodné kráľovské mestá, obývané prevažne nemeckými obyvateľmi, vedúcu úlohu v remeselnej výrobe. Tá sa presúva do zemepanských miest a mestečiek, čím sa zvýšil nielen počet cechov z asi 65 – 70 na asi 1000. Kým staré cechy mali nemecké štatúty, nové mali aj latinské, maďarské, slovenské. Veľké zmeny nastali v oblasti baníctva, hutníctva. Fuggerovci – výrobcovia medi, ktorí v 20. – 40.-tych rokoch 16. st. produkovali asi 2000 ton medi ročne, sa museli vzdať podnikania pre nedostatok kapitálu. Celý mediarsky podnik prevzal štát. Na prelome stredoveku a novoveku vymreli u nás mnohé šľachtické rody a vyrástli nové. V tomto období sa posilňujú pozície Slovákov v mestách, kam sa popri nich sťahovali aj príslušníci maďarskej šľachty, ktorá musela opustiť územie obsadené Turkami. Úradným jazykom na Slovensku bola latinčina, ale ako

bohoslužobnú reč používali evanjelici domáceho pôvodu češtinu s mnohými slovenskými jazykovými prvkami – označuje sa tiež ako biblická čeština.

Protihabsburgské šľachtické povstania v Uhorsku

17. a 18.st. je v Uhorsku poznamenané protihabsburgskými povstaniami, ktoré v značnej miere ovplyvnili hospodársky, politický, spoločenský a kultúrny vývoj tejto časti monarchie. Protihabsburgské povstania v Uhorsku boli namierené proti centralizačným a rekatolizačným snahám Habsburgovcov, proti obmedzovaniu práv a výsad uhorských stavov, ale aj proti sociálnemu útlaku. Povstania prebiehali počas českých stavovských povstaní (prvé 2 povstania), počas vojen s Turkami a počas 30 ročnej vojny a vojny o španielske dedičstvo.

Špecifiká uhorských povstaní:

- povstania organizovala protestantská šľachta (okrem posledného)
- na čele všetkých povstaní (okrem jedného) stáli sedmohradskí šľachtici

povstania prebiehali výlučne na území Slovenska, najmä východného, strediskami boli Košice, Prešov, Mukačevo, Užhorod

- povstalci využívali vojenskú pomoc Turkov, ale počas 30.ročnej vojny sa spájali aj so štátmi Protestantskej únie.
- na rozdiel od českých stavovských povstaní sa do uhorských zapojil aj ľud, nevoľníci tvorili podstatnú časť uhorského vojska. Kým Čechy po bitke na Bielej hore (1620) stratili takmer všetko, uhorské stavy podpísaním mieru v r.1711, v Satu-Mare (dnešné Rumunsko) si uchovali podstatnú časť svojich privilégií - snem, ústavu a náboženskú slobodu.

Povstanie Štefana Bočkaya (1604 – 1696). Vypuklo za vlády Rudolfa II., počas 15 ročnej vojny s Turkami. Vypuklo ako protest proti rekatolizácii, proti konfiškácii majetkov protestantskej šľachty a zaberaniu protestantských kostolov (v Košiciach katolíci odobrali evanjelikom Košický dóm). Štefan Bočkay bol sedmohradský magnát, pôvodne bol spojencom Habsburgovcov, ale po odobratí majetkov a titulov sa postavil na čelo povstania. Jeho armádu tvorili hajdúsi a najchudobnejší roľníci. V júni 1606 bol podpísaný Viedenský mier. Ním Rudolf II. zaručil výsady a práva uhorskej šľachty (voľbu palatína – správcu Uhorska) a náboženskú slobodu. Roku 1606 uzavrel Rudolf II. mier s Turkami a v tom istom roku zomrel aj Štefan Bočkay, čím sa povstanie končí.

Povstanie Gabriela Bethléna (1619 – 1626/29). Prebiehalo za vlády cisára Mateja a Ferdinanda II. Príčinou bolo porušovanie Viedenského mieru a najmä rekatolizačné snahy medzi uhorskou šľachtou, keď ostrihomský arcibiskup Peter Pazmány s podporou palatínov Ž. Forgáča a Mikuláša Esterházyho získali na katolícku vieru niekoľko členov významných šľachtických uhorských rodov Rákociovcov, Pálffyovcov a Thurzovcov. Na čele povstania bol Gabriel Bethlén, sedmohradský šľachtic, predtým tiež spojenc Habsburgovcov. Po obsadení východného Slovenska a Košíc, kde bol vyhlásený za hlavu Uhorska, obsadil celé Slovensko a tiahol na Viedeň, kde ale neuspel. Roku 1622 bol podpísaný Mikulovský mier, ktorý potvrdzoval výsledky Viedenského mieru. Povstanie ukončila smrť G. Bethléna.

Povstanie Juraja Rákociho (1644 – 1645). Odohralo sa za vlády Ferdinanda II., počas európskej Tridsaťročnej ročnej vojny (1618 – 1648). Spojencami povstalcov boli Švédovia a Francúzi. Juraj Rákoci s 30 000 armádou pritiahol na východné Slovensko. V Košiciach, aj v ostatných kráľovských mestách bol privítaný uhorskou šľachtou. S pomocou Turkov ovládol stredné Slovensko a prenikol aj na západné. Roku 1645 bol podpísaný mier v Linzi, ktorým získal J. Rákoci aj náboženskú slobodu pre poddaných.

Vessélényiho sprisahanie (1666). Súčasťou protihabsburgských povstaní boli aj sprisahania, ktoré ale nezasiahli väčšie územia. Sprisahanie bolo reakciou na nevýhodný mier s Turkami, ktorý v r.1666 podpísal Leopold I. (Turkom ostali niektoré významné hrady v Uhorsku a na Slovensku). Bolo tiež reakciou na stupňujúci sa hospodársky a politický útlak zo strany Habsburgovcov. Takýto postup opäť

vyvolal nespokojnosť, teraz najmä medzi bývalými uhorskými vojakmi – kurucmi a poddanými. Roku 1672 sa oddiel kurucov pod vedením Gašpara Piku zmocnil Oravského hradu a mesiac ho držali vo svojich rukách. Po jeho dobytí cisárskou armádou bolo popravených 25 liptovských a dolnooravských richtárov, ktorí stáli na čele vzbúrených poddaných.

Povstanie Imricha Tököliho (1680 – 1687). Príčinami vypuknutia povstania bola politika Leopolda I., prenasledovanie protestantov a nesúhlas s obnovujúcou sa protireformáciou Habsburgovcov. Imrich Tököli bol kežmarským šľachticom a na jeho strane stáli aj mnohí uhorskí magnáti. Jadro Tökölyiho armády tvorili kuruci a hajdúsi, ale pridával sa k nemu aj ostatný ľud. Opäť využil Turkov, ktorí chceli obnoviť svoje stratené pozície. S ich pomocou obsadil takmer celé Slovensko a budínskym pašom bol korunovaný za uhorského kráľa. Povstanie sa končí r.1687. Aj keď Leopold I. sľúbil účastníkom povstania amnestiu, pod tlakom generála Mária Caraffu sa konal na jeseň r.1687 v Prešove súd, ktorý mal byť výstrahou pre ostatných, najmä protestantov. (Carrafov súd). Celý súdny proces bol zinscenovaný, dôkazy proti súdeným sfaľované, ale napriek tomu bolo odsúdených a veľmi krvavým spôsobom popravených 24 mešťanov a zemanov (čísla sa rozchádzajú). Pre krutý spôsob popravy vošiel tento akt do dejín pod názvom Prešovské krvavé jatky..

Povstanie Františka II. Rákociho (1703 – 1711). Povstanie bolo posledným a najväčším protihabsburgským povstaním. Prebiehalo za vlády Leopolda I. a jeho synov Jozefa I. a Karola VII. Do povstania sa zapojili slovenský, maďarský, ukrajinský a rusínsky ľud, čím povstanie nadobudlo aj silný protifeudálny charakter. František II. Rákoci obsadil takmer celé Slovensko. Požadoval samostatné Sedmohradsko, obnovenie ústavy a slobôd šľachty. Náboženské požiadavky boli až na druhom mieste, lebo Rákoci bol katolík. R.1708 Rákoci utrpel porážku pri Trenčíne, azyl nachádza v Poľsku. 30.apríla 1711 sa celá armáda za neprítomnosti Rákociho vzdala cisárskemu generálovi Jánovi Pálffyemu. O dva dni bol v Satu-Mare podpísaný mier. Roku 1711 Satumarský mier znamenal nielen koniec povstania Františka II. Rákociho, ale ukončil aj protihabsburgské šľachtické povstania v Uhorsku. Bol akýmsi kompromisom. Uhorská šľachta si uchovala svoje privilégia, výsady, ústavu a snem. Habsburgovci získali to, čo dovtedy nemali, dedičné právo na uhorskú korunu.

Osvietenský absolutizmus

Karol VI. a Pragmatická sankcia. Satumarský mier, porážka posledného stavovského povstania a vytlačenie Turkov z priestoru strednej Európy vytvorili priestor na reorganizáciu ríše. Karol VI., aj keď sa angažoval v európskej politike, sa všemožne usiloval o vnútornú konsolidáciu a upevnenie svojich pozícií v monarchii. Usiloval sa o obnovu hospodárskeho života a aby získal financie, zavádzal nové dane. Rozbehla sa ťažba v Banskej Štiavnici, objavujú sa moderné technické zariadenia v baníctve, prudko sa rozvíja domácka výroba, ktorá začína prekračovať rámec cechového remesla, rozvíja sa obchod.

Pragmatickou sankciou (1713) sa Karol VI. snažil zabezpečiť celistvosť ríše do budúcnosti, nový nástupnícky poriadok upravoval pomery tak, že ak by dynastia vymrela po meči, môže na trón nastúpiť aj ženský potomok. Najdôležitejšou časťou pragmatickej sankcie bolo ustanovenie o nedeliteľnosti vlády nad všetkými krajinami ríše, čo znamenalo posilnenie panovníckej moci, jasný signál snahy o centralizáciu. Karol VI. musel vynaložiť veľké úsilie, aby zahraničie a domáca šľachta uznali Pragmatickú sankciu.

Reformy Márie Terézie (1740 – 1780). Mladá panovníčka musela od začiatku riešiť zložité medzinárodné konflikty (boj o Sliezske s pruským kráľom Fridrichom II.). Sliezske musela odstúpiť Prusku. Šikovnou diplomaciou sa jej podarilo dosiahnuť zvolenie svojho manžela Františka za nemeckého cisára i určitú centralizáciu v západnej časti ríše, ale nepodarilo sa jej podriaďiť si uhorské stavy. Zápas s nimi sa vyostroval, až napokon panovníčka v roku 1765 snem rozpustila. Slovensko za vlády Márie Terézie malo stále charakter hospodárskeho a kultúrneho centra Uhorska a Bratislava bola miestom, odkiaľ panovníčka riadila uhorské záležitosti.

Reformou sledovala panovníčka centralizáciu a modernizáciu štátu, snažila sa monarchiu priblížiť vyspelejším západoeurópskym monarchiám. Reformu uskutočňovala za pomoci poradcov, ktorí boli vzdelaní a schopní. Jej reformná činnosť bola v súlade s niektorými osvietenskými ideami, bola široká, zasiahla všetky oblasti života monarchie. Reformy nemali vo všetkých častiach riše rovnaký priebeh. Centralizačné opatrenia v štátnej správe sa jej podarilo realizovať v západnej časti monarchie, kde bola moc stavov slabá. V Uhorsku jej v tom bránili záväzky dané uhorskej časti (kvôli vojenskej pomoci proti Prusku), ako aj sedemročná vojna. Až v 60. rokoch mohla pristúpiť k reformám aj v Uhorsku.

Urbárska regulácia. Najdôležitejšou reformou v Uhorsku bola urbárska regulácia. Upravili sa ňou jednotne poddanské pomery v celoštátnom meradle. Jej cieľom bolo zvýšiť schopnosť platenia daní poddaným obyvateľstvom a chrániť ho pred útlakom zemepánov. Šlo tiež o zabránenie poklesu produktivity roľníckej práce. Bola to zložitá akcia, ktorá začala roku 1767 vydaním urbárskeho patentu a skončila v roku 1770 – 1772 zavedením urbáru. Šlo o zosúladenie povinností poddaného s rozsahom pôdy, ktorú používal. Rozsah poddanskej usadlosti sa neurčil jednotne, ale v rámci jednotlivých stolíc podľa miestnych podmienok, množstva a akosti pôdy. Podľa držby pôdy určoval urbár aj robotné, naturálne a peňažné povinnosti poddaného. Urbárska regulácia nenarušila feudálne vlastníctvo pôdy a nezrušila nevoľníctvo. Predstavovala však základnú právnu normu vo vzťahu zemepán – poddaný. Po zrušení poddanstva sa zachytená urbárska pôda stala podkladom jej právneho prechodu do vlastníctva roľníkov.

Hospodárska politika. Reformné nariadenia Márie Terézie sa týkali aj remeselnej výroby a cechovej organizácie. Cechy v tej dobe už pôsobili retardačne, preto panovníčka v roku 1761 vydala mandát, ktorým sa jednotne upravil poplatok za prijatie majstrov do cechu, diskriminácia cudzích remeselníkov na mestských trhoch a uľahčila podmienky na vykonávanie remesiel. Panovníčka podporovala tiež rozvoj domácej výroby, hlavne pláteníctva a v rok 1766 zakázala do Uhorska dovážať poľské plátno. Vo vzťahu k uhorskému priemyslu bola situácia zložitejšia. V roku 1766 panovníčka zdôraznila, že Uhorsko má zostať prevažne agrárnou krajinou, ktorá mala zásobovať rakúske a české krajiny poľnohospodárskymi produktmi a surovinami. Uhorsko sa malo stať odberateľom priemyselných výrobkov z Rakúska a Čiech. V Uhorsku bola povolená len výroba menej kvalitných druhov textilu (kráľovský patent 1770). Od roku 1771 sa bez kráľovského súhlasu nemohla založiť žiadna manufaktúra. Na podporu priemyslu v západných častiach riše bola zameraná aj obchodná politika dvora. Colné úpravy uľahčovali vývoz výrobkov do Uhorska a sťažovali vývoz výrobkov z Uhorska. Na rozvoj uhorského hospodárstva nepriaznivo pôsobilo vytvorenie jednotného colného územia v západnej časti monarchie v roku 1775 a ponechanie colnej hranice voči Uhorsku, lebo výška poplatkov bola upravená v prospech českých a rakúskych výrobkov. V roku 1754 – 1755 bola vydaná colná tarifa pre Uhorsko. Pri dovoze zahraničných výrobkov sa platilo 30 % a od výrobkov zo západnej časti monarchie iba 3% clo.

Reformu súdництва. Uskutočnil ju už Karol VI., ale niektoré ďalšie zákony presadila tiež Mária Terézia. V roku 1756 zakázala vynášať rozsudky na čarodejnicami, v roku 1768 zakázala procesy pre čarodejníctvo a mágiu. Väčšie previnenia poddaného nesmel feudál trestať bez panskej stolice. Poddaného povinne a bezplatne zastupoval stoličný fiškál.

Reforma zdravotníctva. Absolutistický štát sa zaujímal aj o verejné zdravotníctvo a v jeho rámci o zdravie obyvateľov. Bola vytvorená zdravotná komisia pri Uhorskej miestodržiteľskej rade. Šlo o starostlivosť na ochranu obyvateľstva pred šírením epidémií a nákazlivých chorôb. Komisia usmerňovala aj rôzne úseky verejného zdravotníctva, činnosť zdravotníckych pracovníkov, dohľad nad zdravotníckymi zariadeniami, hlavne lekárňami, kontrolu zariadení súvisiacich s verejnou hygienou. Prvé všeobecné nariadenia o úprave zdravotníctva pre všetky krajiny monarchie vyšlo v roku 1770 vo forme kráľovského mandátu.

Podobne sa panovníčka angažovala aj v oblasti osvety a popularizačnej činnosti. Boli vypracované protipožiarne smernice (poddaným sa nariaďovalo stavať murované domy namiesto drevených), zakazovali sa povery, magické a neracionálne spôsoby ľudového liečenia, ale aj ľudové zvyky, ktoré z hospodárskeho a zdravotného hľadiska boli škodlivé.

Obyvateľstvo Slovenska koncom 18. storočia

V 18. storočí vznikali priaznivé podmienky na hospodársky, sociálny a kultúrny vývoj obyvateľstva Slovenska. V roku 1715 a 1720 sa uskutočnili prvé celoslovenské súpisy daňových poplatníkov. Podľa týchto súpisov žilo na Slovensku 1 milión – 1 milión 100 tisíc obyvateľov a tento počet pomerne rýchlo stúpal, šlo o 1 % prírastok ročne. Epidémie, ktoré sa v 18. storočí vyskytli, už nemali podstatný vplyv na celkový prírastok obyvateľstva, pretože mali iba lokálny charakter a nezasahovali celé územie. V rokoch 1777 a 1778 sa v Uhorsku uskutočnil súpis duší v slovenských kráľovských mestách a stoliciach a predpokladá sa, že počet obyvateľov Slovenska bol približne 1 800 000.

Migrácia Slovákov. Po roku 1711 nastali v rámci Uhorska veľké migračné pohyby. Hlavným smerom sťahovania bol sever – juh. Sťahovanie prebiehalo postupne a podporovala ho aj časť šľachty. V strednom a južnom Uhorsku, ktoré bolo oslobodené od Turkov, boli celé oblasti vyludnené, úrodná pôda ležala ladom. Pod vplyvom tejto severo-južnej kolonizačnej politiky boli do tohto priestoru premiestnení obyvatelia zo severných hornatých stolíc a vzniklo pomerne rozsiahle a súvislé slovenské osídlenie v Zadunajsku – v okolí Pešti, na juhu a v Zátísi, hlavne v Bekešskej stolici. Migrácia obyvateľstva na Dolnú zem predstavovala okolo 20 000 poddaných ročne. Motivoval ju hlavne hlad po pôde. Od 20. rokov 18. storočia kolonizovali aj magnáti svoje novozískané majetky (Peštianska stolica, Sabolčská a Bekešská stolica) a od roku 1740 sa aj Uhorská komora usilovala osídliť erárne majetky kolonistami. Štát podporoval osídlenie riedko osídlených oblastí a nemal záujem na fluktuácii daňovníkov – preto sa po roku 1723 musela časť poddaných vrátiť. Odchod týchto obyvateľov zo Slovenska bol nahradený prírodným prírastkom. Slovenské jazykové ostrovy na Dolnej zemi predstavovalo 63 lokalít v Peštianskej stolici, Pilíšske vrchy v Zadunajsku, Békešská Čaba v Zátísi, Sarvaš, Komlós a Nyíregyháza v Sabolčskej stolici, ďalej Báčka, Banát, obce Petrovce, Hložany, Kovačica, Stará Pazova a.i.

Etnická štruktúra. Pre obdobie 18. storočia nebol charakteristický iba prudký populačný vzrast, ale aj zmeny v národnostnom zložení obyvateľstva a rozšírenie slovenského obyvateľstva mimo jeho etnického územia. Najľudnatejšie slovenské stolice boli v západnej časti Slovenska (Bratislavská, Nitrianska a Trenčianska stolica) a na východnom Slovensku (Šariš, Zemplín, Spiš). Najľudnatejšia bola Nitrianska stolica (okolo 300 000 obyvateľov) a na východe Zemplínska. Ďalším etnikom boli Maďari (juh Slovenska), Nemci (mestá, enklávy – Kremnica, Nitrianske Pravno, B. Belá, Banská Štiavnica, severný Gemer, Spiš), Rusíni (severovýchod), stolice na stredom Slovensku mali takmer celkom slovenské obyvateľstvo.

Po Požarevackom mieri (1718) sa na základe dohody o vzájomnom obchode usadilo v mestách na východnom a južnom Slovensku grécke obyvateľstvo (niekoľko desiatok rodín, obchodníci). Šlo o pravoslávnych obyvateľov Osmanskej ríše z Macedónie, Srbska, Grécka a Arménska. Šlo asi o 200 rodín. Po skončení zálohu spišských miest (1772) a po pripojení Haliče (1772) začalo sťahovanie poľského obyvateľstva na hornú Oravu a tiež Rusínov do severných častí Šariša a Zemplínskej stolice. Už v tomto čase sa vážnym sociálnym problémom javila otázka rómskeho obyvateľstva (asi 18 – 20 000 osôb), ktoré žilo kočovným spôsobom života. V roku 1770 došlo k regulácii Rómov – cieľom bola asimilácia a pripútanie k pôde, no neúspešne. V priebehu 18. storočia došlo tiež k prílivu Židov do západnej a východnej časti Slovenska (oblasť Bratislavy a Nitry). Začal aj príliv Židov z Haliče. Výnimkou boli stredoslovenské banské mestá, kde platil zákaz ich usádzania. Židia sa živili prenájomom zemepanských krčiem, pálení, obchodom, priekupníctvom a pod.

Národnostná príslušnosť obcí v Uhorsku bola v tomto období nasledovná : 11 379 obcí spolu, z toho: 3 668 – Maďari, 2 762 – Slovenské obyvateľstvo, 1 849 – Chorváti, 1 029 – Rumuni, 890 – Nemci, 702 – Rusíni, 453 –Dalmatínci, 18 – Srbi.

Do polovice 18. storočia sa na Slovensku ustálila sídlisková štruktúra, dokončilo sa dosídľovanie opustených a znovuosídľovanie pustých obcí a osád. Niekoľko nových osád vzniklo v dôsledku tzv. priemyselnej kolonizácie na strednom Slovensku, v Spišskej a gemerskej banskej oblasti, kopanice sa premenili na trvalé sídla (hlavne priestor Myjavy). Devianske lazy vznikli neskôr. Kopaničiarskym typom osídlenia si obyvateľstvo riešilo hospodársku situáciu a problém preľudnenia materských obcí.

Poddaní. Podľa vzťahu k pôde existovali 3 základné kategórie poddaných – sedliaci, želiari a podželiari. Z nich boli hospodársky najsilnejší sedliaci. Na dedinách bývali aj poddaní s právom slobodného obchodu. Šlo o zmluvných poddaných, ktorí užívali pôdu na základe dohody so zemepánom. Žila tu tiež málopočetná vrstva slobodníkov, poddaných oslobodených od urbárskych povinností. Ďalšími skupinami dedinského obyvateľstva boli dedinskí remeselníci, kupci, plátneníci, šafraníci, olejkári, v banských oblastiach tiež baníci, hutníci, uhliari, drevorubači a voziari. Najpočetnejšiu skupinu predstavovali sluhovia, ktorí pracovali u bohatých sedliakov a ako čelad' na majetkoch šľachty. Malú časť obyvateľstva tvorili na dedinách učitelia, notári a duchovenstvo.

Šľachta. Na Slovensku, ktoré tvorilo asi jednu pätinu územia Uhorska, žila viac ako polovica privilegovaného obyvateľstva (25 – 28 000 šľachtických rodín). Časť sa tu usídlila v dôsledku tureckej okupácie. Zastúpenie šľachty v stoliciach bolo rôzne. Za vlády Márie Terézie stúpol počet príslušníkov šľachty na 32 000.

Mešťania. Ďalšia významná vrstva obyvateľstva, ktorá žila v slobodných kráľovských mestách a v zemepanských mestách. Najväčším mestom bola Bratislava (28 700 obyvateľov), druhým Banská Štiavnica (20 000 obyvateľov), Komárno (10 000 obyvateľov), Košice (7 000 obyvateľov), Prešov (6 000 obyvateľov), Trnava, Modra, Skalica, Banská Bystrica (5 000 obyvateľov), Nové Mesto nad Váhom a Rožňava (4 000 obyvateľov). Najpočetnejšiu skupinu mešťanstva tvorili remeselníci – sociálne dosť diferencovaní, stále najbohatšiu vrstvu predstavovali predstavitelia obchodu a kupeckého kapitálu, vinohradníci, banskí podnikatelia, niektorí baníci, hutníci a minciari. V mestách žili tiež rôzni úradníci a vzdelanci, cechoví tovariši, učni, sluhovia, slúžky, robotníci a nádenníci.

Školská reforma

V 18. storočí začína výrazná laicizácia verejného a kultúrneho života. Aj keď dominantnú úlohu v duchovnom živote spoločnosti stále zohrávala náboženská ideológia (prítom u katolíkov i nekatolíkov pretrvávala ortodoxia), objavujú sa aj názory proti nej, šíri sa myšlienky osvietenstva. Osobitosťou osvietenstva v monarchii bolo, že ich centrom bol cisársky dvor vo Viedni a typickou bola tiež úzka spoločenská základňa, ktorá pozostávala z príslušníkov šľachty zamestnanej v štátnej správe a niektorých príslušníkov inteligencie.

Školstvo si tiež udržiavalo konfesijný charakter. Väčšina katolíckych škôl bola v rukách jezuitov, štát spravoval iba 2 školy – banickú školu v Banskej Štiavnici a v Smolníku. Protestantské školstvo bolo pod dozorom komisie pre náboženské záležitosti, čiže najviac bolo postihnuté diskrimináciou v čase, keď sa v ňom začali uplatňovať moderné pedagogické metódy. V zmysle Resolutio Carolina smeli mať protestanti iba nižšie gymnáziá bez humanitných tried.

V druhej polovici 18. storočia došlo vo vývine školstva k významným zmenám. Boli položené základy novovekého školského systému. Dôraz sa kládol na to, aby školy vychovávali dobrých kresťanov a súčasne užitočných občanov. Do popredia sa dostala osvietenská požiadavka, že vzdelanie treba sprístupniť každému. Školstvo sa stalo prvoradou súčasťou kultúrnej politiky. Reforma školstva neprebíhala súčasne. Začala reformou univerzitného štúdia (reforma trnavskej univerzity podľa vzoru viedenskej, na filozofickej fakulte sa začali prednášať prírodné vedy, zriadili sa katedry svetových dejín, rečníctva, budovalo sa univerzitné astronomické observatórium, trnavská univerzita sa rozšírila o lekársku fakultu, zreformovalo sa štúdium práva v duchu nových štátových a filozofických náhľadov, v roku 1769 vzala panovníčka trnavskú univerzitu pod osobitnú ochranu, čo znamenalo poštátnenie dovtedy jezuitskej univerzity, zaviedla sa zásada, že profesorom mohol byť aj nejezuita, dokonca svetská osoba). V dôsledku Tereziánskych reforiem sa trnavská univerzita stala modernou

vysokou školou európskej úrovne. Jej premiestnenie do Budína v roku 1777 oslabilo kultúrny a vedecký život na Slovensku. Pre nedostatok stred. odborných kádrov v baníctve a hutníctve, ktoré patrilo pod erár, začala v Banskej Štiavnici pôsobiť banícka škola, podobná vznikla v roku 1746 v Smolníku, ktorá vychovávala odborníkov pre obvod Košickej komory. V roku 1763 bola v Senci založená odborná škola – ekonomické kolégium – ktorá vychovávala úradnícko-technické kádre pre štátnu správu. Vrcholom na úseku odborného školstva bolo založenie Vysokej baníckej školy v Banskej Štiavnici v rokoch 1762/64. Bola to svetoznáma škola, ktorá modernými a pokrokovými metódami vyučovania, úspešným spájaním teórie s praxou, získala povesť a bola vzorom pre vysoké školy technického smeru v strednej Európe.

Ratio educationis. Návrh osobitnej organizácie školstva v Uhorsku bol schválený v roku 1777. Šlo o jednotnú školskú sústavu od základných škôl po univerzitu, v ktorej sa uplatňovali moderné pedagogické zásady a mala nadkonfesionálne znaky. Sústreďovala sa síce na reformu katolíckeho školstva, ale v jeho kompetencii boli aj školské záležitosti protestantov, ktorých školy tiež mali byť upravené v jeho duchu. Na katolícke školy mohli mať prístup aj nekatolíci, finančná starosť o školy sa preniesla na obce, ktoré platili učiteľov a udržiavali budovy. V prípravnej fáze reformy sa robili súpisy škôl. Panovníčka v roku 1773 rozpustila jezuitský rád a ich majetok darovala študijnému fondu. Na reforme školstva sa významne podieľal A. F. Kollár, člen Dvorskej študijnej komisie. Podiel mali aj Matej Bel, Juraj Fábri, Gabriel Balažovič, Samuel Tešedík. Súčasťou týchto zmien boli aj reformy v oblasti osvety a vedeckej aktivity (zakladanie čitateľských krúžkov, knižníc, čítární, vydávanie novín a kalendárov, rady v oblasti liečenia, hospodárske rady, boj proti poverám a predsudkom, vznikali prírodovedecké spoločnosti, prírodovedecké ročenky, vznikali strediská vedeckého života...).

Predvečer národného obrodzenia

Aj keď sa rok 1780, ktorý sa považuje za začiatok slovenského národného obrodzenia považuje obvykle za začiatok premeny slovenskej feudálnej národnosti na novodobý národ, je to iba symbol, pretože zmeny v slovenskej spoločnosti začali skôr.

V 17. storočí sa prehĺbili základné cesty slovenskej národnej ideológie, objasňovali sa začiatky kresťanstva na Veľkej Morave a v Uhorsku (Inkofer a M. Čeleš), ktorých diela mali podiel na formovanie tzv. barokového slavizmu. V domácich pomeroch sa adaptuje cyrilometodejská a veľkomoravská tradícia, objavuje sa predstava Tatier ako kolísky slovanského a tým aj slovenského národa. Ďalej šlo o predstavy autochtónnosti slovenského obyvateľstva v Panónii (P. Révai), objasňuje sa pôvod a starobylosť Slovanov v Európe, ujasňujú sa predstavy o tom, kto sú Slováci (M. Szentiványi), objavujú sa jazykové a národné ohlasy a chvály slovenského národa (D.S. Horčíčka, J. Simonides, J. Jakobeus a. i.).

Teritoriálny princíp a štúdium etnogenézy. V priebehu 18. storočia sa výrazne kryštalizujú predstavy o etnickom území slovenskej národnosti a prehĺbuje sa jej vnútorná politická jednota. M. Bel vymedzil rozsah územia obývaného Slovákmi do 13 stolíc. Použil preň názov "Parva Slavonia". Základom národnej ideológie ostávala tradičná predstava o príslušnosti Slovákov k veľkému slovanskému národu a o jednom slovanskom jazyku. V priebehu 18. storočia dochádzalo k určitým kvalitatívnym zmenám – slovanský národ sa začal členiť na kmene a slovanský jazyk na nárečia. Štúdium etnogenézy slovanského i neslovanského národa pokročilo (M. Bel, Szentiványi). Vzťah slovenských vzdelancov k Svätoplukovi a Veľkej Morave bol rozporuplný (S. Timon, M. Bel, J. Papánek). V roku 1780 vydal Juraj Papánek prvé dejiny Slovákov (Historia gentis Slavae), ktorými sa uzavrela kapitola dozrievania slovenskej národnosti. Záujem o slovenské dejiny patril k najvýznamnejším zdrojom národného povedomia.

V oblasti jazyka bol vývin slovenskej národnosti komplikovaný, hlavne v oblasti používania jazyka. V 17. storočí sa rozšírilo používanie kultivovanej slovenčiny na školách, pri vedení písomnej agendy na panstvách a v obciach, vzrástlo jej používanie medzi katolíckym obyvateľstvom. U evanjelikov bola bohoslužobnou rečou čeština, ale prejavovali sa slovakizačné tendencie. Významným kultúrnym

centrom sa stala Trnava ako sídlo univerzity, kapituly a tlačiarne, kde žilo aj veľa príslušníkov inteligencie, ktorá používala v ústnom a písomnom styku aj kultivovaný slovenský jazyk tvorený na báze západoslovenských nárečí.

Tento jazyk sa začal používať aj v prácach tlačených tlačou. V 17. storočí s významné miesto udržiavala latina, ktorá bola nielen bohoslužobným jazykom katolíckej cirkvi, ale aj oficiálnym jazykom uhorskej kráľovskej kancelárie, vzdelancov, náboženskej a náučnej spisby i beletrie. Používala sa v úradnom styku a v korešpondencii v meštiackom i šľachtickom prostredí, bola rokovacím jazykom uhorskej administratívy i súdnictva. Latinčina mala dominantné postavenie v oblasti vedy, kultúry, vzdelanosti i náboženskej literatúry. Aj slovenskí vzdelanci publikovali viac v latinčine ako v iných jazykoch. V mestách sa uplatňovala dvojjazyčnosť – niektoré nariadenia sa vydávali po nemecky i po slovensky.

Slováci, ktorí v kultúrnom okruhu Trnavy používali kultúrnu západnú slovenčinu, nazývali tento jazyk „uhorskou slovenčinou“. Jej expanzia do kníh bola uľahčená univerzitnou tlačiarňou v Trnave - v oblasti poézie a folklóru. Táto kultúra západoslovenčina sa v 80. rokoch 18. storočia stala základom spisovnej normy vytvorenej Antonom Bernolákom.

V. Slovenské národné obrodenie

Reformy Jozefa II.

Reformné snahy Márie Terézie boli uskutočňované opatrne a mnohé kompromisy boli vynútené zahraničnými a vnútropolitickými faktormi. Jozef II. (1780 – 1790) začal vládnuť energicky, bol vzdelaný a rozhladený, pokrokovovo osvietencky orientovaný panovník, usiloval sa o modernizáciu a reformovanie monarchie.

Tolerančný patent (1781 a zrušenie nevoľníctva (1785)). Tolerančný patent umožnil príslušníkom troch kresťanských vyznaní (evanjelikom, kalvínom a pravoslávny) vykonávať náboženské obrady a potvrdzoval ich občiansku rovnoprávnosť. Katolícka cirkev mala aj naďalej výsadné postavenie, ale náboženská diskriminácia bola zakázaná. To malo značný význam aj pre Slovenské národné hnutie, lebo sa tým vytvorili predpoklady na zblíženie a spoluprácu katolíkov a protestantov. Jozef II. zrušil tvrdé obmedzenia voči Židom, ktorých nútili žiť v izolácii. Zaviedol školské reformy, ktoré smerovali k vytvoreniu jednotnej školskej sústavy a k zavedeniu povinnej školskej dochádzky. Občiansky zákonník (1786) a Trestný zákonník (1787) vychádzali zo zásady rovnosti všetkých vrstiev pred zákonom. Trest smrti sa smel udeľovať iba v dobe stanného práva. Jozefa II. oddelil súdnu moc od politickej. Popri tolerančnom patente druhou najvýznamnejšou reformou Jozefa II. bol patent o zrušení nevoľníctva, čo znamenalo odstránenie osobitej závislosti roľníkov od zemepána. Poddaní sa mohli sťahovať, dávať deti na remeslo či štúdium bez súhlasu vrchnosti. V roku 1789 panovník vydal nový daňový poriadok, ktorý poddanskú robotu nahrádzal peňažnou dávkou a znižoval daňové zaťaženie poddaných, pretože si smeli ponechať 70% príjmov. Štátu odvádzali 12,5% a zemepánovi a obci 17,5%. Bola to najradikálnejšia reforma Jozefa II. a smelý krok k likvidácii základov poddanstva.

Podpora národných jazykov. V roku 1786 panovník vydal dekrét o postavení materinských jazykov, čím podnietil záujem o ich pozdvihnutie. Motivoval takto úsilie bernolákovcov k rozhodnému kroku – k prvej kodifikácii spisovnej slovenčiny. V cirkevnej politike sa usiloval Jozef II. o presadenie prípravy katolíckych kňazov v duchu cirkevných reforiem – jansenizmu. Kňaz v jeho poňatí mal byť vychovávaný a pre prax pripravený v osvietenском duchu – aby okrem teologického pôsobenia bol aj osvetovým pracovníkom a radcom ľudu, napr. v oblasti hospodárskej, pri zavádzaní nových plodín, technológií... Zriadil dva generálne semináre, ktoré mali pripravovať kňazov. Jeden z nich začal svoju činnosť v Bratislave 1. 6. 1784. Učil kňazov praktickým disciplínám a znalostiam materinského jazyka, aby mohli medzi neveriacimi šíriť osvetu. Katolícky seminár znamenal silný impulz pre aktivitu bernolákovcov.

Odvolyvanie reforiem. Panovník dočasne zrušil stoličnú samosprávu a Uhorsko rozdelil na 10 krajov (dištriktov), do čela ktorých menoval kráľovských komisárov. Kraje – banskobystrický, nitriansky a košický boli na Slovensku. Poštátnením verejnej správy a likvidáciou šľachtickej samosprávy chcel obmedziť moc šľachty a posilniť centralizáciu štátu. V tomto smere si počínal energickejšie ako matka. Na sklonku života sa Jozef II. dostal do zložitej medzinárodnej situácie, vypukli nepokoje v habsburskom Nizozemsku a ako spojenec Ruska sa Rakúsko nechalo vtiahnuť do neúspešnej vojny proti Turecku, musel čeliť odporu uhorskej šľachty, vypukla revolúcia vo Francúzsku (1789). Revolúcia vyľakala šľachtu i panovníka, ale aj osvietencky orientovaných kňazov. Pred smrťou Jozef II. odvolal svoje reformy okrem zrušenia nevoľníctva a tolerančného patentu.

Bernolákovci

Odvolyvanie jozefínskych reforiem znamenalo navonok zjavný neúspech reformného úsilia. Reformy však vývoj spoločnosti ovplyvnili – vytvorili sa podmienky pre rozvoj priemyslu a celkový hospodársky vzostup. Osvietenské myšlienky prenikli medzi vzdelancov, vzrastalo sebavedomie

obyčajného človeka – občana, rodí sa pomaly nová občianska spoločnosť, narastá úsilie o vzdelanie ľudu a šírenie osvety. V roku 1785 začali v Bratislave vychádzať slovenské Prešporské noviny.

Nová situácia v jazykovej oblasti. Ideál prirodzenej občianskej rovnosti ľudí sa v širších súvislostiach vysvetľoval ako prirodzená rovnosť národov a jazykov. Popri právach jednotlivca sa začínajú objavovať myšlienky o právach národov. Národnostná otázka sa v štátoch, kde žili viaceré etnické skupiny, stala neoddeliteľnou súčasťou pokrokového hnutia. Z tých koreňov vyrastalo aj Slovenské národné obrodnenie, ktoré bolo procesom formovania moderného slovenského národa. Od polovice 18. storočia sa v Uhorsku častejšie a aktívnejšie uplatňujú živé jazyky miesto dovtedy používanej úradnej a vedeckej latinčiny. Súviselo to s budovaním občianskej spoločnosti. Mária Terézia a Jozef II. zavádzali ako národný jazyk nemčinu – centralizačná snaha. Na nižších stupňoch správy sa používal jazyk príslušného etnika. Uplatňovanie živých jazykov malo za následok opúšťanie tradičnej bibličtiny na úkor živého jazyka (aj v Čechách). Bibličtina sa na Slovensku rýchle poslovenčovala. Katolícke duchovenstvo používalo v kázňach často miestne dialekty. Práve v prostredí katolíckeho duchovenstva sa rýchle kryštalizovali snahy o zavedenie spisovnej slovenčiny. Jazyk zohrával v národnom hnutí zjednocujúcu funkciu – spojivo národného spoločenstva, ktoré používalo značný počet dialektov.

Kodifikácia slovenčiny. Silným motívom k prvej kodifikácii spisovnej slovenčiny bol práve zákon a pestovanie materinských rečí Jozefa II. Ako prvý sa pokúsil o kodifikáciu slovenčiny J. I. Bajza, osvietenský katolícky kňaz už v roku 1783, ale nebol úspešný. Centrom jazykových snáh bol generálny seminár v Bratislave, na ktorom sa programovo venovali štúdiu hovorovej slovenčiny. Bernolák so skupinou tu študujúcich Slovákov kodifikoval v roku 1787 bernolákovčinu. Kodifikáciu podložil základnými gramatickými dielami, čím sa mu podarilo postaviť spisovnú slovenčinu na pevný lingvistický základ a vytvoriť predpoklady na jej široké používanie. Bernolákovčinu používali predovšetkým katolícki kňazi, evanjelici zostali pri slovakizovanej češtine, čiže nepodarilo sa novú slovenčinu presadiť v celonárodnom meradle. V roku 1792 bol v Trnave založený spolok Slovenské učené Tovarišstvo, ktoré malo značnú zásluhu na šírení bernolákovčiny a osvety medzi slovenským ľudom.

Popri jazyku hral v prvej fáze slovenského národného obrodnenia významnú úlohu obrodenský historizmus – od obrany slovenského etnika sa prechádza k zdôrazňovaniu slovenskej historickosti a slávnej slovenskej minulosti (Papánek, Sklenár). Vysvetľovanie slovenských dejín bolo ovplyvnené dobou a nedostatočnou znalosťou prameňov, prebudilo však záujem o slovenské dejiny a podnietilo ďalšie bádanie. Význam bernolákovského hnutia v slovenských dejinách nie je iba v prvej kodifikácii slovenčiny, ale predovšetkým v tom, že sformulovalo koncepcie Slovákov ako samobytného a samostatného kmeňa, čo ich spájalo s neskoršou generáciou Slovákov.

Československá kmeňová jednota a slovanská vzájomnosť

Popri spomínanej koncepcii bernolákovcov existovala aj koncepcia československej kmeňovej jednoty. Jej stúpcami boli prevažne evanjelickí kňazi, ktorí sa začali aktivizovať po roku 1781 a ktorí boli stúpcami bibličtiny ako spisovného jazyka. Svoju koncepciu bránili proti bernolákovcom i proti začínajúcim maďarizačným tendenciám. Evanjelickí národní buditelia sa v slovenskom prostredí výraznejšie presadili až začiatkom 19. storočia, na čom malo zásluhu založenie Ústavu reči a literatúry československej na evanjelickom lýceu v Prešporku v roku 1803 (prof. J. Palkovič). Spolu s B. Tablicom bol iniciátorom československej kmeňovej jednoty. Boli proti bernolákovskej slovenčine, ale usilovali sa bernolákovcov získať pre spoluprácu.

Slovenské národné hnutie sa muselo vyrovnávať s maďarizačnými tendenciami, ktorá sa začali výraznejšie presadzovať od konca 18. storočia. Po napoleonských vojnách a po nastolení metternichovho absolutizmu sa v odpore proti Viedni a jej centralizačným snahám spájali maďarská šľachta, buržoázia i inteligencia. Najdôležitejším bodom programu sa stal odpor proti Viedni a snaha odtrhnúť sa od Rakúska a vytvoriť nezávislý uhorský štát – maďarský štát, zjednocujúcim činiteľom ktorého sa mal stať maďarský jazyk.

Slovenské národné hnutie, rozdelené konfesijne do dvoch táborov – prúdov, reagovalo na maďarizačné tendencie snahami o vzájomné zblíženie. Stúpajúcu aktivitu prejavovalo evanjelické obrodenské hnutie. Objavilo sa silné pokolenie buditeľov, z ktorých sa do popredia dostali P. J. Šafárik a J. Kollár, prínos ktorých do Slovenského národného obrodenia spočíval hlavne v sformulovaní koncepcie slovanskej vzájomnosti. Obaja vnímali Slovenské národné hnutie v úzkom zväzku s hnutím ostatných slovanských národov, inšpirujúco pôsobia nesporne aj silné postavenie Ruska v európskej politike – idea Slovanskej vzájomnosti sa javila ako obranná idea malých a utláčaných národov.

Pavol Jozef Šafárik bol stúpencom všeslovanskej vzájomnosti a prívržencom literárnej a jazykovej jednoty Čechov a Slovákov. V záujme upevnenie tejto jednoty sa venoval historickému a jazykovému výskumu a aj keď výsledky jeho bádania nepotvrdili jeho teóriu, naopak, ukazovali na svojbytnosť slovenčiny ak jazyka osobitného národa, zotrval na pôvodnej koncepcii jednoty Čechov a Slovákov. V oblasti jazyka sa usiloval o slovakizovanie češtiny. Slovákom priznal prvky národnej svojbytnosti.

Ján Kollár bol vedúcou postavou národného obrodenia v dvadsiatych rokoch 19. storočia, je autorom ucelenej koncepcie slovanskej vzájomnosti (4 kmene – 4 základné jazyky). Formuloval etnický chápanú definíciu národa, ktorý je podľa neho spoločnosťou ľudí spojených jedným jazykom, mravmi a obyčajami. Slovanov chápal ako jeden veľký národ, ktorý delil na kmene. Čechov a Slovákov pokladal za jeden československý kmeň. Ďalšie rozdrobovanie kmeňov považoval za oslabovanie jednoty slovanského národa, preto odmietal spisovnú slovenčinu. Sám sa usiloval o integrovanie slovenčiny do češtiny – čiže o akúsi fúziu oboch jazykov. Naviazal na odpor bernolákovcov a aj ďalej štúrovcov, ale aj na ťažkosti integrovania slovenčiny do živého českého jazyka. Dostal sa aj so Šafárikom do slepej uličky – snažili sa o umelý, neživotný jazyk, ktorý odmietla aj mladá česká jazykoveda (Josef Jungmann) a tiež životný vývoj už smeroval k jazykovej samostatnosti Slovákov.

Koncepcia slovanskej vzájomnosti tvorila základ, na ktorom sa mohlo Slovenské národné hnutie zjednocovať a spolupracovať, k čomu ich nútil vývoj slovenského národa a silnejúci maďarizačný tlak. V tomto smere – zjednocovania oboch prúdov – vynikal hlavne M. Hamuljak, ktorý spolu s Kollárom a ďalšími národovcami založil v roku 1826 v Pešti Slovenský čitateľský spolok, ktorý sa stal spoločnou organizáciou oboch krídel Slovenského národného hnutia. Zjednocovanie pokračovalo v 30. rokoch a skončilo v 50. rokoch 19. storočia. Kollárova idea slovanskej vzájomnosti utrpela vážne trhliny po tom, keď ruský cárizmus krvavo potlačil poľské povstanie roku 1831. V jazykovej oblasti Kollár poslovenčoval češtinu tak silne, že sa blížila k západoslovenskej bernolákovčine.

Štúrovci

V polovici 30. rokov sa objavilo v evanjelickom tábore mimoriadne neaktívne pokolenie, ktoré sa sformovalo okolo L. Štúra a Spoločnosti česko-slovenskej (Hurban, Hodža, Červenák, Kalinčiak, J. Král a.i.). Štúrovci reagovali na myšlienkové prúdy v Európe v I. polovici 19. storočia, idey rovnosti a sociálnej spravodlivosti, na potrebu riešiť roľnícku otázku, na tlak maďarizácie, ktorá sa začala prejavovať už aj v školách. Štúrovci začali zápas za národný a demokratický program. Radikalizmus v Slovenskom národnom hnutí (Červenák, Vrchovský, tajný spolok *Vzájomnosť* 1837) mal podobné smerovanie ako v maďarskom opozičnom hnutí radikalizmus ľudí okolo L. Kossutha. Kossuth a jeho stúpenci však presadzovali svoju nedemokratickú teóriu o jednotnom politickom národe so všetkými dôsledkami.

Po neúspechu petičných akcií v 40. rokoch sa Štúrovci zamerali na aktivizáciu ľudových mäs a na zjednotenie národného hnutia bez ohľadu na konfesiónálne rozdiely, čo nebolo ľahké, pretože sa to týkalo aj rozdielneho chápania jazykových otázok.

Kodifikácia Štúrovej slovenčiny (1843). Vyplývala z potreby dosiahnutia jednoty národného hnutia, ale aj ďalšej vážnej potreby: slovenský národ nemal všetky atribúty národy. Jazyk ako základný atribút chýbal. Ďalším vážnym argumentom za slovenčinu bolo úsilie štúrovcov priblížiť sa pospolitému ľudu, vzdelávať ho, hospodársky a mravne posilniť. Možné to bolo iba v živjej reči, ktorú ľud

používal. Štúrova slovenčina sa nepresadzovala ľahko. Jej najenergickejším odporcom bol Kollár a jeho stúpenci (Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky, 1846). Časť predstaviteľov českého národného obrozenia a tomto kroku videla rozkol. Spisovný jazyk (Štúrova slovenčina) sa presadil postupne. Kodifikovaná slovenčina sa stala jazykom národného spolku Tatrin, založeného v roku 1844, ako aj celého spolkového života okolo nedeľných škôl, hospodárskych spolkov a domových pokladníc. V roku 1845 začal v tomto jazyku vydávať Slovenské národné noviny.

Dôležitým krokom bola dohoda štúrovcov a bernolákovcov v Čachticiach (1847, II. valné zhromaždenie Tatrina). V roku 1851 došlo v Bratislave k dohode ohľadom pravopisu – prechod na foneticko - etymologický pravopis, v roku 1852 vydal M. Hattala gramatiku opravenej slovenčiny. Štúrova kodifikácia vychádzala z prvkov stredoslovenského nárečia, ktoré bolo najpovolanejšie plniť zjednocujúcu funkciu. Akceptovania tohto jazyka slovenskou inteligenciou je vyvrcholením národnopolitického úsilia je preto historickým medzníkom v dejinách slovenského národa.

Štúrovci si uvedomovali nevyhnutnosť reforiem, iba tak bolo možné zlepšiť situáciu roľníctva. Politický program štúrovcov bol programom národným a demokratickým súčasne, začali na Slovensku pohyb, ktorý strhol inteligenciu, stredné vrstvy i masy poddanského ľudu. V dôsledku aktivity štúrovcov nadobudlo Slovenské národné hnutie výrazne politický charakter.

Revolúcia 1848 – 1849

Ideál Francúzskej revolúcie – sloboda, rovnosť, bratstvo – boli síce po Viedenskom kongrese potlačené, nie však zabudnuté. Reakčné režimy v Európe sa dostávali do ostrého rozporu s túžbami ľudí po slobode, základných politických právach a po oslobodení spod feudálneho útlaku. Prirodzených práv sa dožadovali tiež národy, ktoré žili pod cudzím útlakom. Všetky tieto krízy prepukli do jari 1848. V habsburskej monarchii sa všeobecná nespokojnosť obrátila proti politickému systému metternichovského absolutizmu, proti šľachtickým výsadám a proti poddanským povinnostiam, ktoré sťažovali postavenie poddaných a bránili rozvoju priemyslu. Pretože habsburská monarchia bola mnohonárodnostným štátom, v ktorom početné národnosti žili v nerovnoprávnom postavení, národnostná otázka výrazne determinovala revolučné pohyby a vystupovala do popredia – pred otázku sociálnu.

Slovanské národy, ktoré tvorili väčšinu obyvateľstva, ktoré boli v nerovnoprávnom postavení, zvolali na jún 1848 do Prahy slovanský zjazd, aby mohli spoločne presadzovať svoje požiadavky. Delegáti zjazdu neboli jednotní proti Palackého programu Austroslavizmu – zachovaniu monarchie, ale za prebudovanie na feudálnom princípe, vystupovali hlavne Poliaci, pretože obnova poľského štátu predpokladala rozpad monarchie, proti boli aj Štúr a Hurban (na pozície austroslavizmu prešli až v zime 1848) počas zjazdu vypuklo povstanie vyprovokované vládny vojskom a za pár dní bolo potlačené. Bol to prvý vážny neúspech revolúcie v Rakúsku.

V Bratislave zasadal Uhorský snem. Panovník spočiatku povstalcov a ľudovým nepokojom ustúpil Marcovými zákonmi, čiže okrem iného i zrušením poddanstva (presadzoval ho Štúr i Kossuth). Uhorsko sa stalo podľa zákona nezávislé a s Rakúskom ho mala spájať iba osoba panovníka. 11. IV. 1848 panovník Marcové zákony potvrdil. Zrušenie poddanstva sa týkalo iba urbárskych poddaných, nemuseli vykonávať poddanské povinnosti a služby šľachte. Nespokojní zostali tzv. neurbárski poddaní, ktorí zostávali vo feudálnej závislosti. Vyhlásenie nezávislosti Uhorska sprevádzali zosilnené maďarizačné tendencie v mene idey jednotného uhorského národa. Nemaďarské národy nedostali nijaké záruky národných práv, práve naopak, maďarská liberálna šľachta v čele s Kossuthom vyhlasovala, že chce z Uhorska vybudovať maďarský národný štát. Viedlo to k tragickému rozporu medzi maďarským revolučným programom a dôsledným demokratizmom v národnej otázke, ktoré požadovali národné hnutia

Žiadosti slovenského národa. Slováci svoje požiadavky skoncipovali do revolučného štátoprávneho programu, ktorý bol prijatý v Liptovskom Mikuláši 11. V. 1848 ako Žiadosti slovenského národa.

Žiadosti obsahovali 14 bodov, ktoré obsahovali okrem národných požiadaviek aj požiadavky demokratizácie spoločnosti. Sú preto mimoriadne dôležitým dokumentom v dejinách slovenského národa. Tento národný a politický program svojím chápaním nevyhnutnosti demokratizácie a riešenia sociálnej otázky išiel ďaleko za Marcové zákony.

Uhorská vláda reagovala na revolučný pohyb Slovákov vyhlásením stanného práva, vydala zatykač na vodcov slovenskej revolúcie a na utvorené demokratické a národné požiadavky odpovedala otvoreným terorom. To boli hlavné príčiny rozchodu Slovákov s maďarskou revolúciou. Zaslepený nacionálny hegemonizmus maďarskej šľachty bol namierený nielen proti Slovákom, ale aj proti všetkým nemaďarským národom a národnostiam. Preto vodcovia slovenskej revolúcie ušli do Čiech a neskôr nadviazali kontakty s Chorvátmi a vojvodinskými Srbmi s cieľom organizovať spoločný ozbrojený odboj a donútiť tak maďarskú vládu rešpektovať oprávnené národné požiadavky.

Septembrové povstanie. Koncom augusta sa začal vo Viedni organizovať slovenský dobrovoľnícky zbor. 16. septembra 1848 vznikla vo Viedni Slovenská národná rada ako najvyšší slovenský vojenský a politický orgán (viedli ju Štúr, Hurban a Hodža). V spojitosti s povstaním prešli slovenskí dobrovoľníci na západné Slovensko. 16. septembra 1848 vyhlásila SNR na Myjave neposlušnosť uhorskej revolučnej vláde a vyzvala slovenský ľud do celonárodného povstania. Maďarské ozbrojené gardy vytlačili do konca októbra slovenských dobrovoľníkov na Moravu.

Zimná výprava. Po vypuknutí nepokojov v Pešti a ďalších mestách sa cisár rozhodol potlačiť Maďarské povstanie a zlikvidovať nezávislosť Uhorska. Po vypuknutí revolúcie vo Viedni v októbri 1848 potlačil generál Windischgrätz viedenské povstanie. SNR pripravovala druhú ozbrojenú výpravu – zimnú – ktorá sa uskutočnila v dvoch smeroch – prvý od Tešína na Žilinu a druhý na juhozápadné Slovensko. Povstalci ovládli sever a postupne aj stredné a východné Slovensko. V tých oblastiach Slovenska, ktoré mali pod kontrolou cisárske vojská, prebrali vládu vládni komisári, ale nehájili národné záujmy Slovákov. Preto a predstavitelia SNR v marci 1849 obrátili na cisára so Slovenskými žiadosťami. Slováci v petícii požadovali samostatné slovenské územie v rámci ríše – čiže vyčleniť Slovensko z Uhorska. Panovník robil národom ústupky, pokiaľ boli vládne vojská pod tlakom maďarských povstalcov. Vymenoval slovenských vládnych dôverníkov, ktorí mali pri vláde zastupovať slovenské záujmy.

Porážka revolúcie. 14. apríla 1849 vyhlásil Kossuth v Debrecíne detronizáciu Habsburgovcov a vytvorenie samostatného Uhorska. Vyslovil sa tiež za jednonárodné maďarské Uhorsko bez najmenších národných práv pre ostatné národy a národnosti. Tým stratil poslednú možnosť zachrániť revolúciu – získať národy Uhorska na svoju stranu. Detronizáciou Habsburgovcov popudil proti Maďarom aj európske reakcie. S pomocou ruských vojsk potlačil cisár maďarskú revolúciu. Revolučná armáda kapitulovala v auguste 1849 pri obci Világos. Na potlačení revolúcie sa aktívne podieľali aj slovenské jednotky v rámci tzv. letnej výpravy. Viedenská vláda využila maďarskú porážku na upevnenie svojej moci a centralizáciu ríše. Národy monarchie nijakú autonómiu nedostali. revolučné hnutia v ostatnej Európe boli tiež neúspešné. Znovunastolené režimy už však nemohli vrátiť späť predrevolučné pomery. V Uhorsku základným výdobytkom revolúcie bolo zrušenie poddanstva, čím sa vytvorili predpoklady pre rozvoj priemyselnej výroby a modernizácie poľnohospodárstva. Program Slovenskej autonómie zostal pre Slovákov hlavným cieľom národného boja v ďalšom období.

Slovensko v 2. polovici 19. storočia

Obdobie Bachovho neoabsolutizmu (1848 - 59)

Neoabsolutizmus. Cisár František Jozef I. (1848 – 1916) za revolúcie sa panovník usiloval o centralizáciu štátnej moci a zavedenie politického režimu, ktorý by zabránil vypuknutiu novej revolúcie. Zrušenie poddanstva ostalo v platnosti a boli vytvorené podmienky pre rozvoj priemyslu v krajine. Národy dostali iba toľko práv, koľko uznala za vhodné Viedeň. Politický systém, ktorý reprezentoval minister vnútra. A. Bach, smeroval k úplnej centralizácii ríše – neoabsolutizmu.

V Uhorsku bola zavedená vojenská diktatúra, krajiny spravovalo kráľovské miestodržiteľstvo, ktoré riadila viedenská vláda a dvor. Úradným jazykom v celej monarchii sa stala nemčina. Slovákom urobila viedenská vláda drobné ústupky, v slovenských župách sa v styku s úradmi mohla používať slovenčina. Rovnako sa zaviedla ako vyučovací jazyk aj do ľudových a niektorých stredných škôl (nešlo o štúrovskú slovenčinu, ale o slovakizovanú češtinu – starosloviencinu, vyvolalo to opäť jazykové spory, ale urýchlilo aj dohodu slovenských predstaviteľov národného hnutia v oblasti jazyka – v roku 1852).

Pre Slovákov bola politika Viedne veľkým sklamaním. Prejavom depresie boli pokusy o návrat k češtine, v čele týchto snáh bol J. Kollár, ktorý sa nevzdal koncepcie jednotného československého kmeňa. Medzi jeho stúpencov patrili J. Hámrich, Hlaváč, J. Záborský, D. Lichard. Začali vychádzať Slovenské noviny (od roku 1850 v biblickej češtine). Ojedinelým úspechom národného hnutia v tejto pochmúrnej dobe bola reforma spisovnej slovenčiny, ktorú prijala väčšina slovenskej inteligencie. Aj štúr hľadal v tejto ťažkej situácii východisko a našiel ho v návrate k slovanskej jednote. Rakúsko vnímal ako krajinu, ktorá nemôže byť pre Slovanov spoľahlivou vlasťou. V diele Slovanstvo a svet budúcnosti prišiel s myšlienkou zjednotenia Slovanov a vytvorenia veľkej slovanskej ríše, ktorá by vznikla na troskách tureckého a habsburského panstva.

Októbrový diplom (1860) a Februárový patent (1861). Bach bol odvolaný po porážke Rakúška v severnom Taliansku v roku 1859, v dôsledku hlbokej vnútro politickej krízy monarchie. Viedenská vláda prejavila ochotu k ďalším ústupkom. Potom, keď poľavil policajný a byrokratický teror ožili aj národné hnutia. Cisár vyšiel v ústrety zmenám, vzdal sa absolutizmu, ale vyšiel tiež v ústrety maďarským požiadavkám. V Uhorsku opäť povolil snem a prakticky namiesto centralizovanej monarchie zriadil dvojtátie, čím sa celé Uhorsko dostalo pod kontrolu uhorskej vlády, snemu a župných úradov, ktoré začali uskutočňovať svoje maďarizačné plány. Pri reforme nebral panovník ohľad na práva národov.

V jazykovej a kultúrnej oblasti bola v tomto období postavená hrádza postupujúcej maďarizácie a pre Slovákov sa vytvorili celkom dobré východiská pre zvýšenú aktivitu začiatkom 60. rokov.

Aktivizácia Slovenského národného hnutia

Viedenské memorandum. Hurban ešte pred vydaním Februárového patentu vypracoval memorandum so slovenskými požiadavkami, ktoré predložil ministerstvu vnútra do Viedne. Žiadalo okrem jazykových a školských požiadaviek aj štátoprávne vyčlenenie Slovenska z Uhorského štátu a zabezpečenie jeho osobitých požiadaviek v rámci ríše. Februárový patent znamenal zamietnutie tohto memoranda.

Hurban vydal brožúru Hlas zo Slovenska. Podstatou spisu bolo odmietnutie teórie jednotného uhorského politického národa a požiadavka uznania Slovákov za svojbytný politický národ. Preto žiadal pre Slovákov Národnú zvrchovanosť na území, ktoré obývali.

V marci 1861 začali v Budapešti vychádzať Pešťbudínske vedomosti, slovenské politické noviny, vydavateľom ktorým bol Francisci. Vo voľbách do Uhorského snemu zasiahli noviny nedostatočne. Do snemu nebol zvolený ani jeden Slováč.

Memorandum slovenského národa. Nepriaznivo sa vyvíjajúca situácia mobilizovala predstaviteľov národného hnutia. Rozhodli sa usporiadať veľké celonárodné slovenské zhromaždenie a predniesť na ňom slovenské požiadavky. Konala sa 6. - 7. 6. 1861 v Martine. Tu bol zverejnený nový slovenský politický program - Memorandum Slovenského národa. Stalo sa zásadným štátoprávnym slovenským programom. Memorandum bolo predložené Uhorskému snemu. V druhej polovici augusta 1861 sa rozpory medzi Viedňou a Budapešťou vyostřili, cisár rozpustil Uhorský snem a začal hovoriť o jazykových právach národností. Vtedy sa slovenskí predstavitelia rozhodli predostrieť požiadavky memoranda panovníkovi. V tomto memorande, ktoré slovenská delegácia vedená Š. Moyzesom, predložila 12. decembra 1861 panovníkovi, už bola požiadavka Okolia (malo vyjadrovať svojbytnosť slovenského národa) sformovaná do konkrétnej podoby – bola to požiadavka autonómie, s vlastným snemom, s vlastným zákonodarnými a výkonnými orgánmi. Požadovalo tiež slovenčinu ako vyučovací jazyk. Viedeň urobila Slovákom isté ústupy v jazykovej a školskej oblasti, šlo však iba o viedenský manéver, ktorý mal za úlohu robiť nátlak na uhorskú vládu. Boli zriadené slovenské gymnáziá v Revúcej, Martine, Kláštore pod Znievom a čiastočne sa slovensky vyučovalo aj na nemeckom gymnáziu v Banskej Bystrici. Počas svojej krátkej existencie boli tieto školy významnými strediskami výchovy slovenskej inteligencie.

Matica Slovenská. Myšlienky celonárodnej kultúrnej inštitúcie sa k nám dostali zo slovanského juhu (podľa vzoru Matice srbskej, chorvátskej, českej (1831)...) Požiadavka založenia takej inštitúcie na Slovensku odznela už na memorandovom zhromaždení v roku 1861. Keď v roku 1863 prebiehali na Slovensku oslavy tisícročného príchodu Cyrila a Metoda, stali sa manifestáciou slovenského národného vedomia a sebavedomia. Vyvrcholením bolo zakladajúce valné zhromaždenie Matice slovenskej 4. augusta 1863 v Martine. Matica slovenská vznikla ako celonárodná kultúrna ustanovizeň. Podporovala kultúrnu a vedeckú činnosť, literatúru a umenie. Jej úlohou bolo dvíhať národné povedomie slovenského ľudu. Predsedom sa stal Š. Moyzes (katolík) a podpredseda K. Kuzmány (evanjelik). Vydávala Letopis Matice slovenskej, ktorý inšpiroval vlastivedné bádanie. Rozvíjalo sa tiež prírodovedné bádanie. Matica slovenská každoročne usporadúvala Národné slávnosti v Martine, ktoré sa stali prehlídkou Slovenskej kultúrnej aktivity.

Slovenská politika 60. rokov. Na rozdiel od priaznivého vývoja v kultúrnej oblasti sa slovenská politika dostávala do krízy. Neúspech Memoranda znamenal, že slovenské politické snahy získať istú autonómiu v rámci Uhorska padli. Malo to za následok rozštiepenie národného hnutia. Sklamali sa tí, ktorí očakávali porozumenie vo Viedni, ale aj stúpenci Memoranda. Kriticky proti prílišnej dôvere vo Viedeň vystúpila skupina okolo J. Palárika, ktorá požadovala, aby Slováci robili politiku na pôde Uhorska, v dorozumení s Maďarmi. Roztrieštenosť Slovenského národného hnutia na Starú a Novú školu oslabovala Slovenské národné hnutie.

Obdobie dualizmu

V zahraničnej politike stíhali habsburskú monarchiu neúspechy. Po porážkach v Taliansku objavil s nový vážny súper Rakúska - Prusko – ktoré sa stalo jeho vážnym konkurentom v nem. spolku. Prusko prevzalo iniciatívu v zjednocovaní Nemecka a presadzovalo tzv. malonemeckú koncepciu jeho zjednotenia (bez Rakúska). Po porážke Rakúska v prusko-rakúskej vojne (1866) utrpelo Rakúsko katastrofálnu vojnovú porážku a bolo nútené uznať vedúcu úlohu Pruska v Nemecku. V nemeckých otázkach prestalo Rakúsko hrať akúkoľvek úlohu. V tejto dobe vyvolali v jeho vnútri vážne vnútorné problémy a vynorila sa otázka zmyslu ďalšej existencie monarchie. Maďarské hnutie s jeho požiadavkami vytvorenia vlastného štátu ohrozovali jej celistvosť. Preto sa viedenská vláda rozhodla v tejto kríze ustúpiť silnejúcemu maďarskému tlaku.

Rozdelenie ríše na dve časti považovala Viedeň za menšie zlo ako federalizovať ríšu. Rakúsko-Maďarské vyrovnanie z roku 1867 rozdelilo ríšu na dva samostatné časti – Rakúsko (Predlitavsko) a Uhorsko (Zalitavsko), vznikol duálny štát. Rozdiely oboch častí sa začali prehlbovať.

Slováci sa po vyrovnaní ocitli vo veľmi vážnej situácii. Od Maďarov nemohli očakávať splnenie svojich národných požiadaviek. Bol otvorený priestor pre bezohľadnú maďarizáciu. Idea jednotného maďarského politického národa v Uhorsku sa teraz stala oficiálnou uhorskou štátnou ideológiou. Iné návrhy v Uhorsku vláda neuznávala. Národné hnutie u slovanských národov sa automaticky biľagovalo ako panslavizmus a vlastizrada. Vládna maďarizačná politika sa uskutočňovala v etapách a stupňovala sa. Spočiatku, kým nebol dualistický systém pevný, dosiahli Slováci niekoľko čiastkových úspechov (gymnázia, Matica slovenská, 1869 – Spolok sv. Vojtecha).

Stará škola. Zložitá situácia, do ktorej sa Slovenské národné hnutie dostalo po vyrovnaní prehĺbila názorová diferenciacia medzi slovenskými politickými predstaviteľmi. Stúpenci memorandových požiadaviek sa začali nazývať Stará škola. Trvali na memorandových požiadavkách, požiadavke Okolia, orientovali sa na Viedeň a Rusko, na Palackého federalizačné plány. (Hurban, Francisci, Daxner).

Nová škola. Táto skupina sa utvárala okolo opozičného krídla, ktoré sa vytvorilo už na memorandovom zhromaždení. Viedol ho Ján Palárik. Vychádzala zo zásadne správnej kritiky proviedenskej orientácie niektorých memorandistov. Podľa Palárika od Viedne nebolo možné očakávať pre Slovákov niečo pozitívne. Slováci žili v Uhorsku a mali svoju politiku orientovať prouhorsky. Považovali z tohto hľadiska niektoré memorandové požiadavky za príliš radikálne a nevhodné pre rokovania s uhorskou vládou. Po vyrovnaní sa skupina rýchlo aktivizovala (Palárik, Bobula...), od januára 1868 vydávali politický časopis Slovenské noviny, okolo ktorého sa snažili zoskupiť slovenskú mládež v Budapešti i tamojších slovenských robotníkov. Dúfali, že prouhorskou orientáciou sa im podarí získať od uhorskej vlády kultúrne i jazykové ústupky pre Slovákov. V maďarskom politickom tábore hľadali spojencov – tých maďarských politikov, ktorí neboli netolerantní v národnostnej otázke. Požiadavku Okolia u Starej školy kritizovali a považovali ju za neprijateľnú, pretože narušala princíp integrity Uhorska. Pre Slovákov požadovali hlavne jazykové práva. Ich chápanie národa na rozdiel od memorandistov nemalo politický, iba jazykový a kultúrny rozmer.

Aj keď mnohé z ich kritiky Starej školy malo reálny základ, od začiatku bola ich politika poznačená neriešiteľným paradoxom. Ich prouhorská orientácia jednoducho nemohla byť úspešná, lebo maďarská politika bola posadnutá uskutočnením ich jednotného politického uhorského národa. Viedlo to k rozkolu v národnom hnutí, ktoré mohlo uhorskej vláde pomôcť pri realizovaní viacerých maďarizačných opatrení.

Usilovali sa o spoluprácu s Deákovou vládnu stranou a v októbri 1872 sa premenovali na Slovenskú stranu vyrovnania. Autorita strany slabla a skupina napokon zanikla. Iluzórnosť ich predstáv vystúpila do popredia, hlavne v súvislosti s prípravou a prijatím národného zákona v roku 1868. Po vyrovnaní s Chorvátmi (september 1866) bolo jasné, že uhorská vláda v princípe odmietne národno-politické práva ostatným národom a národnostiam v Uhorsku.

Slovenská národná strana. Prijatie národnostného zákona sa stretlo s odporom nemaďarských národností. Zákon kodifikoval ideu jednotného uhorského politického národa, ktorý mal už národ maďarský. Maďarčina sa stala jediným štátnym jazykom vo všetkých úradoch a inštitúciách. Slovenský národ bol zákonom degradovaný na obyčajnú etnickú národnosť. Formálne zákon umožňoval aj používanie slovenčiny v nižších úradoch a ľudových školách. Národnosti si smeli podľa jeho znenia zriaďovať vlastné kultúrne a hospodárske spolky. V praxi sa však tieto liberálne ústupky nedodržiavali – celý maďarský liberalizmus existoval iba na papieri, v skutočnosti bol nastolený reakčný a konzervatívny politický režim.

Objektívny vývin udalostí zatlačil Slovákov do obranných pozícií. Obrana národa, jeho existencie, obrana jeho najelementárnejších práv sa stali na dlhý čas hlavným obsahom slovenského národného hnutia. Väčšina slovenských politických a kultúrnych predstaviteľov zotrvala na požiadavkách a programe Memoranda, aj keď sa z nich nič nedalo uskutočniť. Zlyhanie Novej školy a jej koncepcie podporilo snahy memorandistov, ktorí sa stali najväčšími autoritami v národnom hnutí.

Slováci sa usilovali rozšíriť základňu národného hnutia zakladaním národných spolkov. V roku 1869 vznikol Spolok sv. Vojtecha a spolok slovenských žien Živena. Stanovy Spolku slovenskej mládeže vláda neschválila. Rozšírili sa aj aktivity Matice slovenskej, o čo sa usiloval hlavne jej uvádzajúci podpredseda – V. Paulíny – Tóth. On sa stal v tomto období ústrednou postavou slovenského hnutia. Okolo neho, Matice Slovenskej a Martina sa koncentroval slovenský kultúrny a politický život. Do Martina a presťahovala aj redakcia Pešťbudínskych novín (orgán Starej školy) a zmenil sa aj názov na Národné noviny.

Okolo Národných novín a Viliama Paulíny Tótha sa po roku 1871 postupne sformovala politická strana známa ako Slovenská národná strana (SNS). Formovala sa postupne v súvislosti s memorandovým programom. Ako hlavná predstaviteľka politických snáh pracovala až do vzniku Československa (1918).

Úsilie SNS vytvárať na základe národnostného zákona ďalšie spolky a zriaďovať ďalšie slovenské školy narážalo na odpor vlády a župných úradov. Maďarizačné snahy silneli. Hlavným exponentom maďarizácie na Slovensku sa stal zvolenský podžupan Béla Grünwald, ktorý systematicky útočil proti slovenským kultúrnym ustanovizniám a školám, označoval ich za panslavistické. Zriaďovanie slovenských škôl a kultúrnych spolkov nebolo povoľované, naopak, začali sa likvidovať už existujúce – v roku 1874 – 75 vláda postupne zrušila všetky slovenské gymnáziá a 6. apríla 1875 aj Maticu slovenskú. Nový ministerský predseda Kálmán Tizsa na zasadnutí Uhorského snemu vyhlásil, že nijaký slovenský národ v Uhorsku nepozná. Bola to predzvesť ťažkých nastávajúcich časov.

Slovenská spoločnosť koncom 19. storočia

V Uhorsku v tom čase dochádza k rozvoju priemyselnej výroby. Aj keď bol jej rozvoj pomalší ako v západnej Európe, aj ako v Predlitavsku, vniesol do rozvoja zaostalého agrárneho Uhorska istý dynamický prvok. Stavali sa železničné trate, do Uhorska prenikal Rakúsky kapitál a jeho prostredníctvom sa uhorské (aj slovenské) hospodárstvo zapojilo do celoeurópskeho trhu. Tento trend podporovala aj uhorská vláda. Nemaďarskí podnikatelia a slovenský kapitál sa v tomto rozvoji podieľali iba skromne. Vznikali slovenské úverové družstvá, sporiteľne, v roku 1884 aj prvá slovenská banka – Tatrabanka. Na Slovensku sa popri tradičnom železiarstve a drevárstve rozvíjal aj papierenský priemysel (Ružomberok), rozvoj zaznamenal aj poľnohospodárske priemyselné mlyny, cukrovary, liehovary, ďalej garbiarsky priemysel (L. Mikuláš), a koncom storočia aj chemický priemysel (Dynamit – Nobel a rafinéria Apollo, obe v Bratislave).

Rozvoj poľnohospodárstva brzdili feudálne prežitky. Na severnom a východnom Slovensku boli roľníci stále viazaní robotnými povinnosťami. Väčšina pôdy bola v rukách veľkostatkárov a drobné roľnícke hospodárstva trpeli nedostatkom pôdy. Sprievodným znakom tohto stavu bola masová bieda, vysťahovalectvo či sezónne sťahovanie Slovákov zo severu do úrodnejších oblastí.

Občianska spoločnosť sa vytvárala na rozdiel od západnej Európy iba pozvoľna a až koncom 19. storočia možno hovoriť o jej zárodkoch. V sociálnej štruktúre obyvateľstva nastali výrazné zmeny. Väčšina obyvateľov sa naďalej zaoberala poľnohospodárstvom, percentuálny podiel obyvateľov zamestnaných v tejto oblasti klesal, zvýšil sa počet ľudí zamestnaných v doprave, obchode a priemysle. Vznikla vrstva priemyselných robotníkov. Narastajúca bieda a Národnostný útlak spôsobili značnú migráciu obyvateľstva. Slováci sa usádzajú (hlavne roľníci) v južných oblastiach Uhorska a v Predlitavsku.

Robotníctvo v priemyselných závodoch na Slovensku žilo v ťažkých podmienkach. Nemali žiadne sociálne istoty. Sociálne zákonodarstvo vzniklo až na sklonku 16. storočia. Hľadali východisko vo svojpomocných organizáciách. Vznikali odbory a robotnícke politické strany: Všeobecný robotnícky spolok (1868), Všeobecná robotnícka strana Uhorska (1880), Sociálnodemokratická strana Uhorska (1890).

Stredné vrstvy v mestách - drobní podnikatelia, remeselníci, obchodníci a inteligencia boli súčasťou slovenskej spoločnosti. Pre uchovanie slovenského vedomia boli práve ony rozhodujúce. Šľachta bola pomad'arčená. Na stredné vrstvy preto maďarská vláda sústredila odnáródňovacie úsilie. V závere 19. storočia nastalo obdobie brutálneho útoku na stredné vrstvy a inteligenciu. Odnáródňovanie sa darilo hlavne medzi štátnymi úradníkmi a zamestnancami, kde sa maďarizácia spájala s možnosťou osobnej kariéry a hlásiť sa k maďarskej národnosti bolo pre týchto ľudí existenčná otázka.

Vysťahovalectvo. Masové vysťahovalectvo smerovalo hlavne do USA a Kanady. Odišlo asi 200 000 Slovákov, hlavne do baní a oceľární v Pensylvánii a kanadských lesov. Postupne sa tu vytvorili viaceré slovenské komunity, ktoré si uchovali zvyklosti i povedomie. Národne títo Slováci rýchlo vyzrievajú – občiansky i národne, utvárali si spolky i krajanské organizácie. Významne tomuto procesu napomáhala slovenská tlač, ktorá vychádzala od januára 1885.

Postup maďarizácie

Tvrde obdobie nastúpilo za „liberálnej“ vlády K. Tiszu po roku 1875. Maďarizácia sa sústredila na pomad'arčenie ľudového školstva. Na šírení maďarizácie boli založené rôzne spolky, napr. FEMKE so sídlom v Nitre (1883). Zameriaval sa hlavne na mládež, pôsobil metodicky a cielene.

Taktika Novej školy stratila v tejto situácii akýkoľvek zmysel. Organizácia SNH sa sústredila v SNS, predsedom ktorého bol po roku 1877 Pavol Mudroň. V Martine bol postavený Národný dom, vychádzali ku Národnej noviny a z Martina sa stalo slovenské politické a kultúrne centrum.

V roku 1884 SNS vyhlásila volebnú pasivitu a až do konca storočia sa nezúčastňovala na voľbách. Popri Martine sa vytvárali aj iné centrá slovenského hnutia. Trnava sa stala centrom slovenských katolíkov. Pôsobil tu Spolok sv. Vojtecha, vydávali sa kalendáre, náboženská a vzdelávacia tlač, vychádzali tu Katolícke noviny, ktoré redigoval M. Kollár. Mesto Ružomberok bolo ďalšie centrum okolo vydavateľa Karola Salvu. Prebúdžali sa aj Slováci v Bratislave a v okolí, najmä na Záhori.

Ťaživá situácia neposkytovala Slovákom žiadny priestor na presadzovanie národných požiadaviek. Zhoršila sa po podpísaní dvojspolkového spojenectva Rakúska – Uhorska a Nemecka v roku 1879. Nemecko začalo zasahovať do záležitostí Rakúska – Uhorska a podporovalo v Uhorsku maďarizačný centralizmus.

Hľadanie spojenectva. Slováci hľadali východisko z ťaživej situácie. Hľadali možnú pomoc a spojenectvo. Časť slovenských politikov spájala svoje nádeje s pomocou Ruska. Tieto nádeje sa posilnili v roku 1877 – 78 za rusko-tureckej vojny, ktorú sprevádzalo národnostné hnutie južných Slovanov. Tieto nádeje vyúsťovali až do mesianizmu, ktorý bol v slovenskej politike prítomný až do 1. svetovej vojny.

Ďalšie možné východisko sa spájalo so spoluprácou s Čechmi. Česi žili v Predlitavsku v neľahkej situácii, ale mali neporovnateľne lepšie možnosti rozvoja ako Slováci. V Čechách vznikla pomerne silná slovakofilská skupina – R. Pokorný, A. Jirásek., R. Pilát a ďalší, ktorá upozorňovala na odnáródňovanie Slovákov a súčasne organizovala pomoc Slovensku. Spolok Detvan (1882) v Prahe si kládol za úlohu vzdelávať svojich členov v slovenskej kultúre a dejinách, oboznamoval českú verejnosť so slovenskou kultúrou a slovenským životom. V roku 1895 sa v Prahe konala národopisná výstava, v súvislosti s ňou bola roku 1896 založená skupinou československých slovakofilov Československá jednota, ktorá sa stala hlavnou organizátorkou česko-slovenskej spolupráce a českej pomoci Slovensku. Česko-slovenská spolupráca nebola bez problémov, lebo

medzi českými slovakofilmi sa objavovali staré a nerealizovateľné snahy o návrat k literárnej a jazykovej jednote a nie vždy dostatočné pochopenie slovenskej reality.

Po roku 1890, kedy padol K. Tisza, nasledujúce uhorské vlády G. Szapáryho, A. Wekerleho a D. Bánffyho pokračovali v odnárrodnovacej politike. Až keď sa vládnuca liberálna strana usilovala o niektoré liberálne reformy (civilné matriky, sobáše...) v národnostnej otázke uskutočňoval neliberálnu politiku.

V roku 1895 sa Slovákom podarilo prebojovať schválenie Muzeálnej slovenskej spoločnosti, ustanovizne, ktorá pod predsedníctvom Andreja Kmeťa podporovala vedecké vlastivedné bádania a osvetu.

V rovnakej situácii ako Slováci boli v Uhorsku aj ostatné nemaďarské národy a národnosti. Z toho vyplývalo prirodzené úsilie o spoluprácu, hlavne medzi Slovákmi, Rumunmi a Srbmi. Výsledkom bol Národnostný kongres, ktorý sa konal v auguste 1895 v Budapešti. Kongres požadoval zásadnú demokratizáciu Uhorska, všeobecné volebné právo, národnostnú autonómiu v župách a ďalšie demokratické požiadavky. Bánffyho vláda naň reagovala otvoreným násilím. Zmierlivejší tón voči Slovákom priniesla vláda K. Szélla (1899), ale praktické zlepšenie pomerov nenastalo.

Diferenciácia v národnom hnutí. Slovenský politický tábor sa začal diferencovať v súvislosti s hospodárskymi a spoločenskými premenami. Nešlo o diferenciáciu na konfesijnom alebo jazykovom základe ako v minulosti. Už medzi Starou a Novou školou začala diferenciácia v oblasti politickej taktiky. Od polovice 19. storočia zaznamenalo Slovenské národné hnutie ďalšiu zmenu – aj keď v ňom naďalej hrali kňazi dôležitú úlohu, do popredia sa dostávalo čoraz viac laikov. Diferenciácia na konci 19. storočia prebiehala paralelne na sociálnom a názorovom základe.

Centrum Slovenského národného hnutia okolo SNS v Martine sa svojim rusofilstvom a presadzovaním politickej pasivity dostávalo na konzervatívne pozície. To vyvolalo kritiku mladšej generácie, ktorá nastupovala s prirodzenou požiadavkou aktivizácie národného života. Katolícka inteligencia podnietená výzvou pápeža k politickému katolicizmu (proti liberalizmu, socializmu a ateizmu), začala aktívne pracovať medzi ľudom. Viedlo ho A. Hlinka, F. Juriga a F. Skyčák, spočiatku organizovaní v Ľudovej strane. Zakladali hospodárske spolky, šírili osvetu a usilovali sa hospodársky a mravne pozdvihnúť predovšetkým slovenské roľníctvo. S Ľudovou stranou sa pre nedorozumenie v oblasti národnostnej politiky rozišli a vytvorili v rámci SNS osobitný prúd – ľudáci. A. Hlinka a A. Bielek vydávali Ľudové noviny. Ďalšou skupinou s podobnými aktivitami, ale s iným svetonázorom bola mládež združená okolo pražského Dětvanu. Inšpirovali sa myšlienkami T. G. Masaryka o drobnej práci, pracovali na hospodárskom a kultúrnom pozdvižení slovenského ľudu. Skupina vedená V. Šrobárom a P. Blahom sa združila okolo časopisu Hlas – hlasisti. Súčasne boli aktívnymi iniciátormi česko-slovenskej spolupráce. Na konci storočia sa ideologicky začína formovať aj Slovenské agrárne hnutie, vedené mladým publicistom M. Hodžom. Všetky tieto skupiny vytvárali vnútri SNS osobitné politické prúdy, táto diferenciácia bola dôsledkom prirodzeného rozvoja slovenskej spoločnosti.

Zápas za demokratické a národné práva. Vedenie SNS si uvedomovalo, že volebná pasivita spôsobuje stagnáciu národného hnutia. Aktivizovala sa mladá katolícka a pokrokovito orientovaná generácia a kritizovala oficiálnu politiku SNS. Za tejto situácie už nebolo možné volebnú pasivitu udržať. SNS sa začala pripravovať na samotné voľby 1901. Jej nový program k slovenskému voličovi bol výrazne demokratický, obsahoval už aj požiadavku všeobecného volebného práva a iných demokratických slobôd. V národnostnej otázke sa program sústreďoval na jazykové požiadavky. Práve v súvislosti s týmito voľbami sa SNS sformovala ako pevná organizovaná politická strana. Hoci vo voľbách dosiahla iba skromný úspech – 4 jej predstavitelia sa dostali do Uhorského snemu, došlo k oživeniu politického života.

Boj za všeobecné volebné právo. Ruská revolúcia 1905 priniesla ďalšie oživenie. Najväčší vzostup zaznamenalo Sociálno-demokratické hnutie. V roku 1904 začali vychádzať pod redakciou E.

Lehockého Slovenské robotnícke noviny. Okolo nich sa sústreďovala skupina národne uvedomelých slovenských robotníkov. V júni 1905 vznikla samostatná Slovenská sociálno-demokratická strana, ktorá sa po čase organizačne pripojila k celouhorskej strane, ale zachovala si určitú mieru autonómie, čo jej umožnilo zapájať sa do Národného hnutia. Požiadavka všeobecného, priameho a tajného hlasovacieho práva sa zo strany demokratických síl jednoznačne nastoľovala už pred rokom 1905. V rokoch 1905 - 1907 zaznievala veľmi naliehavo. Nešlo už o požiadavku jednotlivcov ale všetkých demokratických síl. Podarilo sa ju presadiť v Predlitavsku. V Uhorsku nie, pretože Maďari sa pred ňou bránili, aby si zachovali národnú supremáciu. Zo slovenských politikov sa aktívne do boja za túto požiadavku zapojil M. Hodža. Ako politik a novinár, od roku 1903 poslanec Uhorského snemu, sa stal tajomníkom národnostnej strany, ktorá vznikla na základe dohody so srbskými a rumunskými poslancami, ktorí vystúpili s programom demokratických a národných reforiem.

Na voľby roku 1906 už boli Slováci lepšie pripravení. Napriek korupcii, podvodom a násiliu získali 7 poslaneckých mandátov (najviac v dejinách Uhorského snemu).

Vyvrcholenie maďarizácie. Začala Apponyho zákonmi v roku 1907. Mala zasiahnuť v plnej miere ľudové školstvo. Zákony prakticky zaväzovali učiteľov uskutočňovať maďarizáciu. Po maďarsky sa vyučovalo aj na cirkevných školách aj náboženstvo. V školskej oblasti znamenali tieto zákony vrchol maďarizácie. Udalosť v liptovskej obci Černová v októbri 1907 sa stali vrcholom brutality maďarských úradov. Cirkevná vrchnosť suspendovala Hlinku. Veriaci v Černovej, Hlinkovej rodnej obci, si postavili z vlastnej iniciatívy vlastný kostol. Žiadali odložiť vysviacku kostola dovtedy, kým sa nevyrieši v Ríme Hlinkov spor s biskupom. Maďarská vrchnosť nariadila vykonať vysviacku proti vôli obyvateľov. Černovčania sa postavili na odpor. Obeťou četníckej streľby sa stalo 15 obyvateľov obce a asi 50 ľudí bolo zranených. Brutalita rozhorčila celú Európu. Zásluhou českých publicistov sa civilizovaný svet dozvedel o tomto násilí. Slovákov sa zastal nórsky humanista B. Björnson i anglický novinár S. Watson. Národná otázka v Uhorsku a slovenská otázka sa dostali pred európsku verejnosť.

Americkí Slováci sa v tej dobe už pevne organizovali na celokrajanskom základe. Slováci v USA založili koncom 19. storočia Slovenský národný fond, cieľom ktorého bola podpora boja Slovákov v Uhorsku. V októbri 1905 vznikol s tým istým cieľom Ústredný slovenský národný výbor, ktorý podporoval politický boj Slovákov za všeobecné hlasovacie právo. Vyvrcholením ich aktivít (Slovákov v USA) bolo založenie Slovenskej ligy 30. V. 1907 v Clevelande. V čele tejto organizácie stáli významní organizátori slovenského krajanského života – Š. Frudek a P. Rovnianek.

Československá spolupráca a boj za zjednotenie národného hnutia pred 1. svetovou vojnou

Česko-slovenská spolupráca. Pre slovenskú politiku bolo po Černovej charakteristické úsilie hľadať oporu mimo Uhorska. Najúspešnejšie sa rozvíjala česko-slovenská spolupráca. Jej aktívnym členom bola Československá jednota. Od roku 1908 sa v Luhačovicích každoročne konali československé porady. Stretali sa tu českí a slovenskí politici, kultúrni a hospodárski pracovníci, hľadali možnosti prehĺbenie spolupráce a nové cesty zblížovania v oblasti kultúry (pomoc vedcom a umelcom, hospodárska spolupráca a pod.). Kultúrna sféra neraz suplovala politiku. V slovenskom peňažníctve sa začal uplatňovať český kapitál.

Belvedérska dielňa. Mladšia politická generácia na Slovensku vyčítala Martinu prílišné zaoberanie sa veľkou politikou a zanedbávanie drobnej práce medzi ľudom. Mladé pokolenie vnášalo do slovenskej politiky činnorodé prvky. Najaktívnejší bol v tomto smere M. Hodža, ktorý a stal najkvalitnejšou individualitou slovenskej politiky. Šlo mu o zachovanie habsburskej monarchie, ale vo feudálnej forme. Propagoval tiež spoluprácu medzi nerovnoprávnymi národmi monarchie. Hodža bol napojený na kruh spolupracovníkov následníka trónu Františka Ferdinanda d'Este (Belvedérska dielňa, kruh). Následník trónu bol stúpencom viedenského centralizmu a odporcom dualizmu, preto ho Maďari nenávideli. Na odstránenie dualizmu bol odhodlaný použiť odpor nemaďarských národov – proti

politike uhorskej vlády. Uvažoval o federalizácii monarchie – presnejšie koketoval s touto myšlienkou. Hodža považoval v danej situácii za výhodné podporovať jeho plány, pretože mohli znamenať aspoň čiastočné zlepšenie ťažkého postavenia Slovákov.

Vznik slovenskej ľudovej strany. Nejednotnosť v slovenskom politickom tábore sa prehĺbovala po roku 1911. Tlač bola miestom, kde odznievali časté polemiky, ostro tu proti sebe stáli sociálni demokrati a stúpenci katolíckeho krídla, povestné boli súboje Slovenského denníka a Ľudových noví n. Množili sa spory medzi pokrokovou mládežou a Martinčanmi. Vývoj smeroval k rozštiepeniu SNS. Stalo sa tak 29. 6. 1913 v Žiline, kde pod vedením A. Hlinku definitívna vznikla Slovenská ľudová strana.

Proces zjednocovania. Všetky smery a prúdy si súčasne uvedomovali, že Slovenské národné hnutie sa nachádza v ťažkej situácii a že rozpory znamenajú trieštenie síl a oslabovanie národného hnutia. Maďarizačný tlak ich nútil postupovať jednotne a spolupracovať. Zjednocovanie nastalo na jar 1914. Vonkajším impulzom bola smrť predsedu SNS P. Mudroňa. Na jeho pohrebe sa stretli stúpenci všetkých smerov národného hnutia. Nový predseda SNS M. Dula vyzval Slovákov, aby sa zjednotili a vytvorili celonárodný reprezentačný orgán. S cieľom zjednotenie sa 26. 5. 1914 konala v Budapešti porada, na ktorej sa zišli zástupcovia všetkých smerov. Úzniesli sa vytvoriť Slovenskú národnú radu, ktorá by usmerňovala a koordinovala Slovenské národné hnutie. Vypuknutie vojny zmarilo tieto predsavzatia.

VII. Slovenska počas 1. svetovej vojny

Súčasne s vypuknutím Prvej svetovej vojny v lete roku 1914 bolo politikom vládnuccich i utlačovaných národov Rakúsko-Uhorskej monarchie zrejmé, že vojnový konflikt takých rozmerov bude mať, bez ohľadu na jeho konečný výsledok, dramatický dopad na vnútorné pomery súšťaia. Predstavitelia vládnuccich národov – Nemcov a Maďarov, zamýšľali nielen upevniť veľmocenské postavenie Rakúska-Uhorska, ale predovšetkým sa dôsledne vysporiadať s politickými hnutiami utlačovaných národov, ktoré v predvojnových desaťročiach stále viac spochybňovali ich dominantné postavenie.

Slovenská otázka

Plány a aktivita slovenských predstaviteľov. Aj verejne činní Slováci všetkých názorových odtieňov si uvedomovali, že Svetová vojna buď definitívne pochová akékoľvek nádeje na zlepšenie postavenia Slovákov v Uhorsku, alebo jej výsledky prinesú so sebou doteraz netušenú príležitosť na radikálnu zmenu. Možnosti slovenskej politiky v Uhorsku však boli do takej miery obmedzené, že sa ako najprezieravejšia reakcia na novú situáciu ukázalo vyhlásenie politickej pasivity Slovenskej národnej strany dňa 6.8. 1914. Jej zmyslom bolo vlastne dištancovať sa od oficiálneho uhorského vojnového úsilia a ním sprevádzanej propagandy. Jednotlivci i skupinky slovenských politikov sa rozhodli vyčkat' ďalší vývoj. To samozrejme nebránilo, aby od počiatku nepremýšľali koncepcie riešenia slovenskej otázky, pre prípad vojnovkej porážky Uhorska. Za najperspektívnejšie sa vo všeobecnosti pokladalo spojenie osudov slovenského národného hnutia s českou politikou v rakúskej časti monarchie, ktoré by, v prípade priaznivých okolností, viedlo k vytvoreniu česko-slovenského celku v rámci federalizačnej prestavby Rakúska, alebo dokonca samostatného štátu. Takúto predstavu zdieľali slovenskí politici bez ohľadu na to, či patrili k martinskému centru Slovenskej národnej strany (SNS) alebo do okruhu vytvoreného kedysi okolo časopisu Hlas.

Práve z radov hlasistickej skupiny pochádzalo niekoľko agilných politických talentov. Neúnavnú aktivitu a schopnosť orientovať sa aj v širších než uhorských súvislostiach národnooslobodzovacieho zápasu prejavil v Liptove pôsobiaci Vavro Šrobár. V čele skupinky slovenských politikov zdržiavajúcich sa cez vojnu vo Viedni bol Milan Hodža. Tu sa mu darilo koordinovať ďalší postup s českou reprezentáciou a presadzovať československé riešenie, ktoré nebolo v prvých rokoch svetovej vojny samozrejmosťou. V budapeštianskom parlamente zostal zo slovenských poslancov iba Ferdinand Juriga. Práve jemu pripadla česť, aby sa tesne pred vojenským zrútením Rakúsko-Uhorska na oficiálnej pôde budapeštianskeho parlamentu rozlúčil v emotívnom prejave v mene slovenského ľudu s jeho tisícročnou uhorskou minulosťou.

Vedenie SNS vyvíjalo vo všeobecnosti oveľa menej aktivity než mladší slovenskí politici, obzvlášť keď vývoj vojnových udalostí v rokoch 1914-1915 naznačoval, že dá za pravdu ich fatalistickej viere v oslobodzujúcu misiu Ruska. V auguste 1914 vydal vrchný veliteľ ruskej armády Nikolaj Nikolájevič manifest, v ktorom sa za jeden z vojnových cieľov označilo oslobodenie Slovákov. Koncom roku 1914 a na jar nasledujúceho roku prebiehali na slovenskej strane Karpát, najmä v okolí Bardejova, Svidníka a Humenného ťažké boje zavŕšené rozhodnou ruskou porážkou v máji 1915, ktorá zmarila počiatočné veľké nádeje .

Krajanovia v USA a v Rusku. Oveľa väčšie možnosti priameho pôsobenia ako domáci politici mali predstavitelia slovenských krajanov v zahraničí, predovšetkým v USA a v Rusku. Slovenská liga, založená v Spojených štátoch v roku 1907, od počiatku podporovala vznik nezávislého česko-slovenského štátu, pričom uprednostňovala vyriešenie vzťahu oboch národov podľa amerického vzoru, teda vytvorením federatívneho zväzku štátov, v ktorom by Slovensko malo zaručené autonómne postavenie. Takáto predstava amerických Slovákov našla vyjadrenie v prvej dohode uzavretej v Clevelande 22.10. 1915 s partnerskými českými krajanovými organizáciami.

Koncepcia Slovenska ako nezávislej samostatnej krajiny sa objavuje len u Rusko-Slovenského spolku Ľudovíta Štúra. Jeho predstavitelia nebrali ohľady na reálne pomery na Slovensku, pre ktoré túto ideu

nezdíľali ani domáci politici. Myšlienka prirodzene odznela s tým, ako sa blížila vojenská porážka cárskeho Ruska.

Pittsburská dohoda. Neskoršia dohoda z 30.5. 1918 uzavretá krajanskými organizáciami v USA s predstaviteľmi československého zahraničného odboja, nazvaná podľa miesta podpisu Pittsburskou, zakotvovala republikánsku formu nového štátu. Slovensko malo podľa nej disponovať vlastnou administratívou, snemom a súdnou sústavou so slovenčinou ako úradným jazykom avšak s dôležitou klauzulou, ktorá ponechávala úpravu podrobností česko-slovenského vzťahu na domácich reprezentantov oslobodených Čechov a Slovákov. V ére prvej československej republiky Pittsburská dohoda legitimizovala zápas slovenských autonomistov proti oficiálnej štátnej doktríne unitárneho národného štátu československého národa. Aj keď dohoda obsahovala spomínanú rozväzovaciu podmienku, ktorá jej obsah nakoniec učinila právne nezáväzným, je nesporné, že predstavovala morálny či politický záväzok sledovať ujednaný cieľ. Vzhľadom na diametrálne odlišné plány jej najdôležitejšieho signatára – neskoršieho prezidenta T. G. Masaryka, čo sa týka vnútorného usporiadania republiky, jej podpis neskôr priniesol novému štátu oveľa viac komplikácií v porovnaní s jej okamžitým prospechom.

Česká domáca politika. Možnosť zlepšenia polohy slovenského národa zjavne závisela na tom, či vôbec a do akej miery sa slovenská otázka vymaní z kontextu uhorskej vnútornej politiky. Nádejou v tomto smere bolo nielen konečné víťazstvo Dohodových zbraní a úspech československej zahraničnej akcie, ale v neposlednom rade aj to, že sa spojenie so Slovenskom stane súčasťou českého politického programu. Možnosti a váha českého politického života boli neporovnateľné s politickými prostriedkami, ktorými disponovala slovenská strana. Vyústenie svetového konfliktu, napriek zjavnej vyčerpanosti Centrálnych mocností, veľmi dlho zostávalo otvorenou záležitosťou. Tomu sa musela prispôbiť aj politika domácej českej reprezentácie. V prvých rokoch vojny si nemohla dovoliť ohrozovať vlastné komplikované postavenie otvorením slovenskej otázky a preferovala sústredenie sa na zdedený štátoprávny program vyplývajúci z koncepcie historického českého štátneho práva. Až keď pre Centrálnu mocnosť nepriaznivý vývoj na bojiskách donútil nového cisára Karola I. hľadať nielen akceptovateľný spôsob vystúpenia z vojny, ale aj možnosti zmiernenia národnostného napätia vo vnútri krajiny, dostavil sa bod obratu, kedy sa aj domáci politici odvážili zverejniť postoje radikálne prekračujúce dovtedajšie opatrné stanoviská.

Požiadavka na federalizáciu rakúskej časti monarchie a súčasné spojenie českých zemí a Slovenska prvýkrát otvorene zaznela pri príležitosti obnovenia parlamentarizmu v rakúskej časti monarchie. Tento zámer deklaroval vo svojom prehlásení Český zväz (klub českých poslancov politických strán zastúpených v Ríšskej rade) dňa 30.5. 1917. Svoj program v tomto smere českí poslanci zemského snemu a Ríšskej rady neskôr v Trojkráľovej deklarácii z januára 1918 ešte rozšírili o požiadavku samostatného zastúpenia československého národa na mierovej konferencii. S tým ako sa blížil pre Rakúsko katastrofálny záver vojny bolo zrejmé, že úplný rozchod s dynastiou je len otázkou taktiky a vhodnej príležitosti.

Odboj

Osobnosť Tomáša Garrigue Masaryka. Zatiaľčo domáce politické reprezentácie Slovákov a Čechov vyčkávali ďalšie udalosti a upravovali svoje ciele podľa vývoja na frontoch, ktorý napríklad možnosť aspoň kompromisného mieru pre Centrálnu mocnosť ani zďaleka nevylučoval, rozhodol sa profesor pražskej českej univerzity a poslanec Ríšskej rady Tomáš Garrigue Masaryk už v počiatočnej fáze svetového konfliktu vycestovať do exilu. Ako jeden z prvých si uvedomil, že vznikla neopakovateľná situácia, ktorú budú chcieť vládnúci i ovládaní dôsledne využiť, a že pokračovanie presadzovania českého politického programu konvenčným spôsobom (pri rešpektovaní postavenia dynastie a územnej integrity monarchie) tak či onak stráca opodstatnenie.

Za jedinou možnú alternatívu k tradičnej českej politike reštaurovania českého historického štátu z predbielohorskej doby a jeho zrovnoprávnenia v rámci federalizovaného Rakúska, považoval

nezávislý Český štát rozšírený o etnicky slovenskú časť Uhorska. Takto by bolo možné aspoň zmierniť nevýhody plynúce z obkľúčenia českého územia nemeckým priestorom a zmeniť početný pomer oboch etník. Cítil sa byť k svojej exilovej misii povolaný celým svojim dovtedajším verejným pôsobením. Sám už dávno pred vojnou nadviazal kontakty so slovenským prostredím, čím sa stal súputníkom a inšpiráciou pre skupiny českých slovakofilov. Predstavu Československa ako demokratického národného štátu propagoval v memorandách adresovaných Britskej vláde, kde argumentoval potrebou rozčlenenia mnohonárodnostného a reakčného Rakúsko-Uhorska, nemeckého satelita, na stabilné národné štáty. Spolu s Edvardom Benešom vytvoril v roku 1915 Český zahraničný komitét, ktorý po dočasnom premenovaní na Národnú radu zemí Českých prijal napokon aj pod vplyvom amerických Slovákov reprezentovaných ich delegátom Štefanom Osuským definitívne pomenovanie Národná rada československá. Jej podpredsedom bol od roku 1916 Slovák Milan Rastislav Štefánik.

Formy zahraničného odboja. Boj proti Rakúsko-Uhorsku pod vedením T. G. Masaryka a jeho spolupracovníkov prebiehal v rôznych podobách. Predovšetkým sa predstavitelia zahraničného odboja usilovali získať pre svoje ciele vlády Dohodových mocností, a to konkrétnymi diplomatickými rokovaniami i propagandistickým úsilím. Táto aktivita, pokiaľ mal mať československý odbojový exil dostatočnú váhu, aby bol pre dohodovú vojnovú stranu zaujímavý ako partner, musela byť doplnená o takú odbojovú činnosť, ktorá by dokázala, že sloboda je skutočným práním širokých mas Čechov a Slovákov a nielen ich úzkej exilovej skupiny. Prospešnosť pre vojnové úsilie Dohody zahraničný odboj preukazoval spočiatku obstarávaním spravodajských informácií a neskôr, ako rástol počet českých a slovenských zajatcov, predovšetkým organizovaním svojej ozbrojenej zložky – Československých légii. Ich rozmach najmä na území Ruska po páde monarchistického režimu bol taký, že v júli 1917 v bitke pri Zborove mohli byť legionári platnými účastníkmi ruskej ofenzívy.

Dohoda. Aby sa naplnili ciele zahraničného odboja bolo nevyhnutné, aby svetová vojna skončila víťazstvom Dohody a súčasne, aby dohodoví spojenci (Veľká Británia, Francúzsko, Spojené štáty a Taliansko) odobrili rozpad monarchie na národné štáty. Pôvodne nefigurovala likvidácia Rakúsko-Uhorska medzi vojnovými cieľmi Dohody. Naopak, uvažovalo sa o povojnovom oddelení monarchie od svojho silnejšieho nemeckého spojenca, aby tak tento približne päťdesiatmiliónový štát pomohol potenciálne vytvoriť voči Nemecku mocenskú rovnováhu. Dohoda prijala program sebaurčenia národov monarchie až v samotnom závere vojny, i to sa však ukázalo ako rozhodujúce.

K zmene postoja došlo za dramatických okolností. Prezradenie nevydarených tajných a separátnych mierových rokovaní cisára Karola I. viedlo k okázalému utuženiu nemecko-rakúskeho spojenectva. Od mája 1918 vďaka zmluve v belgickom Spa Rakúsko-Uhorsko neodvratne sledovalo osud svojho spojenca, už bez možnosti si včasným vystúpením z vojny zachrániť existenciu. Nemecku sa podarilo vyradiť Rusko z vojny (Brestlitevský mier, marec 1918), a tým koncentrovať všetky svoje sily na rozhodujúci nápor na západnej fronte. Nemecká ofenzíva predstavovala najväčší úspech na západe od roku 1914. Západní spojenci museli reagovať na vzniknuté nebezpečenstvo záverečnou mobilizáciou všetkých dostupných prostriedkov, čo v letných mesiacoch roku 1918 znamenalo, že sa veľmoci rozhodli podporiť v plnom rozsahu aj program a orgány československého zahraničného odboja. Stalo sa tak od konca júna do začiatku septembra 1918. Vtedy, v čase vrcholiacej letnej spojeneckej protiofenzívy, bola Národná rada československá uznaná dohodovými vládami za predstaviteľku spojeneckej, vojnu vedúcej, mocnosti. Rakúsko-Uhorsku nemalo byť zabudnuté, že stálo po boku Nemecka v hodine najväčšieho ohrozenia Dohody.

Československo-bolševický konflikt. Priaznivý obrat voči budúcemu československému štátu nastal aj vďaka ďalšej významnej okolnosti. V máji 1918, teda v tom istom čase, kedy bola opustená myšlienka zachovania celistvosti Rakúsko-Uhorska, dostali sa v Rusku československí legionári do ozbrojeného konfliktu s ruskými bolševikmi, ktorí sa zmocnili vlády v Rusku po Októbrovej revolúcii. V prvom období dosiahli legionári značné úspechy a ovládli celú Transibírsku magistrálu. Určitý čas sa mohlo zdať, že by čs. légie mohli byť významným mocenským nástrojom Dohody, vhodným na potlačenie nebezpečného revolučného režimu. Cena československého odboja teda v rozhodujúcom okamihu závratne stúpila.

Závěrečná etapa vojny. Na Slovensku sa v tom istom čase aktivizovalo vedenie Slovenskej národnej strany (SNS). Jej predseda Matúš Dula začal podnikat' potrebné kroky na to, aby sa realizoval už predvojnový zámer vytvoriť jednotnú, zastrešujúcu platformu slovenských politických smerov – Slovenskú národnú radu. Okrem toho na martinskej porade SNS dňa 24.5. 1918 bolo prijaté rozhodnutie o úplnom odtrhnutí od Uhorska a perspektívnom vytvorení československého štátu. Slovenská národná rada vstúpila do života na porade v Budapešti dňa 12.9. 1918, kde sa dohodlo zloženie jej dvanásťčlenného výboru, ktorý mal byť neskôr na plánovanom zhromaždení slovenských národovcov ešte rozšírený.

Uznanie Národného výboru československého sa stalo predpokladom pre to, aby T. G. Masaryk mohol koncom septembra 1918 vytvoriť dočasnú československú vládu, ktorá dňa 18.10. 1918 washingtonskou deklaráciou vyhlásila nezávislosť Československa. Približne v tom istom čase sa Karol I. rozhodol federalizovať rakúsku časť monarchie. Jeho plány deklarované v manifeste „Mojim verným národom“ však americký prezident Wilson označil za doterajším vývojom prekonané. Cisárov úmysel výrazne uľahčil budovanie československých mocenských štruktúr, nevyhnutných pre prevzatie moci, pretože rakúske úrady sa mohli domnievať, že ide o kroky v súlade s cisárskym federalizačným manifestom. Dokonca bolo umožnené stretnutie domácich predstaviteľov vedených Karlom Kramárom so zahraničným odbojom na neutrálnej švajčiarskej pôde v Ženeve, kde došlo k personálnemu dotvoreniu československej vlády a k dohode o osobe budúceho prezidenta. Keď bola v dopoludňajších hodinách dňa 28.10. 1918 zverejnená nóta ministra zahraničných vecí G. Andrassyho ml., ktorou Rakúsko-Uhorsko akceptovalo stanovisko amerického prezidenta, vypukli v Prahe masové demonštrácie. V týchto prelomových chvíľach dorazil do Prahy Vavro Šrobár a bol ihneď kooptovaný do Národného výboru ako predstaviteľ Slovákov. Národný výbor tohoto dňa prevzal od rakúskych úradov moc a vydal proklamáciu o vzniku československého štátu.

VIII. Československo v medzivojnovom období

Vznik štátu

Martinská deklarácia. Dňa 28.10. 1918 bol v Prahe formálne vyhlásený samostatný československý štát. Slovenská politická reprezentácia združená v Slovenskej národnej rade, bez toho, aby o vzniku nového štátu vedela, sa o dva dni neskôr vo svojej Martinskej deklarácii prihlásila k existencii československého národa a pre jeho slovenskú časť nárokovala právo na sebaurčenie. Aj keď bola budúcnosť nového štátneho útvaru v zásade zaručená uznaním spojeneckých veľmocí, bolo nevyhnutné teritórium štátu obsadiť vojensky a vytlačiť z neho nemecké a maďarské úrady a vojenské oddiely, ktoré boli pripravené hájiť záujmy svojich vlastných, na troskách Rakúsko-Uhorska vznikajúcich národných štátov.

Obsadenie Slovenska. Obsadzovanie slovenského územia československou ozbrojenou mocou sa stretlo so spočiatku úspešným odporom zo strany maďarských jednotiek. Tento odpor sa podarilo prekonať nasadením legionárskych oddielov a predovšetkým účinným diplomatickým nátlakom zo strany Dohody, ktorá vytýčila koncom decembra 1918 demarkačnú líniu medzi znepriatelenými stranami (nótu pplk. Vixa). Slovensko sa tak po prvýkrát v histórii, a ako sa onedlho ukázalo i natrvalo, stalo územím vymedzeným hranicami.

Ovládnutie tohoto územia, včítane Bratislavy, bolo dovŕšené v priebehu januára 1919. Ešte v posledný deň predošlého roku boli československými oddielmi obsadené Košice. V ich zostave do mesta vstúpil Pluk slovenskej slobody, najväčšia osobitne slovenská jednotka, ktorá sa bojov o Slovensko zúčastnila. Pri tejto príležitosti bol definitívne likvidovaný pokus o ustanovenie Slovenskej ľudovej republiky Východoslovenskou radou V. Dvortsáka. Jednalo sa o úsilie maďarsky orientovanej inteligencie prekaziť rozšírenie československej moci aj na toto územie, a to realizáciou sebaurčovacieho práva obyvateľov východného Slovenska (tzv. Slovjakov) ako zvláštno etnika.

Zápas o slovenské územie vyvrcholil na jar roku 1919. Na protest proti rozsiahlym územným stratám Maďarska (až 2/3 rozlohy predvojnového Uhorska), odovzdala vláda M. Károlyiho moc extrémnej ľavicí. V apríli vypukol medzi Československom a Maďarskou republikou rád (sovet, rus.- rada) ozbrojený konflikt. Po ofenzíve maďarských boľševikov bola na obsadenom československom území v Prešove vyhlásená taktiež slovenská boľševická republika. V júni 1919 bol tento pokus o dezintegráciu Československa vyriešený dohodovým ultimátom a likvidáciou maďarskej rádovej republiky rumunskou armádou. Maďarská strana definitívne uznala nové hranice podpisom mierovej zmluvy v Trianone dňa 4.júna 1920.

Slovenské národné rady a revolučná situácia v krajine. V období do ukončenia obsadzovania slovenského územia československým vojskom sa martinská SNR pokúšala spravovať slovenské obce prostredníctvom spontánne vznikajúcich miestnych národných rád, ktoré si vytvárali i svoje ozbrojené národné gardy, ktoré nemali za úlohu iba podopierať autoritu SNR, ale i zabezpečiť verejný poriadok v časoch masových ľudových nepokojov, ktoré zachvátili slovenský vidiek po vojenskej porážke Uhorska (november-december 1918). Národné rady boli počiatkom roku 1919 nahradené orgánmi československej správy, riadenej ministrom pre správu Slovenska Vavrom Šrobárom, so sídlom od 4.2. 1919 v Bratislave.

Milan Rastislav Štefánik. Dňa 4.mája 1919 zomrel jeden zo zakladateľov Československého štátu, gen. Milan Rastislav Štefánik. Tento vo Francúzsku pôsobiaci astronóm preukázal počas vojny svojimi spoločenskými kontaktmi v oficiálnych dohodových kruhoch cenné služby československej zahraničnej akcii vedenej prof. Masarykom. Po brilantnej kariére vo francúzskom letectve a armáde venoval svoje sily organizácii československého vojnového úsilia predovšetkým pôsobením pri jednotkách légii, ktoré boli dislokované v Rusku a Taliansku. Ako minister vojny nového štátu tragicky zahynul pri leteckom nešťastí neďaleko Bratislavy počas svojho návratu z Talianska do vlasti.

Prvá republika

Mnohonárodnostný charakter štátu. Nová krajina na mape Európy vznikla spojením svojej západnej časti – českých tzv. historických zemí (Čechy, Morava a Sliezske) a tej časti Uhorska, ktorá bola prevážne obývaná slovenským a rusínskym etnikom. Toto spojenie sa realizovalo na základe dvoch odlišných princípov, jednak uplatnením nároku na samostatnosť, ktoré vyplývalo z českého historického štátneho práva a v prípade Slovenska a Podkarpatskej Rusi na základe sebaurčovacieho práva národov. Hranice nového štátneho útvaru rešpektovali na jednej strane staré zemské hranice a na strane druhej bola vo vnútri Uhorska vytýčená nová hranica, ktorá však z vojenských, hospodárskych a dopravných dôvodov prívťahovala k Československu i územie takmer výhradne obývané maďarským obyvateľstvom. Na území českých zemí žila navyše veľmi početná nemecká menšina. Právo na sebaurčenie týchto etník však muselo byť pomínuté, aby mohol vzniknúť nový štátny útvar v životaschopnej podobe. Z približne štrnástich miliónov obyvateľov sa k českej alebo slovenskej národnosti (štatisticky sa v tom čase vykazovala len národnosť československá) hlásilo asi desať miliónov ľudí. Hoci Československo vznikalo explicitne ako negácia starej dynastickej mnohonárodnostnej monarchie, predsa ju do istej miery pripomínalo svojou pestrou etnickou skladbou.

Reformy verejnej správy. Imperatív upevnenia vnútornej jednoty štátu viedol v oblasti výkonu verejnej správy k jej rozsiahlemu poštátneniu a centralizácii. Značná časť verejnej správy bola dovtedy tradične zverená samospráve na obecnej i zemskej úrovni, v Uhorsku mali v tomto smere rozsiahle kompetencie župy. Nové zákonodarstvo uprednostňovalo výkon správy štátnymi orgánmi. Župný zákon z roku 1920 formálne rozdelil i západnú časť republiky na župy, a to s cieľom zrušiť jednotlivé historické krajiny ako vrchol sústavy celkov územnej správy. I neskorší a definitívny model verejnej správy zostal verný princípu unitarizmu, aj keď opustil myšlienku žúp a predsa len formálne rozčlenil územie štátu na štyri krajiny (Čechy, Moravsko-sliezska krajina, Slovensko a Podkarpatská Rus). Ťažisko výkonu štátnej správy zostalo v okresoch.

Demokratický charakter nového režimu a spoločenské premeny. Republika znamenala pre väčšinu svojho obyvateľstva nielen uskutočnenie národnej slobody, ale v rovnakej miere predstavovala i významný pokrok v mnohých iných oblastiach, keďže od počiatku pri formovaní jej podoby spolupôsobili demokratické a sociálne ideály presadzované jej zakladateľom a prvým prezidentom Tomášom G. Masarykom (1850-1937).

Podľa ústavy z roku 1920 bolo vrcholným orgánom krajiny dvojkomorové národné zhromaždenie, volené na základe všeobecného volebného práva, do ktorého boli zahrnuté po prvýkrát aj ženy. Bol uzákonený osemhodinový pracovný čas. Už v roku 1919 bola zahájená pozemková reforma, ktorej cieľom bolo prerozdelenie pozemkového vlastníctva na úkor veľkostatkov. Dôsledne sa odstraňovali feudálne prežitky. Dokonca do tej miery, že používanie šľachtických titulov bolo trestné. V priebehu dvadsiatich rokov boli položené základy sociálneho zákonodarstva uzákonením nemocenského a penzijného poistenia v štátnej i súkromnej sfére, ako aj predpisov bezpečnosti práce. Zároveň legalizáciou závodných rád mohli byť zahájené tradície sociálneho dialógu. Prirodzene bol prevzatý zo zákonodarstva monarchie aj celý katalóg práv politických (práva slobody slova, združovania, spolčovania atd.), ktorých výkon bol zaručený.

Počas historicky nie príliš dlhého života prvorepublikového štátu mnohé z toho, čo bolo uvedené do života jeho zakladateľmi v politickej, hospodárskej i sociálnej sfére, zostalo poznačené okolnosťami tohoto hektického obdobia. Značný pokrok v sociálnej legislatíve bol do značnej miery znehodnotený vypuknutím svetovej hospodárskej krízy, ktorá okrem vážnych existenčných problémov státisícov ľudí mala za následok i zvýšenie politického napätia vo vnútri štátu. Ani medzinárodná situácia sa nevyvíjala v jeho prospech a hrozba zvrátenia výsledkov Svetovej vojny tak isto poznamenala vnútroštátnu atmosféru. Nikdy sa však tieto okolnosti nestali zámienkou k tomu, aby sa poprel demokratický charakter krajiny založený na princípe rovnosti a slobody jej občanov.

Vnútropolitický vývoj

Hlavné vnútroštátne problémy krajiny. Domáca parlamentná politika bola verným odrazom komplikovaných pomerov, ktoré poznamenali vývoj krajiny hneď od jej počiatkov. Vyčerpanie spôsobené Svetovou vojnou tak ako nikdy predtým vyhrlo sociálne napätie. Súperenie ľavej a pravej časti politického spektra bolo dôležitou, aj keď nie jedinou dôležitou osou politického života Prvej republiky. Triedny boj, propagovaný novo vzniknutou Komunistickou stranou si čo do ostrosti nijak nezadal s politickým zápasom medzi stranami lojálnymi k novému štátu a tými, ktoré zastupovali príslušníkov bývalých vládnych národov dualistickej monarchie. V ich prípade sa striedali obdobia ústretového vzťahu k novým štátovým pomerom, tzv. aktivizmu, s obdobiami vyhranenej protičeskoslovenskej orientácie. Postupom času, hlavne v súvislosti so zhoršujúcimi sa medzinárodnými vzťahmi v Strednej Európe, klesala aj ochota príslušníkov nemeckej, maďarskej a poľskej menšiny tolerovať štát, ktorého občanmi sa stali proti svojej vôli. Za tejto situácie nadobudol tretí hlavný vnútropolitický problém republiky zvláštnu páčivosť. Išlo o prehľbujúci sa rozkol aj v radoch pôvodne československy orientovaných politických strán a ich voličských základní, ktorý sa manifestoval v súboji tzv. čechoslovakistickej koncepcie s autonomistickým hnutím.

Ideológia čechoslovakizmu. Čechoslovakizmus – presvedčenie o tom, že Česi a Slováci tvoria jeden národ, či už ako etnikum s viacerými rovnocennými spisovnými jazykmi (čeština a slovenčina), alebo aspoň v podobe politického národa. Teda takého, ktorý hoci tvorený príslušníkmi rôznych etník, je spojený identifikovaním sa so spoločným štátom. Takýto postoj mal oporu v mnohých desaťročiach česko-slovenskej vzájomnosti, ktorá navyše čerpala zo stáročnej éry kultúrnej a jazykovej jednoty. Takýto postoj predpokladal, že svoje najnovšie opodstatnenie našiel aj v okolnostiach, za akých vzniklo Československo, kedy Dohoda podporila československú zahraničnú akciu práve ako vedúcu k národnému oslobodeniu a sebaurčeniu československého národa. Tzv. čechoslovakisti sa domnievali, že keby aj šlo o púhu fikciu, sú významné taktické dôvody pre jej udržiavanie z hľadiska medzinárodnej situácie. Navyše v tej dobe etnicky české územie tvorilo takmer iba ostrov v jazykovo nemeckom prostredí a za životaschopný český štát sa považoval len ten, ktorý sa z tohoto prostredia dokáže vymaniť zväčšením populácie, teritória a spoločnými hranicami s eventuálnymi spojencami. Slovenskí autonomisti sa naopak domnievali, že fikcia československého národa, ku ktorej sa prihlásila napríklad i Martinská deklarácia, už národným oslobodením Slovákov splnila svoj účel. V zložitých povojnových medzinárodných pomeroch pripúšťali maximálne dočasnú konštrukciu politického národa, ale vo všeobecnosti dávali prednosť vyriešeniu česko-slovenskej otázky v duchu Pittsburskej dohody. To znamená okrem samozrejmej existencie slovenského národa aj decentralizáciu štátneho územia, pri ktorom by centrálnym inštitúciám boli zverené len určité spoločné záležitosti.

V krátkosti povedané: zástancovia československej myšlienky sa domnievali, že sa národný vývoj Slovákov dovŕšil utvorením jednotného československého národa, a že takéto vyústenie je opodstatnené skúsenosťou rokov 1843-1918, kedy sa Slováci pod tlakom maďarizácie dostali do kritickej situácie. Medzi nich nepatrili len Česi, ale aj mnoho Slovákov ovplyvnených hlasistickým hnutím. Naopak autonomistický tábor bol presvedčený, že vznik Československa je práve len počiatkom rýchleho rozvoja Slovákov smerom k neskoršej plnej suverenite a umožní tak dohnať to, čo bolo za Uhorska znemožnené.

Parlamentná politická prax. Prostredie československej demokracie bolo priaznivým rámcom pre aktivity značného počtu politických strán, ktoré získavali parlamentné zastúpenie a tým aj politický vplyv pomerne ľahko, vzhľadom k pomernému volebnému systému nelimitovanému žiadnym spôsobom. Za situácie, kedy aj politické strany, ktoré neakceptovali bez výhrad československú štátnosť respektíve boli nepriateľské voči režimu z triedneho hľadiska (strany národnostných menšín, komunisti) mohli vďaka parlamentnej hlasovacej aritmetike získať neúmerný politický vplyv, sa blok štátotvorných strán združil do tzv. päťky. Išlo o neformálnu platformu predsedov týchto strán (strana agrárna, sociálno-demokratická, národno-socialistická, národno demokratická a lidová), kde sa hľadal a nachádzal politický konsenzus v zásadných otázkach mimo pôdy parlamentu.

V prvých rokoch republiky sa v jej vláдах presadzovala koalícia Strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu (strana agrárna) a ľavicovej sociálno-demokratickej strany. Uznávaným politickým talentom v radoch agrárikov bol najvýznamnejší slovenský politik medzivojnového obdobia Milan Hodža. Zo slovenských sociálnych demokratov sa na rôznych ministerských postoch osvedčil presvedčený československý vlastenec Ivan Dérer. Napriek výbornému výsledku v prvých parlamentných voľbách došlo čoskoro k poklesu politického vplyvu sociálnej demokracie, predovšetkým pre rozkol v jej radoch, ktorý sa napokon stal zjavným v máji 1921 vznikom Komunistickej strany Československa. Po roku 1925 agrárici vedení Janom Švehlom zmenili koaličných partnerov a orientovali na pravicové politické strany a strany národnostných menšín. K spolupráci so sociálnymi demokratmi sa agrárnickí predsedovia vlád Udržal, Malypetr a Hodža vrátili až v tridsiatych rokoch. Počas celého prvorepublikového obdobia si značný politický vplyv podržala tzv. Hradná skupina, čiže tí verejní činitelia, ktorí sa opierali o autoritu prvých československých prezidentov T.G. Masaryka (1918-1935) a Edvarda Beneša (1935-1938/1948).

Československy orientované politické strany sa snažili pôsobiť v celoštátnom rámci. Tieto politické strany vo svojom úhrne získavali od slovenských voličov najväčší diel hlasov, ktorý napríklad v parlamentných voľbách roku 1935 predstavoval približne 43%. Komunisti a subjekty zastupujúce maďarskú menšinu sa vo svojich najlepších volebných rokoch pohybovali okolo 15% hranice. Najviac voličov pre jednotlivú politickú stranu si z volieb v slovenskej časti republiky odnášala Hlinková slovenská ľudová strana, ktorá reprezentovala konzervatívny a autonomistický smer v slovenskej politike. Volebný úspech z roku 1925 (34% hlasov) sa jej však nepodarilo prekonať a zostávala pod hranicou 30%. Jej zakladateľom a až do svojej smrti aj vodcom bol ružomerský katolícky kňaz Andrej Hlinka (1867-1938), ktorý si uznanie za svoje národné angažovanie vyslúžil už v rokoch pred Svetovou vojnou.

Autonomistické hnutie. Hlinka zahájil presadzovanie autonómie Slovenska svojou cestou na mierovú konferenciu do Paríža v auguste 1919. Keďže sa snažil vystúpiť na medzinárodnom fóre v duchu popretia ideí československého národa práve vo chvíľach prvoradej dôležitosti pre československú štátnosť, nečudo, že jeho cesta bola inšpirovaná a organizovaná z kruhov blízkych maďarskej vláde, aj keď bez Hlinkovho vedomia, a že si po návrate za ňu vyslúžil uväznenie.

V januári 1922 videl svetlo sveta prvý návrh na autonómiu Slovenska z dielne ľudovej strany. Neskôr v rokoch 1930 a 1938 boli zverejnené ešte ďalšie dva návrhy, pričom v poradí posledný našiel ešte v tom istom roku 1938 odozvu pri podstatných štátoprávných zmenách, ktoré ukončili existenciu Prvej republiky. Samotný pojem autonómie bol v týchto návrhoch (okrem pomerne umierneného návrhu z roku 1930) smelo prekročený smerom k federalizácii Československa či dokonca k utvoreniu súštátia podľa vzoru zaniknutej monarchie. Slovné sa predstavitelia strany hlásili k myšlienke československej štátnosti a rokoch 1927 – 1929 strana dokonca delegovala svojich ministrov do vlády. Do opozície sa ľudáci vrátili v dôsledku tzv. Tukovej aféry. Čelný predstaviteľ ľudovej strany Vojtech Tuka v novinovom článku upozornil na údajnú tajnú klauzulu Martinskej deklarácie, podľa ktorej bolo súžitie Čechov a Slovákov v spoločnom štáte podmienené lehotou desiatich rokov, po uplynutí ktorých sa má Slovensko znovu vysloviť k svojmu štátoprávnemu postaveniu. Bezprostredným dôsledkom jeho vystúpenia bolo vyšetrovanie a súdny proces, ktorý viedol k jeho usvedčeniu z vlastizrady a špionáže.

Príznakom radikalizácie nálad vo vnútri strany bolo masové protivládne vystúpenie počas tzv. Pribinových osláv v Nitre v auguste 1933. Najmladšia generácia politikov ľudovej strany nezostala v tridsiatych rokoch imúnna voči zahraničným totalitaristickým ideológiám a našla si v strane prirodzených spojencov v osobách s iredentistickou minulosťou. Dramatické udalosti rokov 1938-1939 potom aj hlavný prúd politikov strany posunuli na iné pozície než aké hájili do tej doby.

Zahraničnopolitický vývoj

Ako sa čoskoro po vzniku Republiky ukázalo nový štát bol obklopený susedmi, ktorí mali k existencii Československa prinajlepšom rezervovaný postoj. Bolo zrejmé, že napojenie na účinný spojenecký systém zabezpečený garanciami zo strany veľmocí je rovnako dôležitý ako správny politický vývoj v krajine a rast jej obranyschopnosti.

Zahraničnopolitická orientácia krajiny. Architektom zahraničnej politiky krajiny bol dlhoročný minister zahraničných vecí a neskorší prezident dr. Edvard Beneš. Politika, ktorú presadzoval bola podmienená rozpadom dohodovej koalície víťazných veľmocí. Spojené štáty americké po skončení vojny upriamili opätovne pozornosť na riešenie vlastných domácich záležitostí a v medzinárodných vzťahoch odmietali hrať obdobne dominantnú úlohu ako koncom Svetovej vojny a za versailskej mierovej konferencie. Vo Veľkej Británii veľmi skoro prevládli nálady, ktoré považovali dosiahnutý mier za príliš drakonický a voči Nemecku nespravodlivý. Možnosť zabezpečenia trvalého mierového života sa stále viac javila spätá s jeho korekciou v prospech Nemecka. Jedine Francúzsko zostávalo dlhodobo na strane systému, aký sa zrodil na mierovej konferencii. Avšak pre rozhárané domáce politické pomery postupne klesala schopnosť tejto krajiny vystupovať v medzinárodných vzťahoch autoritatívne. Výsledok konferencie v Locarne, kde garančný pakt zaručil len západné hranice Nemecka naznačil, že svetový poriadok proponovaný na mierovej konferencii nemusí byť ani zďaleka nemenný. Rozpad jednotnej fronty veľmocí, ktorých garancie boli v dobách rastúceho medzinárodného napätia zárukou ďalšieho pretrvania existencie štátu, sa snažil Beneš kompenzovať postupným zblížovaním sa so sovietskym Ruskom, ktoré vyvrcholilo podpisom spojeneckej zmluvy v roku 1935.

Spoločnosť národov a Malá dohoda. Minister zahraničných vecí Beneš vkladal veľkú dôveru do práce Spoločnosti národov. Všeobecne sa verilo, že by táto organizácia mohla byť spôsobilá predchádzať budúcim konfliktom medzi štátmi sprostredkovaním dialógu medzi znepriatelenými stranami a medzinárodnou solidaritou voči agresorom. Ako sa malo ukázať princíp kolektívnej bezpečnosti, ktorý mala Spoločnosť národov svojou autoritou zaistiťovať predbehol svoju dobu.

Ďalším stavebným prvkom Benešovej koncepcie medzinárodného zabezpečenia Československa bolo spojenectvo s krajinami, pre ktoré bol rozpad Rakúsko-Uhorska, podobne ako pre Československo, jednoznačným pozitívom, a ktoré sa z tohoto dôvodu bránili akémukoľvek revizionizmu zo strany Maďarska. Toto spojenectvo s Juhosláviou a Rumunskom, nazývané Malá Dohoda vzniklo na základe podpisov vzájomných dvojstranných zmlúv v rokoch 1920 až 1921. Pakt sa osvedčil v dvadsiatych rokoch pri pokusoch Habsburgovcov o návrat na trón Maďarského kráľovstva a ešte v roku 1933 bola spolupráca formalizovaná na základe organizačného poriadku. V čase postupného nárastu agresivity hitlerovského Nemecka v tridsiatych rokoch sa však ukázalo, že obaja československí spojenci sú stále menej ochotní čeliť kvôli Československu nebezpečenstvu, ktoré sa ich zdanlivo bezprostredne nedotýkalo.

Hodžova zahraničnopolitická alternatíva. Z československých politikov si Milan Hodža (1878 -1944), od novembra 1935 predseda vlády, najjasnejšie uvedomoval potrebu do istej miery korigovať Benešov zahraničnopolitický kurz. Hodža bol presvedčený, že je potrebné sa viac orientovať na spoluprácu krajín v rámci podunajského priestoru a vytvoriť tak z bezpečnostného hľadiska svojho druhu nástupcu zaniknutej monarchie, ktorá sa v tomto smere po stáročia osvedčovala. Zblíženie s Rakúskom a Maďarskom malo byť založené na hospodárskej spolupráci a určité iniciatívy v tejto oblasti Hodža skutočne aj podnikol, avšak jeho projekt pre prevratné udalosti v Európe nemal čas zapustiť korene. Až po Druhej svetovej vojne Hodžove európske federalizačné plány získali uznanie v súvislosti so vznikom a rozvojom európskych spoločenstiev.

Mníchovská kríza a zánik prvej Československej republiky

Nacistické požiadavky a politika appeasementu. V januári 1933 sa v Nemecku dostal k moci Adolf Hitler, ktorý sa od počiatku netajil tým, že okrem prestavby krajiny v duchu nacistickej ideológie je

jeho hlavným cieľom zvrátiť výsledky Svetovej vojny a odstrániť tak domnelé i skutočné príkoria, ktoré Nemcov v dôsledku Versaillskej mierovej zmluvy postihli. V prvom rade mienil zjednotiť v nacistickej ríši všetky nemecké menšiny žijúce mimo hraníc materskej krajiny, čo znamenalo okrem iného narušenie územnej integrity Československa, Poľska a zánik Rakúskeho štátu. Hitlerove zámery našli stále viac podporovateľov i medzi tzv. sudetskými Nemcami (Sudety – pomenovanie geomorfologických celkov v českom pohraničí, na území od stredoveku obývanom nemeckým etnikom), ktorých po volebnom úspechu v roku 1935 takmer výlučne reprezentovala Sudetonemecká strana Konrada Henleina.

Hitlerovým plánom vychádzalo neobyčajne v ústrety celkové naladenie zahraničnej politiky Veľkej Británie, rozhodujúcej mocnosti v Európe tých čias. Úsilie predísť novému vojnovému konfliktu cestou ústupkov voči Hitlerovým požiadavkám (čiže akýmsi zmierovaním, anglicky appeasement) bolo zosobnené v ministerskom predsedovi Chamberlainovi, ktorý v dobrej viere podcenil skutočné Hitlerove ambície. Najdôležitejší československý spojenec, značne demoralizované Francúzsko, bolo vo vzťahu k Veľkej Británii slabším partnerom a v zásadných veciach bolo nútené sa svojmu partnerovi podriaďovať.

Riešenie medzinárodnej krízy v neprospech Československa. Po privtlení Rakúskeho štátu k Nemecku v marci 1938 (tzv. anšlus) otvoril Hitler tzv. československú otázku, čiže otázku postavenia asi trojmiliónovej nemeckej menšiny. V tej dobe sa už československá vláda z iniciatívy predsedu vlády Milana Hodžu márne usilovala predísť nárastu napätia súborom legislatívnych opatrení pod názvom „národnostný štatút“, ktorý menšinám ponúkal rozšírené používanie menšinových jazykov v úradnom styku a svojho druhu administratívnu autonómiu v rámci decentralizovanej samosprávy. Postup Sudetonemeckej strany bol naplánovaný tak, aby sa stupňovaním požiadaviek od územnej autonómie až k úplnému odtrhnutiu československá vláda vmanévrovala do pozície neústupného partnera, neschopného nachádzať kompromisné riešenia. Bolo počítané s tým, že v tom prípade bude vystavená tlaku svojich západných spojencov, ktorých verejnosť sa obávala nového zničujúceho svetového konfliktu. K takejto situácii potom skutočne došlo počas sprostredkovateľskej misie lorda Runcimana v auguste 1938. Československá vláda však nakoniec pôvodný program Sudetonemeckej strany prijala, a preto sa pristúpilo k organizovaniu nepokojev v pohraničných oblastiach, aby po policajných zákrokoch československej strany bola svetová verejnosť presvedčená o nevyhnutnosti oddelenia nemeckých území od zbytku štátu. Tento plán sa skutočne aj bezozbytku realizoval, keď Chamberlain 15.9. 1938 pri jednaniach s Hitlerom v Berchtesgaden vyslovil s postúpením územia súhlas. Len nakrátko sa v dôsledku Hitlerovho netaktického postupu zdalo, že by spojenci boli predsa len ochotní podporiť československý odpor. Vtedy Hodžova vláda podala demisiu a nová vláda druhýkrát v roku 1938 mobilizovala. Ale zo strany spojencov sa jednalo tiež iba o taktický manéver a následné rokovania s Hitlerom v Bad Godesbergu uviedli vôľu spojencov odporovať Hitlerovi na zodpovedajúcu mieru. Bolo dohodnuté, že detaily sa vyriešia na štvorstrannej konferencii spojencov a mocností osy (Nemecko, Taliansko) v Mníchove dňa 29.9. 1938. Ultimatívne závery tejto konferencie československá vláda na druhý deň prijala a pohraničné územie Nemecku odstúpila.

Autonómia Slovenska. Zhoršovanie medzinárodného postavenia republiky sa v kritickom roku 1938 rozhodla využiť aj Hlinkova slovenská ľudová strana, aby presadila autonómiu Slovenska. Stalo sa tak na základe Manifestu, ktorý vzišiel z porad HSLŠ s ostatnými neľavicovými politickými stranami v Žiline v dňoch 5-6.10. 1938. Po mníchovskej kapitulácii československá vláda ľudácky projekt autonómie, ktorý však v skutočnosti znamenal federalizáciu, prijala, aby predišla dezintegrácii zbytku územia štátu. Ústredná vláda si podržala kompetencie len v oblasti obrany, zahraničnej politiky, dopravy a v niektorých ďalších hospodárskych oblastiach. Ľudová strana prevzala v autonómnej Slovenskej krajine moc a zaviedla autoritatívny režim vlády jedinej strany, inšpirovaný pomermi v nacistickom Nemecku a v Taliansku.

Slovenský štát. Mníchovská zmluva predvídala aj vyriešenie postavenia maďarskej menšiny na Slovensku, a to bilaterálnymi rokovaniami slovenskej a maďarskej strany. Uskutočnili sa, avšak bezúspešne, v Komárne. Nakoniec bol spor predostretý v súlade s dohodou z Mníchova arbitráži Nemecka a Talianska. Podľa verdiktu z Viedne zo dňa 2.11. 1938 bolo Slovensko nútené odstúpiť asi

11 tis. km² svojho územia, včítane Košíc, Maďarsku. Krátka éra federatívneho Česko-Slovenska, tzv. druhej republiky, spela pod tlakom nacistického Nemecka rýchlo ku koncu. Hitler si zaumienil anektovať k ríši i územia obývané Čechmi. Plány ako naložiť so Slovenskom viackrát pozmenil. Vzhľadom k neochote Maďarska a Poľska otvorene sa v roku 1938 proti Československu vojensky angažovať, nevidel dôvod, aby týmto teritóriom po úplnom zániku Česko-Slovenska tieto krajiny odmeňoval. Hrozbu prenechania Slovenska Maďarsku si však ponechal ako prostriedok nátlaku na slovenských politikov, aby jednali v súlade s jeho pokynmi. Tentoraz Hitler hodlal využiť nacisticky orientovaných radikálov v ľudovej strane, aby ich prostredníctvom rozbil súštie a zbavil sa tak zodpovednosti za mníchovský záväzok rešpektovať hranice zbytku Československa. Predstavitelia hlavného prúdu ľudáckej politiky, predsedovia autonómnych vlád Jozef Tiso a Karol Sidor, prejavili voči Hitlerovmu nátlaku istú rezistenciu, pretože sa domnievali, že Slovensko bude potrebovať o niečo dlhšie prechodné obdobie než dosiahne plnú suverenitu. Keď sa však vnútropolitické napätie po zásahu ústrednej vlády proti ľudáckym radikálom vystupňovalo, Jozef Tiso nakoniec predsa len po rokovaní s Hitlerom nechal 14.3. 1939 vyhlásiť snemom Slovenský štát. Toto rozhodnutie padlo pod tlakom obáv z „väčšieho zla“, ktorým bola anexia Slovenska Maďarskom. Nový štát s rozlohou približne 38 000 tis. km². Hitler propagandisticky využil ako príklad svojho úprimného vzťahu k nacionalizmom malých národov. O deň nato Nemecko okupovalo zostávajúce územie už neexistujúceho štátu.

Ako sa však čoskoro ukázalo, obeť Československa nebola márna. Spôsob, akým Hitler pošliapal svoje vlastné záväzky, konečne zbavil západných spojencov akýchkoľvek ilúzií o jeho budúcej politike a priviedol ich k rozhodnutiu postaviť sa mu pri ďalšej príležitosti aj za cenu vypuknutia novej svetovej vojny.

Pokrok Slovenska v Československu

Dve desaťročia medzi rokom 1918 a udalosťami v predvečer Druhej svetovej vojny znamenali pre Slovensko všestranný rozvoj, pozoruhodný aj v širších európskych súvislostiach. Národ, ktorý malo v predprevratových rokoch stále viac zmysel vymedzovať skôr zo sociologického hľadiska ako najnižšiu sociálnu vrstvu, pravidelne strácal talentovaný dorast, ktorý sa uplatňoval vo všestranne rozvinutom inojazyčnom prostredí. Z tohoto dôvodu bol s dešpektom traktovaný za akýsi nedostatočne vzdelaný relik, nespôsobilý k ďalšiemu kultúrnemu rozvoju. Medzi ľuďom a jeho nepočtetnou vzdelaneckou vrstvou panovalo skôr odcudzenie, v lepšom prípade nezáujem.

Inštitucionálny základ slovenskej kultúry. Nový československý režim odstránil v prvom rade národnostný útlak. Jeden z jeho nástrojov – školstvo nezrozumiteľným vyučovacím jazykom do tej doby vzdelávanie širokých ľudových vrstiev skôr znemožňovalo a bolo priamo spoluzodpovedné za mimoriadne ťaživé sociálne podmienky, ktoré nahrávali všetkým mysliteľným spoločenským neudhom. V priebehu niekoľkých rokov národ, ktorého jazyk bol predtým ako tak tolerovaný len v nevelkom počte evanjelických cirkevných škôl najnižšieho stupňa (aj to len pre výuku predmetu náboženstvo), počítal svoje stredné školy na desiatky. Celá školská sústava bola už od roku 1919 zavŕšená vlastnou Univerzitou Komenského s lekárskou, filozofickou a právnickou fakultou. Po roku 1937 ju doplnila prvá slovenská technika v Košiciach, zárodok budúcej bratislavskej Slovenskej vysokej školy technickej. Nové školstvo v prekvapujúco krátkom čase vychovalo mladú životaschopnú generáciu, ktorá rýchlo pomohla priblížiť Slovákov z hľadiska spoločenskej štruktúry iným európskym národom.

Obdobne je možné zaznamenať rozvoj vedeckého života, ktorého organizátorkou bola v jeho počiatkoch v roku 1919 obnovená Matica Slovenská. Prostredníctvom svojich miestnych odborov vyvíjala na území Slovenska všestrannú osvetovú činnosť a získala si zásluhy predovšetkým vydavateľskou činnosťou a podporou spolkového života. V roku 1920 bolo v Bratislave založené Slovenské národné divadlo. Okrem dramatického umenia zaznamenali úspechy i literatúra, hudba, výtvarné umenie a nový žáner kinematografia. Rozhlasové vysielanie sa stalo súčasťou bežného života od roku 1926. Slovenské umenie mohlo konečne postrádať umelecky devastujúce národnoobrané a edukačné poslanie.

Zmena noriem verejného života. Neprávom sa niekedy zabúda akou školou občianskych cností boli pre Slovákov nové demokratické pomery Československa. Rok 1918 bol v neposlednom rade revolúciou etickou, ktorá odstránila deformácie a prežitky uhorského verejného života, ktorý predovšetkým k maďarskej škode trpel dôsledkami politického kompromisu z roku 1867. Slovenská verejnosť si tak mohla odpočinúť od úradného násilníctva, volebných podvodov, džentričkej arogancie a mnohých iných príznakov veľmi limitovaného uhorského predprevratového „liberalizmu“.

Hospodárska situácia. Negatívom medzivojnového obdobia bola zlá hospodárska situácia na Slovensku. Do značnej miery ju spôsobil cyklický návrat hospodárskych kríz, ktoré však mali celosvetové príčiny. Ďalším významným zdrojom hospodárskych problémov Slovenska bolo zjednotenie jeho územia s ekonomicky podstatne vyspelejším českým prostredím, ktoré tvrdo poznamenalo konkurencieschopnosť podnikov na Slovensku a viedlo k zániku veľkého počtu prevádzok. Pravdou však tiež je, že práve do tohoto obdobia je možné situovať počiatky neskôr veľmi významných investícií do rozvoja slovenského priemyslu. Vďaka nim okrem iného vznikli slovenské mestá Svit, Partizánske a strojársky región na strednom Považí.

Podnety z českého prostredia. V európskych pomeroch zrejme nemá precedens pozoruhodná kultúrna misia podniknutá z českých zemí na Slovensko. Priviedla sem tisíce odborníkov, ale i odborne zdatných zamestnancov, ktorí tu vytvorili predpoklady vyspelého moderného života. Takmer každý vedný odbor, školstvo, zdravotníctvo, šport a telovýchova ako aj verejná správa a kultúrne ustanovizne celonárodného významu vďaka za svoje počiatky a ďalší rozvoj tomuto pôsobeniu motivovanému v prevážnej miere čistým idealizmom. Previazanie s podnetným prostredím prinášalo mnohoraké zmeny počínajúc ekonomickou aktivitou obyvateľstva a národnou kuchyňou končiac a trvalo sa odrazili v životnom štýle i v využívaní voľného času. Je naopak významným pre Slovensko, že tu našlo toto pôsobenie neobyčajne úrodnú pôdu.

IX. Prvá Slovenská republika a Slovenské národné povstanie

Ľudácky režim

Prostriedky upevnenia moci. Vyhlásením nezávislosti padli posledné prekážky, ktoré by mohli brániť ľudáckemu režimu v úsilí o úpravu pomerov na Slovensku podľa vlastných predstáv. Prvoradou úlohou bolo zabezpečenie politickej moci proti jednotlivcom i skupinám, ktorí boli do tej miery spojení s bývalým demokratickým režimom, že ich integrácia do ľudáckej straníckej štruktúry bola vylúčená. Jednalo sa predovšetkým o stúpcov medzivojnového čechoslovakizmu, exponentov centralizmu a ľavičiarov všetkých názorových odtieňov. Pre razantné riešenia mala výkonná moc vytvorené ideálne podmienky, preto že ani súdna ani zákonodarná moc jej nemohli reálne konkurovať. Vláda sa v prípade potreby mohla zaobísť aj bez poslušného a jednofarebného snemu (s výnimkou poslancov za národnostné menšiny), keďže disponovala možnosťou vydávať nariadenia s mocou zákona. Už v marci 1939 vznikol pre potencionálnych odporcov zaisťovací tábor v Ilave. Tento účinný represívny nástroj bol úplne mimo súdnu kontrolu a „zaisťovanie“ záviselo plne na policajných orgánoch a úradníkoch ministerstva vnútra. Pri tejto kategórii nepriateľov režimu sa nezabudlo ani na opatrenia smerujúce proti ich majetku, konfiškácie sa týkali práve týchto údajných tzv. politických zbohatlíkov. Podozriví však boli aj slovenskí evanjelici, ktorých nadmerný vplyv za prvej republiky – podľa ľudáckeho presvedčenia - mal byť potlačený. V prvom rade tým, že bola zlikvidovaná najstaršia slovenská politická strana – strana národná.

Režim sa vymedzil nielen svetonázorovo a konfesionalne, ale i rasovo. Prenasledovanie Židov začalo už za autonómie, a pokiaľ sa ľudáci podujali redukovat' u evanjelikov vplyv politický, v prípade Židov šlo o vplyv hospodársky a kultúrny. Prísľubom „zdarnej“ perspektívy riešenia židovskej otázky bolo vyhnanie už za autonómie takmer 20 000 zamestnancov českej národnosti a ich rodín zo Slovenska. Pre nepohodlné etnické menšiny začal ľudácky režim budovať sieť pracovných táborov.

Svoje výlučné mocenské postavenie, ktoré malo oporu v celom štátnom aparáte, predovšetkým však v tajnej polícii (Ústredňa štátnej bezpečnosti), ľudáci zámerne posilňovali o čisto straníckej štruktúry, v prvom rade o Hlinkovu gardu (HG). Určitý čas bolo členstvo v tomto ozbrojenom zbore postavenom na roveň štátnemu potlačovateľskému aparátu povinné pre všetkých dospelých mužov. I po zrušení tohto opatrenia si HG podržali význam pre ľudácky režim, lebo štátny aparát bol zdedený z demokratického Československa a s postupujúcim úpadkom režimu to bolo pri početných príležitostiach stále zrejmejšie. Domáce orgány viac ako účinne dopĺňovali nemecké policajné orgány, ktoré mali na slovenskom území výsadné postavenie.

Stavovská spoločnosť. Ľudácke plány však predsa len presahovali bezprostredné potreby zabezpečenia politickej moci. S nastolením ľudáckeho režimu nastal čas iniciovať zásadné spoločenské premeny v konzervatívnom duchu, zamerané proti moderným európskym spoločenským trendom. Ľudácka vízia sa opierala o vzory, ktoré mohli poskytnúť niektoré juhoeurópske fašistické režimy. Miesto spoločnosti zmietanej triednym bojom, štrajkovými vlnami a politickým súperením sa ponúkala "harmonická“, do jednotlivých stavov usporiadaná spoločnosť, schopná predísť riadeným dialógom a vštepenou disciplínou akýmkoľvek rozvratným treniciam. Korporativistické princípy boli obsiahnuté v ústave Slovenskej republiky prijatej v júli 1939. Neskôr, v roku 1942, sa v naznačenom smere pokračovalo vytvorením Slovenskej pracujúcej pospolitosti s povinným členstvom. Zamestnanci i zamestnávateľia boli zadelení do štyroch združení podľa hospodárskych hľadísk. Ďaleko väčší význam pre sociálnu zmiernosť než táto organizácia by však zrejme aj tak mala vojnová hospodárska konjunktúra. Režim sa vehementne hlásil ku kresťanským a zvlášť katolíckym hodnotám, čím si vyslúžil iba opakované dištancovanie sa od svojich praktík zo strany Svätej stolice a katolíckej i evanjelickej cirkevnej hierarchie. Súviselo to samozrejme s mierou s akou sa režim stále viac ocital v osídlach nacistickej ideológie.

Súperenie o podobu režimu. Prvé roky vojnovjej Slovenskej republiky boli poznamenané súperením skupín vo vnútri HSLS. Jedna frakcia, zoskupená okolo prezidenta a predsedu Jozefa Tisu, mohla byť

so značnou dávkou tolerancie označená za umiernenú a reprezentovala ľudovú a kresťanskosociálnu minulosť tejto strany. Proti nej sa vymedzili ľudácki radikáli, ktorí sa už v tridsiatych rokoch ocitli pod ideovým vplyvom nemeckého nacizmu. Autoritou v ich radoch bol ambiciózny predseda vlády Vojtech Tuka. K iným významným predstaviteľom tohto krídla strany možno zaradiť veliteľa HG a ministra vnútra Alexandra Macha či prvého ministra zahraničia Slovenského štátu Ferdinanda Ďurčanského. Ich zámerom bol import a prispôbenie nacizmu slovenským pomerom. Za príkladnú neochvejnú v nacistických službách si želali prevziať s nemeckou podporou vedenie štátu. Ich plány sa realizovali len čiastočne, predovšetkým preto, že J. Tiso si udržal nemeckú dôveru až do konca vojny. V. Tuka sa pre zdravotné problémy po roku 1942 utiahol z praktickej politiky, aj keď si svoje významné funkcie ponechal. Z hľadiska Nemecka v tomto čase už bolo vlastne jedno kto na Slovensku vládne. Preteky o nacistickú podporu prinútili i umiernené krídlo vychádzať vo všetkom podstatnom nacistom v ústrety. Od jesene 1942 bolo stranícke i štátne vedenie pevne v rukách J. Tisu, ktorý sa podľa nacistického vzoru stal „vodcom“ národa.

Arizácia. Ľudácka propaganda od prevzatia moci prízvukovala, že koncentrácia moci v rukách HSLS má slúžiť k odstráneniu deformácií slovenského vývoja a k hospodárskemu a spoločenskému povzneseniu slovenských ľudových vrstiev. Veľké plánované sociálne premeny sa nakoniec príznačne obmedzili na púhe deklasovanie židovského obyvateľstva. Pozemková reforma i proces vytvorenia slovenskej strednej triedy sa odohrával výhradne formou vyvlastnenia židovského majetku. Židia prišli v tzv. arizácii o tisíce prevážne drobných podnikov a obchodov. Tieto hodnoty boli z väčšej časti neodborným vedením devastované a stali sa lukratívnym artiklom korupcie obrovských rozmerov, ktorá zasahovala i najvyššie politické kruhy a bola jedným z charakteristických rysov ľudáckeho režimu.

Rasové zákonodarstvo. Ťaženie proti židovskému obyvateľstvu (v počte asi 90 000 občanov) bolo ospravedlňované jeho nadmerným, neproporcionálnym zastúpením v určitých sférach, akými boli napríklad slobodné povolania, podnikanie a pod., ale nezastavilo sa iba v hospodárskej oblasti. Po období násilností a šikanovania v období autonómie nastúpil so vznikom Slovenského štátu trend čo najrýchlejšieho a absolútneho vylúčenia Židov zo slovenskej spoločnosti sériou legislatívnych opatrení, ktoré ich nielen hospodársky a spoločensky ruinovali, zbavovali prístupu k vzdelaniu, ale predovšetkým krutým spôsobom útočili na ľudskú dôstojnosť. Zvodom všetkých protizidovských opatrení doplneným o veľmi extenzívne definovanie pojmu „žid“ sa stal tzv. židovský kódex, prijatý vládnym nariadením v septembri 1941. V oblasti rasového zákonodarstva mu mohla vo svojej dobe konkurovať len nemecká legislatíva.

Deportácie. Ľudácky režim zakrátko využil nacistami ponúkanú možnosť zbaviť sa desiatok tisíc svojich židovských občanov, vylúčených spoločensky, zbavených možností obživy a životnej perspektívy, často z milosti živoriacich ako „odborné sily“ v podnikoch, v ktorých boli pred krátkym časom vlastníkami. Od marca do októbra 1942 boli za asistencie HG vyvezené do koncentračných táborov Nemeckej ríše desaťtisíce slovenských Židov, z ktorých sa už naspäť takmer nikto nevrátil. Je pravdou, že skutočný obsah termínu konečné riešenie židovskej otázky bol v čase zahájenia transportov nemeckým tajomstvom a slovenská vláda deportáciu Židov zastavila, keď sa stalo zjavným, že vôbec neodchádzajú do „nových domovov na východe“. Avšak celé dovtedajšie nekompromisné ťaženie proti Židom nasvedčuje skôr tomu, že šlo o krok alibistický, určený pre prípad, že by sa situácia v Európe zásadne zmenila v neprospech Nemecka a jeho satelitov.

Zahraničnopolitický vývoj

Slovensko-nemecký pomer. Slovenský štát, ktorého oficiálny názov po prijatí ústavy v júli 1939 bol Slovenská republika, všestranne závisel od iniciátora svojho vzniku. Dokonca do takej miery, že jeho územná integrita a vôbec neskoršia existencia bola v nemeckých plánoch zaručená len po dobu vojnového konfliktu. Po čas tejto doby mal nový štát byť spoľahlivou súčiastkou nemeckého vojnového stroja a jeho určitý význam spočíval v propagandistickej a hospodárskej využiteľnosti. Vzťah Ríše a Slovenska bol predobrazom plánovanej povojnovej nemeckej Novej Európy. Z hľadiska zahraničnopolitického postavenia ale i vnútroštátnych pomerov ďaleko väčší význam než plány

režimu mala Ochranná zmluva podpísaná v Berlíne dňa 23.3. 1939. Podriaďovala Slovensko nemeckému vedeniu v oblasti zahraničnej politiky, vojenstva a hospodárstva. Ešte toho istého dňa maďarské jednotky prekročili podkarpatsko-slovenské hranice a ani vysoká cena za ríšsku ochranu nezabránila, aby po uzavretí prímeria nasledujúceho dňa nebolo privtelené k Maďarsku ďalšie slovenské územie.

Nemecko kontrolovalo situáciu pomocou viacerých účinných nástrojov počínajúc oficiálnou nemeckou diplomatickou misiou v Bratislave, priamo okupovanou zónou pozdĺž západnej hranice, centrálnymi policajnými orgánmi, ktoré smeli na Slovensku voľne pôsobiť a končiac politickou stranou nemeckej menšiny a jej ozbrojenými zložkami. Zďaleka najvýznamnejším regulatívom však bola ochota režimu súťažiť o priazeň nemeckého vodcu v konkurencii ostatných satelitov a frakčné boje vo vnútri HSLS. Tieto preteky o nemeckú priazeň dokázali nacisti využívať k svojej plnej spokojnosti. Len jediný raz bol použitý najdrastickejší prostriedok – priamy Hitlerov zásah, a to na rokovaníach v Salzburgu v júli 1940, kedy boli na jeho podnet prevedené zmeny v slovenskej vláde a tak upevnené pozície najhorlivejších zástancov nacizmu. Vlastným dôvodom Hitlerovej intervencie do slovenských záležitostí bolo nelojálne a samostatné počínanie ministra zahraničia Ďurčanského, ktorý sa pokúšal nadviazať kontakt s britskými predstaviteľmi.

Perspektíva Slovenského štátu. Pokusy urobiť akékoľvek kroky smerujúce k zabezpečeniu existencie Slovenského štátu aj po prípadnom nepriaznivom zakončení vojny sa ukázali ako márne. Okrem nemeckých satelitov a určitého počtu zámorských krajín bolo Slovensko uznané de iure iba Sovietskym Zväzom. Aj keď sa spojenci pomerne dlho nevedeli rozhodnúť či obnova predmníchovského Československa bude patriť medzi ich vojnové ciele, považovali za zásadnú vec, aby žiaden produkt hitlerovskej politiky, a teda ani Slovenský štát, neprežil pád svojho faktického tvorcu.

Druhý československý odboj. Po páde Francúzska v júni 1940 boli plány novým spôsobom reorganizovať stredoeurópsky priestor vo Veľkej Británii odložené ad acta. Británia podporila Edvarda Beneša a jeho exilovú reprezentáciu nakoniec uznala za legitímnu československú vládu. E. Beneš vytvoril v Británii dočasné československé štátne zriadenie pozostávajúce z úradu prezidenta, vlády, Štátnej rady a armády. V rokoch 1940-1942 bola čs. vláda uznaná a nadviazala kontakty so všetkými významnými činiteľmi protihitlerovskej koalície. V týchto orgánoch ako aj v československých ozbrojených silách bolo od počiatku prítomné značné množstvo Slovákov, ktorí sa nezmierili s pomníkovským vývojom a rozhodli sa bojovať proti nacizmu a za obnovenie Československa. Medzi najvýznamnejších slovenských exulantov patrili Š. Osuský a M. Hodža (založil v novembri 1939 v Paríži v poradí ďalšiu Slovenskú národnú radu), ktorí sa v rokoch 1939-1940 neúspešne pokúšali presadiť proti stanovisku E. Beneša obnovu Československa na federalizovaných základoch.

Hľadanie východiska. Aj na Slovensku, ruka v ruku s tým ako sa prehlbovala diskreditácia ľudáckeho režimu a vojna spela neodvratne k porážke mocností Osy, rozširoval sa počet priaznivcov myšlienky obnovy Československa ako jediného prijateľného východiska z postavenia porazeného hitlerovského spojenca. Režim strácal podporu s každým ďalším nepopulárnym vojnovým ťažením, ktoré začali prepadnutím Poľska v septembri 1939 a spolu s účasťou vo vojne proti ZSSR vyvrcholili vyhlásením vojny Spojeným štátom a Veľkej Británii. V lete roku 1944 sa východný nemecký front priblížil k slovenským hraniciam. V tom čase už boli na Slovensku vytvorené predpoklady na to, aby sa tento príhodný moment využil na protifašistické vystúpenie.

Slovenské národné povstanie

Príprava povstania. Aktívny odpor proti ľudáckemu režimu priviedol k úzkej vzájomnej spolupráci zástancov diametrálne odlišných politických smerov. Na jednej strane to boli odbojové organizácie tzv. občianskeho bloku, založené na demokratickom a konfesionálnom princípe združujúcom v podstate tých činiteľov, ktorí boli z politického života vylúčení ľudákmi už od čias Žilinskej dohody. Protiváhou československy orientovaných evanjelikov, agrárnikov i socialistov sa stali na

druhej strane komunisti. Vstup ZSSR do vojny a v decembri 1943 podpísaná zmluva o československo – sovietskom spojenectve im umožnila opustiť pôvodne presadzovanú platformu sovietskeho Slovenska a zjednotiť sa s občianskym blokom v prianí obnoviť Československú republiku. Na Vianoce 1943 podpísali reprezentanti oboch skupín (za občiansky blok J. Lettrich, J. Ursíny a ďalší, za komunistov napríklad G. Husák a J. Novomeský) dohodu o utvorení Slovenskej národnej rady, ktorá okrem iného vyriešila ich vzájomný pomer pri rozhodovaní paritou. Dohoda deklarovala uznanie a podporu československej exilovej vláde a za cieľ si kládla vyvolanie ozbrojeného povstania spojené s prevzatím moci. Za jeden z perspektívnych politických zámerov prehlásila novú úpravu slovensko-českých vzťahov v novej ČSR. Tento program SNR oficiálne predložila verejnosti po vypuknutí povstania vo svojej Deklarácii.

SNR nadviazala kontakty s protifašisticky zmýšľajúcimi dôstojníkmi v armáde, ktorí po vedením pplk. Jána Goliana v čele banskobystrického Vojenského ústredia pripravili plán povstania. Plán predpokladal, že slovenská poľná armáda pripravená na severovýchodnom Slovensku čeliť postupujúcej Červenej armáde prejde vo vhodnej chvíli na jej stranu a umožní tak hlboký prienik na územie Slovenska. Súčasne sa k bojovým operáciám mali pridať aj ostatné, záložné jednotky slovenskej armády.

Priebeh povstania. Značný rozmach partizánskeho hnutia v hornatých častiach Slovenska, ktoré bolo organizované a podporované priamo zo sovietskeho územia, urýchlilo nemecké rozhodnutie pacifikovať územie Slovenska vlastnou armádou, keď že silám ľudáckeho režimu sa situácia začínala vymykať z rúk. Nemci sa rozhodli odzbrojiť i nespoľahlivé slovenské jednotky v prifrontovej oblasti a tento zámer sa im podarilo realizovať. Rozkaz k zahájeniu povstania dňa 29.8. 1944 bol vyvolaný vstupom okupačných jednotiek na slovenské územie. V dôsledku nedokončených príprav a zlyhania časti veliteľského zboru sa povstanie zredukovalo len na vystúpenie menej kvalitných záložných jednotiek v oblasti stredného Slovenska.

Napriek tomu slovenské jednotky (rozdelené do šiestich taktických skupín) pod velením pplk. Jána Goliana a od 7.10. 1944 gen. Rudolfa Viesta kládli na niektorých smeroch statočný odpor. Z tohoto hľadiska sa najpamätnejšie boje zviadli v oblasti Martina-Priekopy a pri Telgárte. Na prístupe k Zvolenu sa bránila 2.čs.výsadvková brigáda, letecky prepravená z poľského územia od československého zboru vytvoreného v ZSSR, ktorý sa v krvavých bojoch v oblasti Duklianskeho priesmyku usiloval prísť povstaniu na pomoc. V druhej polovici októbra začali postupovať nemecké jednotky na centrum povstania Banskú Bystricu aj z juhu, od hraníc s Maďarskom. V bezvýhodnej situácii velenie rozhodlo evakuovať mesto a ustúpiť do nízkotatranského masívu. Časti armády pokračovali v boji partizánskymi prostriedkami.

Obnova ČSR na nových základoch. Oslobodené územie sa počas povstania stalo dejiskom súboja dvoch rozdielných koncepcií obnovenia Československej republiky. Exilová vláda v Londýne sa spočiatku domnievala, že sa jej podarí prostredníctvom svojho delegáta hladko prevziať moc od slovenských povstaleckých orgánov (SNR a ňou vytvorený zbor povereníkov). Postupne však musela v tejto otázke ustúpiť a rešpektovať, že výkonnou i zákonodarnou mocou disponuje SNR. Vytvoril sa tak predobraz slovenskými politikmi zamýšľaného stavu po oslobodení, kedy sa malo Československo obnoviť na nových, v podstate federatívnych základoch. Tento zámer sa slovne premietol do zásady „rovný s rovným“. Zámery SNR neboli otrasené ani porážkou povstania. Svoje právomoci SNR preniesla na svojich jednotlivých členov, ktorí po prechode frontu v prvých mesiacoch roku 1945 v podobe delegácie SNR na oslobodených územiach obnovili jej pôsobenie v duchu politického programu obsiahnutého už v jej povstaleckej Deklarácii.

X. Slovensko po druhej svetovej vojne

Na ceste ku komunistickej diktatúre

Ludová demokracia. Začiatkom apríla 1945 sa na oslobodené územie Československej republiky do Košíc vrátila čs. vláda a prezident republiky dr. Edvard Beneš. Zdanlivo tento akt symbolizoval triumf koncepcie obnovy spoločenských a štátoprávných pomerov z obdobia pred Mníchovom roku 1938. Vo vojnových rokoch však prišlo k závažným mocenským zmenám na svetovej politickej scéne, ktoré sa mali zásadným spôsobom premietnuť aj do utvárania domáceho verejného života. Dominantné postavenie Sovietskeho Zväzu vo východnej Európe a nárast vplyvu Komunistickej strany Československa bol nútený akceptovať aj prezident Beneš. Demokratické politické sily tieto zmeny prijali tým skôr, že náprava pomerov, ktoré viedli k udalostiam rokov 1938-1939 predstavovala prvoradú súčasť ich politického programu určeného pre povojnové obdobie. V tomto smere boli rozhodnutí podporiť nielen premeny v sociálnej sfére (znárodňovanie, pozemková reforma atd.), čo bola agenda predovšetkým komunistov, ale patrilo sem aj vyriešenie postavenia národnostných menšín a slovenskej otázky.

Nová vláda vedená komunistickým vodcom Klementom Gottwaldom predstavovala pokus o symbiózu komunistov a demokratických politických strán a svoje programové ciele vyjadrila v tzv. Košickom vládnom programe z apríla 1945. V porovnaní s neskorším obdobím totality po februárovom komunistickom prevrate (1948) si síce nový politický systém zachoval niektoré významné demokratické atribúty, ale predsa len predstavoval vo svojich dôsledkoch znepokojivé zjednodušenie politických pomerov. V prvom rade boli z politickej súťaže vylúčené tie strany, ktorým bola prisúdená zodpovednosť za neblahý pomníchovský vývoj (predovšetkým sa jednalo o najsilnejšiu predvojnovú politickú stranu – agrárnu). Pluralita síce bola zachovaná, ale legálna činnosť opozície bola znemožnená. Miesto toho sa zdôrazňovala spolupráca, vyjadrená existenciou Národnej fronty, platformy vládnych politických strán.

Osud nemeckej a maďarskej menšiny. Až do ustanovenia Národného zhromaždenia vykonával zákonodarnú moc svojimi dekrétmi prezident republiky. Medzi prvoradé otázky bezprostredne po oslobodení upravované pomocou tohoto legislatívneho nástroja patrili záležitosti, ktoré sa týkali občianskoprávneho štatútu a vlastníctva príslušníkov nemeckej a maďarskej menšiny. Závery Jaltskej konferencie víťazných veľmocí otvorili cestu k radikálnemu vysporiadaniu sa najmä s menšinou nemeckou. Rok 1946 bol v znamení odsunu viac než dvoch miliónov Nemcov z československého územia do sovietskeho a amerického okupačného pásma. Takto aj na Slovensku prakticky zanikol zbytok z kedysi asi 120 tisícovej nemeckej menšiny, zdecimovanej už nacistickou evakuáciou v roku 1944. Odsun maďarskej menšiny nakoniec veľmocí neschválili. Miesto neho vláda podnikla kroky k výmene menšinového obyvateľstva s Maďarskom a k zahájeniu procesu tzv. reslovakizácie, ktorej cieľom bola zmena národnostnej príslušnosti určitej časti príslušníkov maďarskej menšiny. Tieto opatrenia boli doplnené o nedobrovoľné presídlenie do Nemcami vyprázdneného českého pohraničia.

V duchu zásady „rovný s rovným“. Slovensko sa po oslobodení stalo opäť súčasťou Československej republiky na novom ideovom základe, ktorý vágne obsiahol Košický vládný program vyjadrením vzťahu českého a slovenského národa ako „rovného s rovným“. Táto idea premeny ČSR na v podstate federatívny štátny útvar sa od počiatku stretla so skrytou výhradou českej časti politického spektra. Demokratické sily v nej videli potencionálne nebezpečenstvo pre jednotu štátu a rezíduum separátneho slovenského vývoja v rokoch 1938-1945. Aj komunisti sa veľmi skoro postavili proti konkrétnym dôsledkom uznania svojbytného slovenského národa v Košickom vládnom programe. V ich prípade boli rozhodujúce vlastné mocenské aspirácie a jasná predstava o fungovaní a podobe štátu po prevzatí moci. Už v máji 1945 boli zrušené české orgány (ČNR), ktoré mohli vytvárať partnerskú protiváhu SNR. Dňa 2. júna 1945 bola podpísaná prvá Pražská dohoda o rozvrhu kompetencií medzi československou vládou a parlamentom na jednej strane a SNR a zborom povereníkov na strane druhej. Aj keď bol federatívny model znemožnený, pôsobnosť slovenských orgánov bola potvrdená a vymedzená tak, že oblasť výlučne slovenských záležitostí bola doplnená o sféru delených kompetencií

a záležitosti spadajúce výhradne do pôsobnosti československých orgánov. Zároveň bola definícia spoločných vecí značne rozšírená tak isto ako právomoci ústredia. Predovšetkým veľmi nejasné rozhraničenie spoločných vecí na zásadné a tie, ktoré spadajú do kompetencie slovenských orgánov, si vyžiadalo ďalšie rokovania o upresnení a dokonca vytvorenie stáleho koordinačného orgánu pri úrade Predsedníctva vlády. Výsledkom bolo prijatie Druhej pražskej dohody ešte pred voľbami v roku 1946. Práve neúspech komunistov v májových voľbách priniesol zvrät v štátoprávnych rokovaníach. Víťazstvo Demokratickej strany (volebný zisk 60% hlasov proti 30% komunistov) rozložilo dovtedajšiu jednotu v SNR a v zbere povereníkov ohľadom štátoprávneho postavenia Slovenska. Komunisti účinne podporili tlak na predstaviteľov Demokratickej strany (DS), ktorí boli nútení dňa 27.6.1946 pristúpiť na novú (Tretiu pražskú) dohodu, ktorá sa stala popretím celého dovtedajšieho vývoja. SNR bola ponechaná len právomoc prevádzať parlamentom prijaté predpisy formou podzákonných noriem. I tento legislatívny proces podliehal schváleniu vlády, ktorej ministrom boli jednotliví povereníci podľa rezortov podriadení.

Komunistický prevrat. V celočeskoslovenskom meradle skončili voľby do Ústavodarného národného zhromaždenia výrazným úspechom komunistov (zisk 42% hlasov). V súlade s direktívami internacionálneho komunistického ústredia v Moskve nastal čas urýchliť proces prevzatia moci. Po upevnení komunistického vplyvu v silových rezortoch (obrana, vnútro) sa čoraz jasnejšie črtala možnosť násilným spôsobom ukončiť obdobie taktickej koexistencie s demokratickými partnermi, zvlášť keď povolebný vývoj naznačoval, že komunisti už dosiahli vrchol svojej popularity a ani ďalšie voľby by im zrejme neumožnili zmocniť sa vlády legálnou cestou. V lete roku 1947 hrubý nátlak Sovietskeho Zväzu prinútil vládu rezignovať na účasť v programe povojnovej európskej obnovy v rámci amerického Marschallovho plánu. Ukázalo sa, že ČSR je pevne začlenená do formujúceho sa sovietskeho bloku. V druhej polovici roku sa vnútropolitické napätie ďalej stupňovalo. Jeho najzávažnejším prejavom bolo vypuknutie otvoreného mocenského konfliktu na Slovensku.

Ťaženie slovenských komunistov vedených predsedom zboru povereníkov Gustávom Husákom proti Demokratickej strane bolo uľahčené určitou nedôverou, ktorú voči nej pociťovali české demokratické strany. Husák sa rozhodol využiť protiľudácke sentimenty a pokúšal sa diskreditovať slovenských demokratov pre ich údajnú snahu o spojenie s protičeskoslovenským ľudáckym podzemím. Využil pritom predvolebnú dohodu DS s predstaviteľmi katolíkov o vzájomnej spolupráci a rozdelení miest v stranických orgánoch a volených funkciách. Táto dohoda usilovala o zjednotenie všetkých nekomunistických síl na Slovensku a prirodzene smerovala aj k podchyteniu voličstva bývalej ľudovej strany, zvlášť keď DS sa do tej doby opierala predovšetkým o evanjelikov a prívržencov predvojnových centralistických strán, teda o spojenie, ktoré vzniklo počas príprav Slovenského národného povstania. Otvorená kríza prepukla v októbri 1947 a ako sa neskôr ukázalo, bola akousi „generálkou“ neskoršieho februárového puča. Husák využil modelovo všetky dostupné prostriedky politického násillia, príkladne nátlakové zhromaždenia odborárov, roľníkov, ale aj policajné šikanovanie a dosiahol určité personálne zmeny v zbere povereníkov v komunistický prospech. Slovenskí demokrati však v úplnosti nekapitulovali a boli nakoniec porazení až v dôsledku neskorších pražských udalostí.

Štátny prevrat. Vo februári 1948 sa nekomunistickí ministri československej vlády rozhodli použiť krajný prostriedok protestu proti pokračujúcim čistkám v Zbore národnej bezpečnosti a podali demisiu v nádeji, že povedie k demisii celej vlády a následným predčasným parlamentným voľbám. Ukázalo sa však, že na vzniknutú situáciu sú dokonale pripravení práve komunisti. Pod hrozbou prepuknutia občianskej vojny a v situácii, keď sa ukázalo, že ani armáda nie je lojálna, prezident Beneš nakoniec dňa 25.februára 1948 súhlasil s púhou „rekonštrukciou“ vlády, ktorá znamenala, že sa komunistom podarilo eliminovať svojich politických protivníkov. Urýchlene boli vo všetkých spoločenských organizáciách zakladané akčné výbory, ktorých úlohou bola realizácia razantnej čistky odporcov nadchádzajúcej totality. Akčný výbor sa vytvoril aj v lone Demokratickej strany, ktorá sa nakoniec premenila na bezvýznamnú a komunistami propagandisticky udržiavanú Stranu Slovenskej obrody. Jej predseda Jozef Lettrich bol nútený uchýliť sa do emigrácie.

Nové spoločenské zriadenie a pokus o jeho reformu

Stalinizmus. Pre celú krajinu nastalo štyridsaťročná éra represívneho totalitného režimu. Ukázalo sa, že jeho najdrastickejšou fázou bol práve jeho počiatok známy ako „päťdesiate roky“, teda obdobie upevňovania moci prostriedkami, ktoré kedysi uplatnil v sovietskom Rusku komunistický vodca v svetovom meradle J. V. Stalin. Zneužívanie moci, porušovanie chatrnej „socialistickej zákonnosti“ pokračovalo v Československu i dlho po Stalinovej a Gottwaldovej smrti v marci 1953. S istou dávkou vyššej spravodlivosti sa napokon obrátilo i proti niektorým komunistickým predstaviteľom, ktorí sa predtým dali plne do služieb potláčania akejkoľvek spoločenskej alternatívy voči totalitnej moci. V rozpätí rokov 1950 - 1952 sa uskutočnila jednak brutálna akcia zameraná proti cirkevnej hierarchii a rehoľným rádom, ale napríklad aj inscenovaný proces so skupinou okolo bývalého generálneho tajomníka KSČ R. Slanského. Aj G. Husák a jeho spolupracovníci sa stali obeťou vnútrostraníckeho mocenského súboja a po tom, čo prišli o svoje stranícke posty, ich v roku 1954 očakával súdny proces s predvídateľnými trestami, v ktorom sa im za vinu dával „buržoázny nacionalizmus“. Isté uvoľnenie spojené s rehabilitáciami bývalých zaslúžilých činníkov nastalo až na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov, predovšetkým vďaka tomu, že československá stranícka línia kopírovala vývoj v Sovietskom Zväze.

V centralisticky riadenom komunistickom Československu nebolo prirodzene miesta pre inú než formálnu pluralitu. Komunistická strana Slovenska nebola ničím viac než teritoriálnou organizáciou pod zvláštnym označením monoliticky usporiadanej a riadenej komunistickej strany. Obdobne bola zachovaná SNR, ale jej úlohou sa malo stať doladovanie celoštátnych plánov v oblasti hospodárskeho a kultúrneho rozvoja Slovenska a ani na takúto činnosť nemala adekvátne prostriedky.

Budovanie socializmu. Komunistická moc spojila svoje predstavy rozsiahlych spoločenských premien s inštitútom päťročných plánov. Tento nástroj centrálne riadeného plánovaného hospodárstva mal nahradiť prirodzenú ľudskú aktivitu a iniciatívu vo sfére ekonomiky a v miere primeranej nezmyselnosti tohoto zámeru sa už čoskoro začalo zreteľne prejavovať zaostávanie Československa v procese bezprecedentného rozvoja povojnovej Európy. Päťročnice síce umožnili masívnu industrializáciu Slovenska avšak na základe takých priemyselných odvetví, ktoré v časoch novej svetovej technologickej revolúcie už patrili neodvolateľne do predošlej industriálnej epochy. Obdobne sa zmenila k lepšiemu tvár slovenského vidieka v dôsledku spočiatku veľmi bolestnej kolektivizácie. V Čechách a na Morave však neboli pociťované ani tieto čo ako diskutabilné pozitíva.

Pokus o reformu socializmu. Na konci šesťdesiatych rokov sa začala čoraz viac presadzovať myšlienka potreby reforiem prinajmenšom v ekonomickej sfére. Reformne naladení komunisti využili skutočnosť, že sa vyhrotil konflikt medzi konzervatívnym a antislovensky cítiacim prvým tajomníkom a prezidentom Antonínom Novotným a vedením KSS, ktorý viedol k jeho pádu na januárovom pléne Ústredného výboru. Do čela KSČ sa dostal slovenský komunista Alexander Dubček. Nasledovala séria významných zmien na nomenklatúrnych postoch a zreteľne sa uvoľnila spoločenská atmosféra. Nastalo obdobie Pražskej jari, ktoré bolo stále viac v znamení pokusu o vytvorenie socializmu s „ľudskou tvárou“ čiže socializmu pripúšťajúceho rôznosť názorov, rezignujúceho na cenzúru médií a progresívneho v hospodárskej oblasti. Entuziazmus českej i slovenskej spoločnosti ďaleko presiahol oficiálne zámery a našiel vyjadrenia v manifeste Dvetisíc slov spisovateľa L. Vaculíka. Z tých istých dôvodov, pre ktoré rástol optimizmus verejnosti, vzrastalo aj znepokojenie u predstaviteľov komunistických strán sovietskeho bloku. Na pokračujúcich rokovaníach s Dubčekovým vedením, ktoré sa nakoniec uzavreli začiatkom augusta 1968 v Bratislave, formulovali svoje výhrady voči oslabovaniu pozícii ortodoxného komunizmu v Československu. Najvyšší predstaviteľ Sovietskeho Zväzu L. Brežnev prezentoval svoje presvedčenie, že otázka úprav sovietskeho modelu socializmu nie je vnútornou záležitosťou jednotlivej socialistickej krajiny, ale vecou celého komunistického spoločenstva. V duchu tejto doktríny dňa 21. augusta 1968 prepadli armády piatich členských štátov Varšavskej zmluvy Československo.

Okupácia sa stretla so živelným odporom občanov. V mnohých mestách si incidenty vyžiadali krvavé obeť v radoch neozbrojených civilistov. Zlyhalo však dubčekovské reformné vedenie, ktoré na

následných rokovaníach v Moskve uzavrelo s okupantmi zdanlivý kompromis, keď za ponechanie svojich straníckych a štátnych funkcií v podstate akceptovali zásah a pobyt okupačných síl. Vytvoril sa tak priestor pre postupné zmeny v pomere síl medzi reformistami a konzervatívami v rozhodujúcich orgánoch. Započal proces „normalizácie“ pomerov v krajine, ktorý už čoskoro pripravil o vedúcu funkciu i A. Dubčeka. Rýchlej konsolidácii moci konzervatívcov nedokázala zabrániť ani hrdinská obeť mladého študenta Jana Palacha. Dňa 16. januára 1969 sa na protest proti opätovne hroziacej strate slobody tlače upálil na Václavskom námestí. Jeho čin našiel nasledovníkov, ale precitnutie verejnosti už nenašlo podporu v straníckom a štátnom vedení.

Československá federácia. V reformnom období bol predsedníctvom SNR iniciovaný nádejný pokus o federatívnu prestavbu Československa. Ústavnému zákonu, ktorým od 1. januára 1969 vznikli Slovenská socialistická republika a Česká socialistická republika nebolo možné po stránke ústavnoprávnej teórie príliš mnoho čo vyčítať. Avšak vzhľadom k tomu, že v nastupujúcom období normalizácie boli opäť jedinými reálnymi nositeľmi moci prísne centralizované stranícke orgány a nie orgány štátne resp. orgány federácie, podarilo sa už v čase jej vzniku zbaviť pojem československej federácie reálneho obsahu.

Éra normalizácie a jej vyústenie

V čele straníckej hierarchie vystriedal A. Dubčeka iný protagonista Pražskej jari – Gustáv Husák. K najvyššej straníckej funkcii v roku 1975 pripojil i úrad prezidentský po abdikácii vážne chorého Ludvíka Svobodu. Podarilo sa mu síce mierou vrchovatosťou naplniť osobné ambície, ale za cenu toho, že sa stal povoleným nástrojom konzervatívcov, ktorí hlásali návrat k „ideálom“ z obdobia po februárovom prevrate v roku 1948. Represie boli tentoraz spojené s dôsledkami straníckych previerok v roku 1970, ktoré vytlačili na okraj spoločnosti státisíce ľudí. Krajina bola zvlášť citelne postihnutá novou vlnou emigrácie.

Charta. Zdanlivo neotrasiteľnej moci sa počínajúc rokom 1977 postavilo na odpor neformálne spoločenstvo ľudí známe pod názvom Charta 77. Jeho prvými hovorcami boli spisovateľ Václav Havel, filozof Jan Patočka a diplomat Jiří Hájek. Požadovali skutočné dodržiavanie občianskych a ľudských práv, tak ako sa k tomu režim formálne zaviazal podpisom Záverečného aktu Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe v Helsinkách dňa 1. augusta 1975. Napriek tvrdému policajnému prenasledovaniu nebola činnosť Charty nikdy potlačená a neskôr vznikali mimo oficiálne spoločenské štruktúry i ďalšie iniciatívy na obranu politicky prenasledovaných, ochranu životného prostredia a hnutie moravských a slovenských katolíkov.

Obdobie prestavby. Nepopulárny režim si udržiaval svoju stabilitu vďaka rozsiahlemu potlačovateľskému aparátu avšak vnútorná istota jeho predstaviteľov sa čoraz viac vytrácala s tým, ako po roku 1985 napredoval v Sovietskom Zväze reformný proces tzv. prestavby, spojený s menom Michaila Gorbačova. Keď sa ukázalo, že nové sovietske vedenie sa zdrží zasahovania do vnútorných záležitostí iných socialistických krajín, odohrala sa v celom komunistickom bloku v závere roku 1989 vlna revolučných zmien, ktorá odstránila totalitné režimy.

Pád totality. V Československu boli prevratné udalosti iniciované neprimeraným zásahom polície proti pokojným demonštrantom dňa 17. novembra 1989 v Prahe. Po približne trojtýždňovom prechodnom období bola menovaná prvá prevážne nekomunistická vláda a symbol normalizačného režimu prezident G. Husák rezignoval na post hlavy štátu. Novým prezidentom sa stal bývalý disident Václav Havel, ktorý bol ešte počiatkom roku 1989 väznený. Novembrové udalosti boli počiatkom rýchleho procesu spoločenských premien. Jeho cieľom sa stalo naplnenie zásad právneho štátu rešpektujúceho prirodzené ľudské práva, obnovenie politického systému založeného na slobodnej súťaži politických strán v rámci politického pluralizmu a vytvorenie ekonomického systému vychádzajúceho zo slobody podnikania a hodnôt trhového hospodárstva.

Slovenská republika. Obnova demokratickej politickej kultúry a liberálneho trhového hospodárstva bola od počiatku sprevádzaná pokusmi o nastolenie nového modelu štátoprávneho usporiadania. Do protikladu sa dostala slovenská snaha o federáciu „autentickú“ proti českej predstave federácie „funkčnej“. Úsilie reprezentácii oboch republík nájsť vzájomne prijateľné riešenie nevedlo k úspechu. Udalosti nabrali rýchly spád po parlamentných voľbách konaných v dňoch 5.a 6.júna 1992, kedy sa ústavný a politický vývoj oboch republík začal uberať cestou k samostatnosti. Vďaka vzájomnému konsenzu povolebných národných reprezentácií sa podarilo obísť inštitút referenda, ktorému podliehalo rozhodnutie republík o vystúpení z federácie. Koniec federácie bol právne konštruovaný ako „zánik“ vyčerpaním (čiže postupným prevodom na republiky) všetkých pôsobností v jej kompetencii, čo bolo dovršené dňa 25.novembra 1992, kedy bol podpísaný ústavný zákon o zániku Česko-slovenskej federatívnej republiky. Na jeho základe vznikla 1.januára 1993 nezávislá Slovenská republika.

XI. Dodatky ku kapitolám

Dokumenty

Pittsburská dohoda zo dňa 30.5. 1918

Predstavitelia slovenských a českých organizácií v Spojených Štátoch, Slovenskej Ligy, Českého Národného Sdruženia a Sväzu Českých katolíkov, porokovali za prítomnosti predsedu Česko-Slovenskej Národ.Rady, prof. Masaryka, o česko – slovenskej otázke a o našich posavadných prejavoch a uzniesli sa následovne:

Schvaľujeme politický program usilujúci sa o spojenie Čechov a Slovákov v samostatnom štáte z Českých zemí a Slovenska. Slovensko bude mať svoju vlastnú administratívu, svoj snem a svoje súdy. Slovenčina bude úradným jazykom v škole, v úrade a vo verejnom živote vôbec. Česko-slovenský štát bude republikou, jeho konštitúcia bude demokratická. Organizácia spolupráce Čechov a Slovákov v Spoj. Štátoch bude podľa potreby a meniacej sa situácie, pri spoločnom dorozumení, prehĺbená a upravená. Podrobné ustanovenia o zariadení česko-slovenského štátu ponechávajú sa oslobodeným Čechom a Slovákom a ich právoplatným predstaviteľom.

Martinská deklarácia zo dňa 30.10. 1918

Zastupitelia všetkých slovenských politických strán, zhromaždení 30. Októbra v Turčianskom Sv. Martine a organizovaní v Národnú radu slovenskej vetvy jednotného československého národa, trvajú na zásade samourčovacieho práva národov, prijatej celým svetom.

- Národná Rada vyhlasuje, že v mene československého národa, bývajúceho v hraniciach Uhorska, je jedine ona oprávnená hovoriť a konať.
- Nie je na to oprávnená uhorská vláda, ktorá za celé desaťročia nepoznala vážnejšej úlohy, ako potlačovať všetko, čo je slovenské, nepostavila a nedovolila nášmu národu ani jedinej školy, nedovolila, aby sa slovenskí ľudia dostali do verejnej správy a úradov, náš ľud majetkovo ničila a vykorisťovala svojou stredovekou feudálnou sústavou a politikou.
- Nie sú oprávnené na to, aby v mene slovenského ľudu hovorily, ani tie tzv. zastupiteľské sbory, ktoré sú zostavené na základe úzkeho volebného práva, nedopúšťajúceho prejaviť vôľu národa a pozostávajúce z ľudí, ktorí napriek nariadeniu zákona nedopustili vo výboroch čisto slovenských stolíc ani len slovenského slova.
- Nie sú na to oprávnené ani také ľudové zhromaždenia, ktoré vynášajú uzavretia pod tlakom cudzieho násilia.
- V mene slovenského národa na Slovensku oprávnená je teda hovoriť jedine Slovenská národná rada

Národná Rada československého národa v Uhorsku obydleného osvedčuje:

1, Slovenský národ je čiastka i rečove i kultúrno-historicky jednotného československého národa. Na všetkých kultúrnych bojoch, ktoré viedol český národ a ktoré ho urobili známym na celom svete, mala účasť i slovenská vetev.

2, Pre tento československý národ žiadame i my neobmedzené samourčovacie právo na základe úplnej neodvislosti. Na základe tejto zásady prejavuje svoj súhlas s tým novotvoreným medzinárodným právnym položením, ktoré dňa 18. októbra 1918 formuloval predseda Wilson a ktoré dňa 27. októbra 1918 uznal rakúsko-uhorský minister zahraničia.

3, Žiadame okamžité uzavretie pokoja, a to na všeľudských kresťanských zásadách, aby pokoj bol taký, že by medzinárodnoprávnymi zárukami znemožňoval ďalšiu vojnu a ďalšie zbrojenie.

Sme presvedčení, že náš snaživý a nadaný slovenský národ, ktorý napriek neslýchanému útisku dospel na taký stupeň národnej kultúry, nebude vylúčený z požehnaní pokoja a zo spolku

národov, ale i jemu bude popriate, aby sa dľa svojho rázu mohol vyvíňovať a dľa svojich síl prispel ku všeobecnému pokroku človečenstva.

Žilinská dohoda zo dňa 6.10. 1938

I.

Podpísaní osvojujeme si návrh Hlinkovej slovenskej ľudovej strany na vydanie ústavného zákona o autonómii Slovenska tak, ako bol podaný v poslaneckej snemovni v roku 1938 a uverejnený v Slovaku číslo 129 zo dňa 5.júna 1938. Zaväzujeme sa, že sa všetci, všetkými silami vynasnažíme, aby tento návrh bol Národným zhromaždením ústavne prijatý, najneskôr do 28.10. 1938. Ústavným prijatím tohto návrhu bude štátprávne postavenie Slovenska definitívne vyriešené.

II.

Vládna a výkonná moc na Slovensku má sa okamžite odovzdať do rúk slovenskej vlády, preto žiadame okamžite poveriť podpredsedu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany poslanca dr. Jozefa Tisu, aby ako dezignovaný predseda zostavil v dohode s podpísanými politickými stranami prvú slovenskú vládu pozostávajúcu z predsedu a štyroch členov ministrov a navrhol ju na menovanie.

Podpísaní prijímajú návrh zákona na decentralizáciu vládnej a výkonnej moci tak, ako je k tomuto vyhláseniu pripojený. Tento návrh má sa prijať a uskutočniť v najkratšom čase, aby aj do uskutočnenia prvého bodu tohto vyhlásenia vládna a výkonná moc dostala sa nielen fakticky, ale i právne do rúk Slovákov.

Vianočná dohoda zo dňa 25.decembra 1943

Ideové smery na Slovensku, ktoré i po 6.októbri 1938 zotrvali na zásadách protifašistickej demokracie a viedli dodnes aktívny odpor proti politickému, hospodárskemu a kultúrnemu znásilňovaniu slovenského ľudu a ktoré dnes reprezentujú skutočné zmýšľanie všetkých vrstiev slovenského ľudu, dohodli sa na vytvorení spoločného politického vedenia, ktorým bude Slovenská národná rada ako jediný reprezentant politickej vôle slovenského národa doma.

I. Úlohou a cieľom Slovenskej národnej rady je:

- 1, Jednotne a centrálné viesť boj slovenského národa za odstránenie nacisticko-nemeckého diktátu, vykonávaného i domácimi uzurpátormi politickej moci.
- 2, V prvej príhodnej chvíli prevziať všetku politickú, zákonodarnú, vojenskú i administratívne výkonnú moc na Slovensku a vykonávať ju podľa vôle ľudu až do tej doby, kým slobodne zvolení zástupcovia ľudu nebudú môcť všetku moc prevziať.
- 3, Po prevzatí moci, len čo to bude možné, Slovenská národná rada sa postará, aby slovenský ľud si voľne a slobodne určil svojich zástupcov, ktorým SNR všetku moc odovzdá.
- 4, SNR bude vo svojej činnosti postupovať v dorozumení s č.-sl. vládou a celým zahraničným odbojom, ktorých prácu na medzinárodnom a vojenskom poli uznáva a ju podporuje.

II. Tu združené smery a zložky dohodli sa na týchto zásadách:

- 1, Želáme si, aby národ slovenský a národ český, ako najpriľbuznejšie slovanské národy, utvárali ďalšie svoje osudy v novej ČSR, spoločnom to štáte Slovákov a Čechov a na podklade princípu rovný s rovným.
- 2, Želáme si úzku spoluprácu so všetkými slovanskými štátmi a národmi, menovite so ZSSR, v ktorom vidíme záštitu slobodného života a všestranného rozmachu malých národov vôbec a slovanských zvlášť.
- 3, Budúca ČSR má viesť svoju zahraničnú politiku v duchu týchto zásad, a preto sa má na poli zahraničnopolitickom a vojenskopolitickom opierať o ZSSR.
- 4, Vnútorne usporiadanie budúcej ČSR má byť demokratické, majú sa však vykoreniť všetky tendencie fašistické, rasistické, totalitné a také, ktoré budú v rozpore s týmito zásadami. V tomto

duchu má byť vnútorný politický režim pevne vedený, pritom však demokratický. Treba sa vystríhať omylov a chýb minulosti.

5, Myšlienku demokracie treba preniesť a prehĺbiť i na pole hospodárske a sociálne tak, aby rozdelenie národného dôchodku medzi všetko obyvateľstvo bolo čo najrovnomernejšie a aby život každého občana bol ľudský dôstojný.

6, Kultúra, školstvo a výchova majú byť vedené spomenutými zásadami. Zachovaná má byť sloboda náboženských vyznaní, vylúčený má však byť vplyv cirkví na smer a vedenie štátu.

7, O definitívnej úprave týchto otázok rozhodnú – a to menovite o ústavnoprávnej úprave pomeru slovenského národa k národu českému – zo slovenskej strany výlučne slobodne zvolení (určení) zástupcovia slovenského národa.

Deklarácia Slovenskej národnej rady zo dňa 1.septembra 1944

Všetky demokratické a pokrokové zložky a smery slovenského národa, ktoré viedli neustály boj proti doterajšiemu fašistickému režimu na Slovensku a proti jeho nacistickým nemeckým spojencom, utvorili dnešného dňa Slovenskú Národnú Radu ako vrcholný orgán domáceho slovenského odboja.

Preto Slovenská národná rada ako jediná oprávnená hovoriť v mene slovenského národa preberá dnešným dňom na celom Slovensku zákonodarnú moc, ako i obranu Slovenska a túto moc bude vykonávať do tých čias, kým si slovenský národ demokratickým spôsobom neurčí legitímnych zástupcov.

Náš domáci odboj, tak ako bol dosiaľ vedený v úplnej zhode s československým zahraničným odbojom, chce i naďalej v jednote a spolupráci priviesť náš boj k víťazstvu.

Sme za bratské spolužitie s českým národom v novej Československej republike. Ústavnoprávne, sociálne, hospodárske a kultúrne otázky republiky budú vzájomnou dohodou definitívne usporiadané zvolenými zástupcami slovenského a českého ľudu v duchu demokratických zásad, pokroku a sociálnej spravodlivosti.

Popri politickom oslobodení našim cieľom je zabezpečiť krajší a šťastný život sociálne slabým vrstvám národa, menovite slovenskému robotníkovi a roľníkovi. V záujme zvýšenia životnej úrovne národa sme za spravodlivé rozdelenie národného dôchodku, za novú úpravu vlastníctva a držby pôdy v prospech malých roľníkov. Robotník nech má mzdu primeranú zvýšenej úrovni a podiel na výsledku svojej práce.

Čo najrozhodnejšie odmietame a odsudzujeme protidemokratické a násilnícke výčiny a názory ľudáckeho režimu u nás. Slovenský národ nemal nič spoločného so spojenectvom s hitlerovským Nemeckom. Naopak, celým svojím zmýšľaním a presvedčením bol vždy na strane spojencov, čo pri každej vhodnej príležitosti doma i na fronte potvrdil skutkami. Slovenský národ v súlade s našimi národnými tradíciami rozhorčene odmietol tisovsko-tukovskú zradu na Slovanstve, ktorou ľudácky režim hnal slovenský národ do boja proti bratskému ruskému a ostatným slovanským národom.

Dnešným dňom sa slovenský národ manifestačne pripojuje k spojeneckým národom, ktoré svojím bojom a veľkými obeťami zabezpečujú slobodný a demokratický život národom celého sveta, a tak i nášmu malému národu. Všetkými silami chceme prispieť k rýchlemu skončeniu tohto zápasu o slobodu.

V týchto dejinných chvíľach poskytneme každú mravnú a hmotnú pomoc našej slovenskej bojujúcej armáde a partizánom. Voláme celý národ do zbrane a do boja proti našim odvekým nepriateľom a ich tunajším prisluhovačom, aby všetci Slováci mohli si v slobodnej Československej republike zariadiť život podľa svojej vôle.

Nech žije naša spravodlivá vec!
Sláva Československej republike!

Glosár

aktivizmus

Ochota predstaviteľov niektorých politických strán národnostných menšín v medzivojnovom Československu podieľať sa na správe štátu v spolupráci s reprezentáciou štátotvorného národa

appeasement (utíšenie, upokojenie, angl.)

Politika ústupkov voči hitlerovskému Nemecku s úmyslom zabrániť vzniku nového svetového vojnového konfliktu i za cenu významného oslabenia postavenia Británie a Francúzska v Európe.

arbitráž

Konanie, v ktorom strany predložia svoj spor na rozhodnutie zvoleným rozhodcom a súhlasia, že sa ich verdiktu podriadia. Prostriedok pokojného riešenia sporov medzi štátmi.

autonómia

Spôsob štátneho usporiadania, ktoré vyjadruje špecifické postavenie jeho určitej územnej časti, pričom však reprezentácia štátu navonok a často rozsiahle vymedzené spoločné záležitosti sú zverené orgánom nadradeného, suverénneho štátneho celku.

české štátne právo

Termín označujúci o. i. oficiálny český politický program v druhej polovici 19.stor. zameraný na obnovu postavenia Zemí koruny českej a ich zrovnoprávenie v rámci monarchie. V inom význame súhrn noriem ústavnoprávnej povahy, ktoré majú vzťah k samostatnému českému štátu, akým bol až do pobelohorskej doby.

decentralizácia (centralizácia)

Prenesenie kompetencií a funkcií z ústredných orgánov na orgány miestne s cieľom priblížiť rozhodovací orgán miestu realizácie rozhodnutí verejnej správy.

Centralizácia postupuje opačným smerom pričom sleduje vlastné hodnoty – napr. efektívnosť, výkonnosť správy a pod.

Dohoda (entente, fr.)

Vojensko-politický blok tvorený pôvodne Francúzskom, Ruskom a Veľkou Britániou. Bol vytvorený dvojstrannými zmluvami týchto krajín v rozpätí rokov 1893-1907. Za 1.svetovej vojny Dohodu z veľmocí doplnilo Taliansko a Spojené ako aj dve desiatky iných krajín, naopak Rusko v roku 1917 z aliancie vystúpilo. Víťazné dohodové veľmoci nastolili mierovými zmluvami z rokov 1919-1922 tzv. versaillský systém, čiže povojnové usporiadanie Európy na úkor porazeného Nemecka.

federácia

Spojenie štátov do jedného celku na základe spoločnej ústavy, ktorá zriaďuje spoločné orgány pre veci vnútorné i zahraničné, pričom federálnym, ústredným, orgánom sú vyhradzované najdôležitejšie záležitosti (napr. mena, obrana, zahraničná politika). Federácia môže vzniknúť spojením pôvodne samostatných štátov alebo rozdelením jednotného štátu na viacero základných územných celkov.

historické zeme

Sú tým myslené Čechy, Morava a Sliezsko, ktoré sa vytvorili ako vymedzené územné celky hlboko v stredoveku a ako také mali za sebou stáročný historický

vývoj. Na rozdiel od etnicky slovenského územia, ktoré od 10.storočia tvorilo integrálnu súčasť Uhorska.

iredenta

Vo všeobecnosti úsilie o znovupripojenie stratených území obývaných menšinou k materskému štátu. Na Slovensku po 1.svetovej vojne ilegálna činnosť v prospech rozpadu Československa a pripojenia slovenského územia k Maďarsku.

konfederácia

Spojenie dvoch alebo viacerých suverénnych štátov na základe medzinárodnej zmluvy. Konfederácia vytvára spoločné orgány na riadenie spoločných záležitostí (hlavne obrana). Povedľa jednotlivých štátov, ktoré inak zostávajú samostatné sa tak vytvára ďalší subjekt

konsenzus

Súhlas, zhoda.

korporativizmus

Spoločenské usporiadanie ovplyvnené ideami kresťansko-sociálneho učenia. Jeho cieľom je dosiahnuť odstránenie sociálneho napätia a nastolenie triednej spolupráce a zmiernosti prostredníctvom likvidácie nástrojov triedneho boja (odborníci, politické strany, parlamentarizmus) a ich nahradením organizáciami, ktoré reprezentujú na profesnom základe do jednotlivých stavov rozdelené obyvateľstvo. Ich zmyslom je svoje členstvo zastupovať a chrániť jeho záujmy.

Locarno

Miesto konania medzinárodnej konferencie v dňoch 5. – 16. 10. 1925, ktorej výsledkom bola garančná zmluva potvrdzujúca hranice Nemecka s Francúzskom a Belgickom. S východnými susedmi Nemecka však boli uzatvorené iba zmluvy arbitrážne.

Matica slovenská

V súčasnosti štátna vedecká inštitúcia rozvíjajúca vedecko-výskumnú činnosť a súčasne plniaca funkciu národnej knižnice a literárneho múzea. Ako osvetová vedecká inštitúcia bola založená v Martine v roku 1863. Jej činnosť položila základy národnej vedy a aj po jej uzavretí v roku 1875 zostala symbolom slovenského národa. Obnovená v roku 1919.

Osa Berlín – Rím

Spojenectvo európskych fašistických režimov, ktoré bolo vytvorené zmluvou z 25.10. 1936 a posilnené prístupím Talianska k paktu proti Kominterne v roku 1937 ako aj uzatvorením vojenskej dohody v máji 1939. K Ose sa v septembri 1940 pripojilo Japonsko.

pozemková reforma

Štátom riadená zmena vo vlastníckych a užívateľských vzťahoch k pôde s cieľom obmedziť veľké súkromné pozemkové vlastníctvo a zlepšiť postavenie maloroľníkov. V Československu sa prvýkrát uskutočňovala po roku 1919. Druhá, neporovnateľne radikálnejšia pozemková reforma mala svoj základ v Košickom vládnom programe a stala sa postupne základom socialistickej kolektívizácie poľnohospodárstva. Na reformu na účet židovského pozemkového vlastníctva sa podujal aj režim Slovenského štátu.

Republika rád

Formálne republikánske zriadenie na jednej strane vymedzené ako negácia zvrhnutých monarchistických režimov, na druhej strane názov naznačuje, že slúži ako nástroj presadenia „diktatúry proletariátu.“ Radové (sovietske) republiky sa po roku 1917 ustavili v Rusku, Maďarsku, Bavorsku, ale i na Slovensku.

revizionizmus

V oblasti medzinárodného práva znamená úsilie rôznymi prostriedkami zvrátiť vytvorený právny stav, predovšetkým dosiahnuť revíziu, zmenu hraníc.

sekularizácia

Proces prevodu cirkevného pozemkového vlastníctva do rúk šľachty a meštianstva resp. štátu, ktorý bol súčasťou spoločenských premien iniciovaných reformáciou.

unitárny štát

Štát s jednotnou sústavou najvyšších štátnych orgánov, ktorého administratívne časti nedisponujú pôvodnou nezávislou mocou. Z hľadiska medzinárodného verejného práva je navonok takýto štát zastupovaný jediným spoločným orgánom. Unitarizmus je úsilie praktickej politiky i jej teoretického zdôvodnenia dosiahnuť a udržať jednotný štát.

volebný systém (pomerný, väčšinový)

Pomerný (pomerné zastúpenie) – zastupiteľský orgán sa vytvára tak, že každý kandidujúci subjekt získa taký počet mandátov, aký proporcionálne zodpovedá jeho podielu na odovzdaných hlasoch.

Väčšinový – vo volebnom obvode víťazí kandidát s najväčším podielom odovzdaných hlasov. Hlasy v poradí ďalších umiestnených prepadajú.

všeobecné volebné právo

Právo každého občana voliť (od určitého veku) bez ohľadu na akékoľvek obmedzenia, ktoré sa v minulosti uplatňovali (napr. majetkový cenzus, pohlavie, stavovská príslušnosť a pod.).

Biografické medailóny

Beneš, Edvard (1884 -1948). Vedúci predstaviteľ československého zahraničného odboja za Prvej svetovej vojny. Od roku 1918 do svojho zvolenia za prezidenta v decembri 1935 minister zahraničných vecí. Po mníchovskom diktáte v októbri 1938 odišiel do londýnskeho exilu. Tam opätovne v roku 1940 prevzal funkciu čs. prezidenta, ktorú vykonával až do svojej abdikácie v júni 1948.

Dérer, Ivan (1884 - 1973). V dvadsiatych a tridsiatych rokoch viacnásobný minister čs. vlád (rezorty unifikácie, školstva, spravodlivosti, v roku 1920 minister s plnou mocou pre správu Slovenska). Člen sociálnodemokratickej strany. Jeden zo signatárov Martinskej deklarácie. Stúpenec čechoslovakizmu.

Dubček, Alexander (1921 - 1992). Člen Komunistickej strany Slovenska a jej popredný, od 60. rokov reformne naladený funkcionár. V rokoch 1968-1969 prvý tajomník ÚV KSČ, jedna z vedúcich osobností obdobia prážskej jari 1968. Od roku 1989 bol predsedom Federálneho zhromaždenia.

Gottwald, Klement (1896 -1953). Od založenia KSČ do roku 1926 funkcionár tejto strany na Slovensku. Do jej vedenia sa presadil v roku 1929. Roky 2.svetovej vojny strávil v moskovskom exile. Po voľbách v roku 1946 predseda vlády a od roku 1948 až do svojej smrti aj prezident ČSR.

Hlinka, Andrej (1864 - 1938). Zakladateľ Slovenskej ľudovej strany (1913/1918). Vystupoval proti maďarizácii, za čo bol v Uhorsku v rokoch 1907-1910 odsúdený do väzenia. Spolusignatár Martinskej deklarácie. Vedúci činiteľ slovenského autonomizmu a konzervatívneho klerikalizmu.

Hodža, Milan (1878 - 1944) Za Uhorska novinár (Sl. denník, Sl. týždenník) a poslanec uhorského parlamentu. Po roku 1918 vedúci predstaviteľ slovenského agrarizmu, niekoľkonásobný minister (rezorty unifikácie, školstva, poľnohospodárstva). V rokoch 1935-1938 predseda čs. vlády. V parížskom exile založil Slovenskú národnú radu, neskôr odišiel do Spojených štátov, kde publikoval svoje predstavy o usporiadaní podunajského priestoru v knihe Federácia v Strednej Európe.

Husák, Gustáv (1913 - 1991). Komunistický politik, publicista a novinár, pôvodným povoláním právnik. V rokoch 2.svetovej vojny člen ilegálneho vedenia KSS a Slovenskej národnej rady. Za povstania poverenec vnútra, neskôr dopravy. Po roku 1946 predseda zboru poverencov, v tejto funkcii viedol ostrý politický boj proti Demokratickej strane. V rokoch 1951 až 1960 väznený, rehabilitovaný o ďalšie tri roky. Návrat do politiky v reformnom období. Po invázii armád WZ stúpenec normalizácie. Od apríla 1969 prvý (od r.1971 generálny) tajomník ÚV KSČ. V roku 1975 sa stal prezidentom ČSSR. Demisiu podal dňa 10.12. 1989.

Kramář, Karel (1860 - 1937). Český pravicový politik, vodca mladočeskej strany a po prvej svetovej vojne Čs. národnej demokracie. Vedúci činiteľ domáceho odboja. Za velezradu odsúdený v roku 1916 k trestu smrti, o rok neskôr amnestovaný. Predseda Národného výboru československého a prvý predseda vlády nového štátu. Politický oponent T. G. Masaryka a propagátor neoslavizmu.

Lettrich, Jozef (1905 - 1968). Čelný predstaviteľ slovenského občianskeho protifašistického odboja, člen ilegálnej, povstaleckej a predseda povojnovej SNR (do februára 1948). V rokoch 1945-1948 bol predsedom Demokratickej strany. V americkom exile sa zúčastňoval na práci československých a slovenských organizácií a bol aktívny i publicisticky.

Malypetr, Jan (1873 - 1947). Český agrárny politik a predseda čs. vlády v rokoch 1932-1935. Presadzoval ekonomické a legislatívne opatrenia, ktorými mala 1.čs.republika čeliť hrozbám svetovej hospodárskej krízy a vnútropolitckej destabilizácie.

Masaryk Garrigue, Tomáš (1850 - 1937). Filozof, profesor pražskej českej univerzity a poslanec Ríšskej rady. Od decembra 1914 v exile, kde sa stal vodcom čs. zahraničného odboja. V novembri 1918 zvolený za prvého československého prezidenta. Do tejto funkcie bol opätovne zvolený ešte

v rokoch 1920, 1927 a 1934. Určujúca osobnosť československej medzivojnovnej politiky. Jeho filozofické, sociologické dielo a humanisticky zamerané verejné pôsobenie našlo odozvu aj v širšom európskom kontexte.

Osuský, Štefan (1889 -1973). Predstaviteľ Slovenskej ligy, jeden zo spoluautorov Clevelandskej dohody. Neskôr účastník čs. zahraničného odboja. V medzivojnovnom období popredný predstaviteľ československej diplomacie, činný aj v Spoločnosti národov. Po Mníchove súperil s E. Benešom o vedúce postavenie v druhom čs. odboji. Po roku 1948 žil v USA, kde spolupracoval s exilovými organizáciami.

Sidor, Karol (1901 - 1953). Slovenský ľudácky politik, novinár (denník Slováč) a publicista. V rokoch 1938-1939 zastával ministerskú funkciu v čs. vláde, post veliteľa Hlinkovej gardy a krátko bol aj predsedom slovenskej autonómnej vlády v marci 1939. Presadzoval zahraničnopolitickú orientáciu Slovenska na Poľsko. V rokoch 1939-1945 zastupoval SR vo Vatikáne. Po vojne odišiel do emigrácie kde založil v roku 1948 v USA Slovenskú národnú radu v zahraničí.

Šrobár, Vavro (1867 - 1950). Jeden zo zakladateľov hnutia slovenskej inteligencie okolo časopisu Hlas (1898). Za Uhorska vyvíjal rozsiahlu buditeľskú aktivitu v Ružomberku a jeho okolí. V októbri 1918 sa stal členom pražského Národného výboru. Ako minister s plnou mocou pre správu Slovenska v rokoch 1918-1920 sa zaslúžil o jeho začlenenie do Československej republiky. Do ministerských funkcií sa vrátil ešte aj po 2.svetovej vojne. V roku 1944 sa stal spolupredsedom SNR, keď predtým organizoval domáci odboj orientovaný na exilovú čs. vládu v Londýne.

Švehla, Antonín (1873 - 1933). Český agrárny politik. Jeden zo spoluzakladateľov Národného výboru v roku 1916 a vodcov prevratu z 28.10.1918. Predseda čs. vlády v rokoch 1922-1929. Blízky spolupracovník prezidenta T. G. Masaryka. Pôvodca myšlienky tzv. koalíciej päťky, orgánu, ktorý prispel ku konsolidácii čs. štátu v dvadsiatych rokoch.

Tiso, Jozef (1887 - 1947). Kňaz, pedagóg a neskôr slovenský ľudácky politik a publicista. Od roku 1938 zaujal miesto A. Hlinku v čele HSĽS. Iniciátor tzv. Žilinskej dohody a vyhlásenia Slovenskej republiky. Od októbra 1939 prezident. Po vojne v rokoch 1946-1947 bol proti nemu vedený proces, kde sa mu kládla za vinu o. i. zodpovednosť za deportácie slovenských Židov a vojnové zločiny pri potlačovaní SNP. Popravený 18.4. 1947.

Tuka, Vojtech (1880 - 1946). Právnik a profesor Alžbetínskej univerzity v Bratislave. Od roku 1921 aktívny v Slovenskej ľudovej strane. V rokoch 1929-1937 väznený za preukázanú protištátnu činnosť v prospech Maďarska. V Slovenskej republike bol od roku 1939 až do roku 1944 predsedom vlády, pričom presadzoval plnú nacistickú Slovenska. Odsúdený k trestu smrti v roku 1946.

Udržal, František (1866 - 1938). Český agrárny politik a poslanec rakúskej Ríšskej rady. V rokoch 1.sv.vojny činný v prospech domáceho odboja vo Viedni. Viacnásobný minister obrany čs. vlád a v rokoch 1929-1932 predseda vlády.

Viest, Rudolf (1890 - 1945). Príslušník čs. légii za 1.sv. vojny. Od roku 1933 v generálskej hodnosti. V prvej etape 2.sv.vojny veliteľ čs. divízie vo Francúzsku. Po ustanovení dočasného československého štátneho zriadenia v Londýne v roku 1940 zastával v exilovej vláde viacero významných funkcií, predovšetkým ministra obrany. Od 7.10. 1944 menovaný veliteľom 1.čs.armády na Slovensku. Po porážke povstania zajatý a popravený.

Chronologický prehľad

- 1914 – december, T. G. Masaryk zahajuje svoje exilové pôsobenie
1915, apríl – Masarykovo memorandum Independent Bohemia
1915, 22.10. – Clevelandská dohoda
1916, február – Vzniká v Paríži Československá národná rada
1916, 21.11. – Zomiera cisár František Jozef I.
1917, 30.5. – Štátoprávne prehlásenie Českého zväzu
1917, 2.7. – Bitka pri Zborove
1918, 30.5. – Pittsburská dohoda
1918, 29.6. – Francúzsko ako prvé uznáva Československú národnú radu
1918, 13.7. – V Prahe vznikol Národný výbor československý, vrcholný orgán domáceho odboja
1918, 19.10. – Washingtonská deklarácia
1918, 19.10. – Parlamentná reč F. Jurigu požadujúca pre Slovákov právo na sebaurčenie
1918, 28.10. – Vyhlásenie Československej republiky
1918, 30.10. – Martinská deklarácia
1918, 7.12. – Vavro Šrobár ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska
1919, 4.5. – Smrť M. R. Štefánika
1920, 4.6. – Trianonska mierová zmluva s Maďarskom
1922, 25.1. – Prvý návrh autonómie Slovenska
1923, 1.1. – Zavedenie župného zriadenia
1928, 1.7. – Krajinské zriadenie na Slovensku
1938, 16.8. – Smrť A. Hlinku
1938, 29.9. – Mníchovská dohoda
1938, 6.10. – Žilinský manifest
1938, 2.11. – Viedenská arbitráž
1939, 14.3. – Vyhlásenie Slovenského štátu
1939, 15.3. – Protektorát Čechy a Morava
1939, október – Jozef Tiso zvolený prezidentom Slovenskej republiky
1940, 9.7. – Ustanovenie dočasného štátneho zriadenia ČSR vo Veľkej Británii
1940, 21.7. – uznanie dočasnej československej vlády V. Britániou (30.7. 1941 uznanie USA)
1940, 27.-28.7. – Rokovania v Salzburgu
1941, 23.6. – Slovensko začalo vojnu proti ZSSR (od 12.12. 1941 vojnový stav aj voči USA a Veľkej Británii)
1941, 9.9. – schválenie vl. nariadenia č.198/1941 Sl. z., tzv. „židovského kódexu“
1942, 25.3. – začiatok deportácie Židov (ukončená 20.10. 1942)
1942, 5.8. – Británia odvoláva svoj podpis Mníchovskej dohody
1943, 12.12. – Čs.-sov. zmluva o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci
1943, 25.12. – Vianočná dohoda
1944, 29.8.-27.10. – Slovenské národné povstanie
1945, 1.2. – Hlavný slovenský politický orgán – delegácia SNR – zahájil činnosť v Košiciach
1945, 5.4. – Čs.vláda schválila Košický vládny program
1946, 30.3. – tzv. aprílová dohoda predstaviteľov Demokratickej strany a slov. katolíctva
1946, 26.5. – voľby do Ústavodarného národného zhromaždenia
1946, 24.6. – 3.pražská dohoda čs.vlády a Slovenskej národnej rady
1946, 1.11. – ukončenie odsunu Nemcov v rámci celého Československa
1947, 10.7. – Československá vláda sa zriekla účasti na Marschallovom pláne
1947, 20.11. – reorganizácia zboru povereníkov, výsledok slovenskej politickej krízy
1947

1948, 20.2. – demisia nekomunistických ministrov čs.vlády, začiatok komunistického prevratu
1948, 2.6. – abdikácia prezidenta E. Beneša
1953, 14.3. – smrť K. Gottwalda
1954, 24.4. – vynesenie rozsudkov v procese so skupinou tzv. buržoázných nacionalistov
1956, 31.7. – ústavný zákon o slovenských národných orgánoch
1960, 9.4. – nová územná organizácia štátu, vznik 3 krajov na Slovensku
1968, 3.-5. 1. – januárové plénum ÚV
1968, 21.8. – vpád armád 5 členských štátov WZ do Československa
1968, 27.10. – schválenie federatívneho usporiadania ČSSR s platnosťou od 1.1. 1969
1977, 1.1 – vystúpenie Charty ' 77
1989, 17.11.- začiatok Nežnej revolúcie
1993, 1.1. – vznik Slovenskej republiky